

Flutura Açka

BIBLIOTEKA

8511-31

A 20

KRYQI I HARRESËS

roman

BOTIMET TOENA

8H-31
591

Flutura Açka

Kryqi i harresës

ROMAN

59421

BOTIMET TOENA
Tiranë, 2008

© Flutura Aça, 2004

© Copyright i këtij botimi: Toena, 2008

Të drejta të rezervuara. Duke përjashtuar përdorimin për referenca të shkurtra në artikuj kritikë ose studime, riprodhimi i plotë ose i pjesshëm i tekstit nuk mund të bëhet pa lejen e poseduesve të së drejtës.

Botimi i parë: *Shtëpia Botuese Skanderbeg books*, 2004

Botimi i dytë: *Shtëpia Botuese Toena*, 2008

Botues: Fatmir Toçi

Korrektore letrare: Dorina Talo

Përkujdesja grafike: Lavdie Cenmurati

Ballina: Vladimir Myrtezai

ISBN 978 - 99943 - 1 - 353 - 2

BOTIMET TOENA

Rr. "Muhamet Gjollësia", K.Postare 1420, Tiranë

Tel.: (4) 22 40 116; 22 58 893

Tel./Fax: (4) 22 40 117

E-mail: toena@toena.com.al; toena@icc-al.org

[Http://www.toena.com.al](http://www.toena.com.al)

Mbrëmjeve, kur ulem të shkruaj atje, larg vendit tim, nga dritaret që pushtojnë gjithë gjerësinë e murit të dhomës, vjen deri tek unë vagullia e dritave, refleksi i të cilave shndrit në hapësirën e muzgut ajrin e lagësht përsipër ndërtesave. Atje duhet të jetoj me një ritëm të ri kohe, siç duhet të mësohem kur kthehem në atdhe me natën që, pavarësisht nga stina, është më e gjatë se dita. Përhumbja ime nis të qëndrimi i gjatë pas këtij murdrite të qelqtë. Ndonjëherë aq i gjatë dhe i hutimtë është ky qëndrim sa, kur rikthehem te vetja, ndiej mpirje gjymtyrësh. Në kulmet e ndërtesave që zhyten në errësirën e qiellit, shpeshherë i kam tretur vështrimet në kujtesë të gjërave të dashura. Të ikurit e kanë këtë ndjesi largese, zbrazëtinë që nuk e mbush asgjë, veç ai vrap i pafund mbërritjeje te këto gjëra, të cilat, edhe pse veshur me shtjellë malli, në çastin që i riprek të shkaktojnë të njëjtin gjakim.

Kjo më ndodh edhe në ditët e hirta, kur ngjyra e mugët e qiellit nuk përbahet të dyndet deri në skutat më të thella të dhomës; pak kohë më vonë do të ndiej tretjen e grisë në trup, dehjen e gjithë poreve të mia nga dhunimi i ngjyrës së terrtë, dridhmën e qelizave që e çojnë vagun thellë në mua — nga kjo gjendje do të më duhet kohë për t'u qetësuar.

Kthehem. Përhimën e kam lënë në shpinë, gjërat e dashura nuk kishin lidhje me të, me gjithë përpjekjen time për t'i lidhur dhe pikur nga ato re të ngarkuara me errësim. Tani humbja më bëhet më e pranishme, humbja e gjërave të dashura, gati kërcënuese.

Një burrë shqiptar rron si unë diku rrotull, nën një kulm të tillë të zhytur në ajër të thjermët vetëmërzie, lëviz në një ndërtesë të kësisojtë, me dritare që zënë gjithë sipërfaqen e mureve. E kam kërkuar gjatë nëpër hapësirë, nuk di ku jeton, por diku, këtej. Kjo fjala "këtej" s'di pse më shkakton gërrajë në trup, mbase pse i jep kuptim fjalës humbje që mundohem ta zhvoshk nga mendja me një kotësi pa kuptim. Nuk kam ndonjë pikë gjetjeje me të, nuk këmbjem asnjë numër telefoni, u ndamë keq, kot, si të panjohur, si shqiptarët që shpesh i druhen takimit me ish-të dashurat.

Mendimi se ai është "këtej", ma bën burrin sa të ikshëm, aq të paharrueshëm. Po të mos ishte kështu, ne

do të ishim takuar sërish dhe asgjë nuk do ta kishte magjinë e kërkimit tim nëpër kulmet e zhytura, herë në terr e herë në gri.

Ndonjëherë, rrugëve të zhurmshme të qytetit të huaj, përpiqem të kap profilin e tij, atë ndrydhje shpatullash në mërzi, por, se si më humbet; do ta kisha pikasur shpejt, flokët e tij të errët do t'i dalloja menjëherë në morinë e holandezëve që mbushin rrugën, ca flokëçilë, ca të abrashtë dhe të tjerë me shpurimë si push i lepurushtë. Jo, as që mendoj se do ta gjej më, ndoshta s'do ta shoh më asnjëherë dhe sërish e ndërtoj portretin e tij copëra-copëra, siç më vjen në kujtesë nga e shkuara.

Ti mund të “fshihesh” pas kulmeve të larta, e kap shpesh veten duke i folur atij burri, por nuk i fshihesh dot atij kulmi të përbashkët dhimbjeje të dheut që na e dha — ne jemi të takueshëm dikur, diku, edhe pa u takuar kurrë më. Thirrja ime nën gri humon në ajër dhe kthehet ngadalë në një bërtajë, që mbytet herë më herë nga kujtimi.

1.

- *Punët nuk janë mirë!* Këto fjalë na bëjnë që të jemi këtu, kështu, domethënë, askund, - tha Gjergji si të donte të ma bënte më absurde ngjarjen, hallakatjet e së cilës po përpiqesha t'i ngjisja për ta bërë të tërë. *I gjithë ky pezëm i tij, dukej kishte ardhur prej asaj klithme, atij togu fjalësh, që, të ndara nga mendimet që bluante thellë, nuk thoshin shumë.*

Një zemëratë ndjeva të më ngjitej së brendshmi; në po të njëjtin vend isha edhe unë, dhe nuk më dukej se isha askund, siç tha ai. Ne po prisnim në një aeroport tranzit, vetëm për disa orë na duhej ta shtynim kohën në rutinë me gjepura, por dikush, diku, na priste. Në udhëtime të gjata, mërzi si këto, janë të zakonshme. Mua të paktën, në anën tjetër të kontinentit, më prisnin. Edhe atë dikush e priste,

fundorët e njërës epokë dhe nistorët e tjetrës, por papritur mund të ishim edhe të pafat, vetëm pse nuk kishim gjetur kohë të udhëtonim më herët. Mund të ketë aksidente, mund të ketë gjithfarë gjërash të paparashikuara, mund të ndodhin çakërdisje kompjuterësh, kohën do ta rrëmbente një dalldi, të cilën qytetërimi nuk kishte parashikuar si ta frenonte, do të mbeteshin avionët në ajër, ngaqë s'do dinin si ta gjenin tokën me ato aparate të shpifur elektronikë, një Zot e dinte se ç'mund të ndodhte tjetër.

Me këtë ndjesi tjerrafjalësh kisha nisur fluturimin nga vendi im dhe ende s'po më ndahej si ngërç. Dhe gjithë kësaj, pse t'i mungonte qetësia e këtij burri që thoshte se "mund të ndalej fluturimi"?

- Ç'të keqe ka? Mua më ka ndodhur një herë..., - ai e la frazën në mes, se sërish tringëlliu zilja e portativit zhytur në fryrjen e ajërt të xhupit.

U ngrita vendit për të shpërndarë paksa turbullimin që më shkaktoi biseda e pambyllur e tij dhe padurimi që më pati kapluar. Kishim kaluar orë të zvarritshme, tani na duheshin edhe pak minuta për t'u shtyrë me tmerrin e një muzgu që kushedi se çfarë befasië na kishte ruajtur. Pas xhamave të kristaltë të një parfumerie, ku syri më ndali në shishezën ngjyrë mjalti të një prej parfumeve të fundit "Naomi Campbell", vura re se Gjergji e kishte mbaruar telefonatën e gjatë. Gjëja më e kotë që mund të bëhej në një kohë të kotë si kjo, ishte të

shpenzoje paratë në mënyrë fare të kotë, me telefonata të tilla të pafund, të mbushura me budallallëqe të llojit: *Hëngre bukë? Ndihem i lodhur, se mos ke masturbuar në dush, se ju burrat s'keni fé? Kur niset? Kur mbërrin? Të pres në shtëpi... Jo, jo, më mirë të pres në stacion, më ka marrë malli! Më ke kujtuar shpesh? Të kam blerë një thithëse thërrimesh, një turrë... lesh Marike...* përfundoja me vete e bezdisur deri në eshtra kur dëgjoja fare pranë meje biseda të tilla.

Isha helm, mërzia po më shkiste bashkë me djersët e ftohta dhe po më derdhej kudo, po më ankthonte dhe më, edhe pse vazhdoja ende të dergjesha në stolin plastik të sallës së aeroportit, xhamat e së cilës ta sillnin pasqyrimin e borës në pëllëmbë. Gjergji ende po merrej me portativin e tij dhe unë ndoqa “udhët” e mia.

Fjalë si këto që sapo thashë, fraza të shpëlara që në tru dhe pa gjasë të merrnin ngjyrë në rrokjezim, ndodhnin më shpesh në udhëtimet e shkurtra në tram. Gjithnjë diku pranë meje dhe Volterit do të gjendej ndokush, rëndom ishin vajza që, edhe në minutat e fundit kur do të zbrisnin, njoftonin me portativ në vesh se ajo, vajza, po zbriste dhe se ishte fare pranë shtëpisë. Kur ne largoheshim e vazhdonim duke qeshur bisedën e vajzës që humbte diku në errësirë: *ja e hapa portën kryesore, po kthej një herë të shoh postën e pasdites, kishte ardhur vetëm një*

tip reklame për këpucë kalamajsh, ku kemi ne kalamaj, mora ashensorin, dola nga ashensori, jam te dera.

Madje, një herë, nga një kolonë e së përditshmes holandeze “de Volkskrant”, Volter më përkthente ndodhinë në një tren mëngjesi. Një vajzë e re, tek fliste në telefon me të dashurin, kishte ulërirë. Udhëtarët kishin kthyer kokat të çmeritur. Nëpër lot ajo u kishte thënë të panjohurve që e rrethonin: “Ai po më lë!” I dashuri ishte kujtuar në pikë të mëngjesit t’i jepte mandatën, t’i thoshte se lidhja e tyre kishte marrë fund. E tronditur, vajza u ishte kthyer udhëtarëve duke u ankuar se ai, i dashuri, po e linte papritur dhe pa shpjegime. E gjora vajzë, kishte harruar fare se ku ishte, kishte harruar se ata, bashkudhëtuesit e saj, nuk e njihnin, as atë dhe as djalin që po e sikteriste fët e fët. Skena duhet të ishte edhe për të qarë dhe për të qeshur, sepse shihja se Volter shpesh e ndërpriste leximin për të qeshur edhe vetë. Sikur të mos i merrje kështu, por seriozisht, skena të tilla të shkaktonin lodhje.

Kur u përmenda e kuptova se s’po bëja gjë tjetër veçse po trembja padurimin që më ishte qepur në lëkurë. Iu afrova tryezës në skaj të hollit të rënduar nga një zagushi që ta fikte idenë e borës jashtë.

- Më pyeti sërish për ty. E ka sëmundje xhelozinë.

- Xhelozinë, - i thashë syshqyer. - Xhelozi për mua? E ku më njeh ajo?

- Kjo s'ka kurrfarë rëndësie, - tha Gjergji.

Unë qesha sërish dhe u ndjeva ligisht, sepse, në vend që ta pyesja për *atë tjetrën*, gjënë më të rëndësishme që më mundonte, atë që *punët nuk ishin mirë*, merresha me vogëlisma grarish.

- Ndoshta ke të drejtë, s'ke pse e keqkupton. Ngrihemi më mirë, - e mbylla shtegun e bezdisshëm të bisedës. Për mua s'ka gjë më të dyshimtë se burrat ankestarë ndaj grave të tyre. S'është veçse një "ftesë e nënkuptuar", por në rastin e këtij burri mendimi im s'bënte lidhje. E thënë pa faj, fraza më bëri të ngrihem dhe të vë paqe në rrëmujën tonë të tryezës: kupa plastike të zbrazura, kafe të surbura deri në fund, himbajtëse dëng me duqe të shuar e gjithfarë letrash.

Ndërsa u vumë në radhë në *chec*-in, në mendje ende bluaja ato orë të gjata dite që patëm kaluar së bashku. Brenda meje ai burrë ishte ndërtuar çuditshëm, copëza-copëza, si të ruhej nga shembjet. Prania e tij ma zhbënte edhe skutën më të errët të frikës. Në mes asaj bote të huaj, ishte një njeri më pak i huaj.

Kishte qenë një ditë gati e gjatë për të dy, ndoshta më shumë prej monotonisë që ndillte ai aeroport i vogël. Që prej mëngjesit kur ishim takuar, pas dy-tri orësh të mira, kur thuajse ia lexoja në sy lodhjen, ca nga salla e mbyllur e ca nga kushedi ç'bezdi që dukej e kishte marrë me vete andej nga kishte ardhur,

Gjergji më pyeti nëse ndieja lodhje. Nga ç'shoh, më tha çiltër, ti as që e njihke lodhjen. I thashë se në jetën time, si të shumë grave shqiptare, ka gjëra edhe më të lodhshme sesa komforti i një aeroporti tranzit dhe prania e një burri të zgjuar. Ashtu?, ai më pa me habi, aspak i përkëdhelur, ndoshta nuk shqoi në portretin tim ndonjë grimë shpotie a dyshimi. Ishte vështrimi i tij që ma jepte këtë paqe. Ne, të paktën unë, thashë, kemi vuajtur nga gjëra kaq banale, sa kjo vuajtje më duket parajsë. Do të kisha vazhduar vërtet së tjerri kohën, sikur të mos ishte sërish telefonata e holandezkës së tij të paduruar.

Kur ai e mbylli telefonatën, copëza e bisedës që kishim nisur pak më parë kishte marrë rrokopujën, ne nisëm një tjetër bisedë të pakrye. I thashë se një nga poetët tanë të mëdhenj ka qenë i dashuruar paq pas një holandezeje dhe e ndoqi ikjen e saj nëpër avionë, por nuk e arriti kurrë. Në fund, me emblemën e betejës së humbur me yjet, shkroi poezitë më të bukura të jetës së tij: *Vallja e yjeve*. Gjergji më shihte me një habi prej fëmije. Në të vërtetë, ai kishte dëgjuar diçka për poetin për të cilin po i flisja, por këtë hollësi nuk e dinte.

- Kështu janë poetët? - pyeti ai dhe unë nxitova t'ia përktheja pyetjen vetes: "Kështu je dhe ti?"

- Nuk e di, - i thashë, - ai ishte i tillë dhe keni një fat gati të përbashkët, deri diku të përmbysur, si të thuash, të kundërt. Holandezja të ndjek pas nëpër yje.

Qeshi thellë. Sakaq e dija se prej syve të një burri të tillë, përkundër mençurisë nga mund të të vinte edhe vdekja, buronte një rrjedhë mirësie nga ajo që kërkohet shpesh ndër njerëz dhe nuk e gjejmë. “Stream of love”, diku e kisha lexuar si titull poezie, atë që kishte ai së brendshmi. Holandezja ishte fatlume me të, duhej të ishte patjetër. Shqiptarët janë të bukur, bëjnë edhe bukur dashuri.

I kujtoja këto ndërsa kishim humbur mes njerëzve të ndërkryer nga padurimi si ne. Nga kllapia te radha në *chec-in* më shkundi veç ajo klithje që, duke qenë e shumëgjuhshme, më ngjau si murmurimë. Ishte një “Jo” e rrokjezuar me gjithfarë tonesh dhe gjuhësh, e cila erdhi nga vargu i të huajve që priste ndoshta prej orësh. Fluturimi ishte ndalur.

Pista është bllokuar, krahët e avionit janë të ngarkuar, shumë avionë kanë ardhur dhe nuk kanë mundur të zbresin, ka qenë e paparashikuar një stuhi e tillë, ka shumë borë dhe fryn erë, nuk ngrihem dot, jeni nën sigurinë tonë, jemi në shërbimin tuaj, na falni, nisemi nesër, herët madje, thoshte një zë gruaje diku, që mua më dukej se vinte nga të çarat e modeluara të tavanit të varur në holl. Më dukej sikur mbrapshtia kishte nisur prej asaj anglishteje me theks hungarez, dhe për mua, që në mendje i kisha vizatuar hungarezet bukuroshe, mendoja se si mund të dilte prej një goje të bukur kjo gjerrë fatkeqësie, ky ters, kjo gjëmë, kjo lemeri e gjallë. Isha ftohur.

E dija, në anën tjetër të linjës ajrore ishin nisur për të më pritur në *Schiphol*. Nga befasia e kisha humbur drejtpeshimin. Vetëm tërhiqja zvarrë pezmin dhe dëgjoja pëshpërimat ngushëlluese të Gjergjit që ecte në krah. Më pas kujtoj një minibus të linjës ajrore “Malev”, që erdhi për të na marrë dhe dritat e qytetit që ma verbuan më keq arsyen. Ecnim nëpër brerimë, pa ditur se një ditë nuk do të pendohesha për atë fluturim të prerë.

2.

Dergjja e mpirë e borës mbi strehët e shtëpive në sfond të dritares, më shtyu të nxjerr nga çanta veshjet e rënda të dimrit, që i kisha marrë për t'u mbrojtur nga një tjetër dimër, jo ballkanik. E vetmja hollësi që më kishte zënë syri në hyrje ishte emri i hotelit. "Papillon", nuk do të tingëllonte kushedi se çfarë në përkthimin shqip si emër hoteli. Nga jashtë nata më vinte në ninëza e ngjyer në të bardhë. Por, asnjë lloj bukurie s'më tundonte, truri më lëkundej në ritëm disfate, nëse mund të quhej kështu ajo kthesë e ditës. Shí në prag të Vitit të Ri, kur ti mezi ç'pret të lëshohesh në rrëmujën e tij, të ngjitet ky ters, ky tmerr: të presësh në një hotel papandehur, pa ditur nëse vërtet kjo është një natë e fundme e ecejakes tënde. Në një fundvit si ky, në fundepokë, kjo vonesë ishte madje shkatërruese.

Zbrita poshtë në holl ku më priste Gjergji. I miri Gjergj, pa të do të ndihesha e vetmuar. Trishtimi në përgjithësi ka tipare gruaje, atij s' do t'i kisha shpëtuar as unë pa praninë e këtij burri. Mijëvjeçarët do të këputnin kërthizën mes tyre pak ditë më vonë. E kisha ende në grykë pezmin me të cilin lashë mesazhin në sekretarinë telefonike: *Më fal, Volter, nuk vij dot sonte, fluturimi u ndal, nuk munda të të njoftoja më parë, gjithçka u bë e qartë çastet e fundit.* E ndieja mërzinë që do t'i shkaktoja, kur pret dhe nuk vjen, vetmia shumëfishohet. Ishte fraza naive që më ishte qepur në tru lart në dhomë tek mbërthehesha me stofra të leshta.

Ndërkaq, sytë e butë të burrit të ulur në tryezë, sikur ma zvordhën ngadalë trishtimin dhe ftohmen. Edhe ai dukej të ishte paqtuar me telefonatat e vazhdueshme dhe s'kishte më atë shpërqendrim gjymtyrësh që gjithë ditën e lume kishte përmbajtur. Doja ta dija, këmbëngulja ta dija, atë brengë që ia tradhtonte forma amorfe e buzëqeshjes. Mendja ime nuk i ndiqte aspak ngjyrat përreth. Kishte kohë që s'më habitnin më "gjërat e reja", zhurmëria e hollit dhe të tjera pjesë të dekorit të hotelit, ishin pamje që ktheheshin sakaq në foto të djegura në trurin tim. Më mundonte vetëm i njëjti togfjalësh, thënë atypari jo aq rastësisht prej tij: *Punët nuk janë mirë!* Këtë frazë prej vitesh ne shqiptarët e përtypnim sa herë lëviznim për diku. Që *punët* shpeshherë nuk kishin

qenë mirë, e thoshin kthimet tona të shpeshta. Kur do të bëheshin ndonjëherë mirë nuk e dinim, dinim vetëm se nuk ishin mirë, në ndonjë rast bëhej keq, tej tejsëkeqes ndonjëherë, madje dhe zi. Ne ishim mësuar të bashkëjetonim me këto fraza të përzishme, si trupi me sëmundje të vjetra. Tryeza ku u ulëm ishte mbuluar me sofrabez blu-kobalti dhe, siç më pëshpëriti Gjergji, do të trajtoheshim si mbretër.

- Më beso, - tha me kokë ultas, afër sa i numërova lehtë gjarpërimet e qeta të gjakut nëpër sy. Ndoshta dhe ai po numëronte të miat lodhja i kishte bërë të dukshme.

- Viktima, - thashë me të qeshur, - viktima thuaj më mirë. Mbretërit nuk mund të jetojnë në gadishullin tonë, ballkanasit nuk i duan, i kanë zënë me dru gjithmonë. Cilin mbret kanë mbajtur ballkanasit, të lutem?

- Kanë filluar, kanë filluar t'i rehabilitojnë, - qeshi dhe ai. Të dy u çliruam ngadalë nga stërkëmbëshat që herë-herë vinte mes nesh etiketa, të cilën, e ndieja, siç mua, po e lodhte edhe atë. Biseda jonë e copëzuar gjer atëherë nga gjithfarë ndodhish, ishte shtruar më në fund. Më shumë se në menynë e stërprovuar ballkanike, vëmendja ime rrihte tjetërkah. I thashë se po më shijonin, për pjaturinat e shtruara e zbukuruara si mos më mirë, por gati u përmbajta për të thënë se mbi gjithçka do të më pëlqente pula e pjekur dhe vera e kuqe, me të cilat festonim

gjithmonë takimet tona me Volterin në Holandë a në Shqipëri. Këto nuk më duheshin, ai duhet të më qartësonte atë që: *Punët s'ishin mirë!* Kjo shprehje kishte të bënte me të, me të dhe me mua, me të dhe me "atë", atë holandezen e tij, apo me "ne" të gjithë bashkë, ku ishim e ku s'ishim shqiptarë. U përpoqa t'i sillem rrotull bisedës:

- Se si më ngjan që vjen nga Mirdita. Nuk do ta kisha besuar kurrë që të parin mirditor do ta takoja në avion. Gjithnjë më është dukur epike jeta atje, si trualli: i rreptë, i gurtë, me një "egërsi" të admirueshme, gati-gati të epërme, siç thoni ju për gjërat lart, kurse ti..., - e lashë frazën në mes. Po flisja kot, sepse deri në atë çast nuk kisha menduar se si ishte ai, veç asaj se ishte i zgjuar, edhe këtë ia kisha thënë shkarazi, nxitueshëm. Sa e marrë je, i thashë vetes.

- Je grua, por ke mbetur fëmijë, - më kundërshtoi. Një nënqeshje i buloi dhe u shua sakaq skaj buzësh.
- Atje s'ka asgjë epike dhe të admirueshme, aq më pak, hhhëë, të epërme, atje ka gjëra që vetëm të dhembin, të gërryejnë, vdekëse, tragjike, të pandreqshme.

Prej tonit me të cilin fliste, ndieja presjet e fjalëve, që si tehe ndarës, ia shtonin rëndesën frazës. Fliste ngadalë dhe shihte diku, gati askund...

- Jo, - i thashë. Heshta një hop dhe mendova se ky burrë duhet të kishte kaq fatalitet të fshehur në

vete, sa më vinte t'ia bëja shuk kohën që e humbte duke i menduar frazat, për të mos i rënë në të bisedës. - Kjo s'më pëlqen, t'i krahasosh gjërat me jetën që ke bërë. Druaj se e personalizon të keqen. S'është ashtu! Kanuni, për shembull, Kanuni, a nuk është një e vërtetë e tillë?

- Kanuni?! - Foli gati i habitur. E ndjeva se kishte ngecur në lakun që ia kisha vënë me kureshtje, por e pasigurt, shqetësimi të tij. - Për cilin Kanun e ke fjalën, të vjetrin, apo të riun?

- Pse sa Kanunë ka? Vetëm një, i vjetri, me ndonjë gjurmë... të egër, ...më mirë brutale, që janë të shpjgueshme. Dikur ai ishte kodi, atëherë kur nuk kishte ligje dhe të bëje ligje në kohë të tilla mendoj se nuk është dhe aq e papërfillshme, por e lavdërueshme për një komb.

E ndieja se po vazhdoja të flisja kot, ndoshta nuk po dija të shpjgohesha mirë për ç'kërkoja të dija nga ai, ose ngaqë doja të mbërrija shpejt te vahu i kërshtërisë sime. Arsyetimet e mia ishin naive dhe, sot e gjithë ditën, po i provoja atij burri të qenët e mi vërtet fëmijë.

- Po, por kur nuk e kalojnë arsyen dhe kohën.

- Arsyen? Pse cili ligj mbi dhe e për ligj aq arsyen dhe kohën? Ndoshta gjërat ty nuk të bëjnë kurrfarë përshtypjeje, aq më shumë kur prej vitesh jeton larg e të duken ende më të paarsyeshme..., - *arkaike, qesharake, shëmtuese*, mendova në fakt me vete, por

nuk ia thashë këto nga frika e thartimës që do t'i shkaktonte bisedës. - Por ato janë të shkuara dhe ne kemi të drejtë ta respektojmë të shkuarën, qoftë kjo ndokund edhe me qortime. Unë nuk di ta shpjegoj mirë Kanunin, por më pëlqen kur u flas për të të huajve. Më thuaj, ti që ke vite me tjetër ajër, ku ndodh të marrësh pjesë në hajën e përmortjes së viktimës tënde dhe të tijtë të përmbahen pa të vrrarë, madje të falënderojnë që "u erdhe". A nuk është e virtytshme kjo në Kanun, kjo është kaq shqiptare. Kjo është kaq e epërme, o Zot, mos më ngatërro me arsyetime voglamane.

Vazhdoja me lëvizje të pakontrollta t'ua ndërroja vendin sendeve në tryezë dhe ta shtrija sofrabezin, duke ia tërhequr cepat e duke përdorur vetishëm si *stop word* fjalën "e epërme". Ca nervozizëm kishte gjetur të çarë në kafkën time dhe po rridhte ngadalë.

- Prit, prit..., - nënqeshi hidhur Gjergji. - Po për atë rikthim te barbarizmi? Të jetosh me kode malesh, ku ndodh sot?

- Oh, ato kohë kanë kaluar, Gjergj.

- Jo, duket sikur kurrë s'kanë për të kaluar. Atje janë rizgjuar gjakrat. Kjo ndodh tani që po flasim bashkë, do të ndodhë edhe nesër me fëmijët tanë e do të grijë si molë përjetë breza. Kush mund ta ndalë...

- Pse e sheh kaq zishëm? Po më tremb me këtë pamje, - dhe, sikurse ai, rrudha ballin. Gjëja që

shquaja më shumë në fytyrën e tij të re, ishin rrudhat e shumta në ballë, si një kundërshti, shenjë të një jete të ashpër. Në gjithë lëvizjet e tij të mimikës lexoja mbijetesë. Ai vinte nga një zonë e thellë e Mirditës, u përpoqa me hamendje të ecja me imagjinatën time, por ishte e kotë. Vetë fjala “thellësi” kishte diçka tronditëse. Ngadalë po ia bëja të plotë portretin, nuk ishte vetëm i zgjuar, por më shumë se kaq.

- Pse e shikon kaq zishëm, - përsërita me zë të fikur.

Pashë sytë e tij të futur thellë, të ftohur nga një ngrijë moskuptimi; kishin një çarje të brendshme që priste të shqepet para meje, një ankim që matej të nxirrte krye. Përgjoja se si do ta derdhte atë vërshim të ndryrë, me një frikë të vazhdueshme ndiqja frazat e tij. Një çast mund të ndodhte që mërzia që përbinte gropti, t'i vinte shulin portës së ngatërruar të fjalëve dhe unë më pas të pranoja heshtjen. Pa tutë e vështroja deri tej ninëzash, në të cilat ndieja si rënkonte mendimi i tij, ndieja zbrazjen e një gjëme që si lëmsh malinj e mbante brenda kraharorit.

- Sepse... sepse... jam vetë në gjak qysh sot, ndoshta qysh nesër, - tha. - Po këtë e kupton? Kam ardhur nga mijëra kilometra larg dhe nesër mund të jem në gjak, qofsha edhe në fund të botës.

Ndjeva zërin e tij të rrënohej e të rrëzohej ngadalë dhe fikshëm në gjoks, prej nga dukej se buronte rrëkeja e dridhshme e dhimbjes, që vinte nga ajo pjesë

e padukshme e burrave të vendit tim. Nga të gjithë ata që njihja, e kisha zbuluar këtë shllim të brendshëm, lojën me të pamundshmen. Ndoshta isha me fat që e dija këtë dobësi dhe kjo më shtynte të mos druhesha së dashuri njerëzisht. Edhe ky burrë po përpiquej të më thoshte diçka të tillë, siç dinim vetëm ne shqiptarët t'i kuptonim, kur donim, pa ngatërresë.

Gjithçka tek unë u leh në çast si borë e shkrirë. Jo, unë nuk e kuptoja, unë prisja që ai të më shpjegonte, se ç'lidhje kishte me të, të paktën me të, Kanuni. Ç'fill të gjaktë kishte me të ajo shprehje klithëse se: *Punët nuk janë mirë ndër ne!* Pashë gati me frikë Gjergjin. Nga sytë e tij vazhdoi të vinte i njëjti ankim, që kishte lidhje me atë çka kishte lënë pas, atë turbullirë që sillte rikthimi i beftë i së keqes, që kinse i lumtur dhe i qetë, ai kishte orë që e mbante nën fre, atë shenjë të plojës shpirtërore të cytur me skeptër nxitueshëm nga të qenët pjesë e egërsisë së maleve nga kishte zbritur dhe e pamundësisë çliruese të dheut që e kishte lindur.

PJESA E DYTË

**Rruga jonë nuk është veçse një gulç
mes hijeve shkurtane të jetës
drejt hijes eterne të vdekjes.**

1.

Gjithçka llamburit në prag të mbrëmjes; veç sytë e bacës Kolë janë si të shuar, ndryshe nga zjarri që prafullon diku anash tij, nga përpiqet të zbusë të ftohtët e kafkës ku i rrokullisen mendime të vetmuara. Askush tani në këtë dalldi mbrëmjeje nuk e shquan vështrimin e tyre të tinëzt që, herë pas here, bie mbi fytyrat e pavëmendshme të të tijve. Ata, të kthyer nga rrugët e ditës, po mbushin ngadalë dhomën. Të gjithë lëvizin, as zërat që pas pak do t'i trandin muret, nuk do ta ndërpresin lëvizjen e tyre. Vetëm Kolë Gegaj s'ka fjalë, ai, i pafjali njeri që liget e hesht si gur varri në krye të dhomës. Ai ka filluar të ënjtet nga ecejaku i tyre, të bymehet nga vështrimi i tij gjymtues, nga kujtimet e ngopura me flamë, nga tymi që ia mbulon shpeshherë të parët e sëkinhtë.

Përqallet së brendshmi, pa rrëkaja, siç bëjnë gratë vend e pa vend. Ç'po më ndodh, Zot? Një zë grithës e mban murosur atje në kënd dhe vetja i duket si vuv.

Lëvizja duket se do të zgjasë gjatë, tani e kupton vërtet se është i vetmuar. Vetëm ai rri. Të gjithë merren me të tjera gjëra, të papërziera me kujtimet, për të s'ka kohë njeri, s'i hedh kush një fjalë, s'e sheh si përkeqet. Veç plaka, që vjen ndonjëherë, trazon diçka në hirin e zjarrit dhe ikën me të njëjtën heshtje, duke menduar mbase se stomaku i tij prej plaku nopran, nuk ka filluar ende të ankohet.

Ai çahet nën lëkurë nga padurimi. Ngrihet. Është vonë. Askush s'e di ç'ka ai në mendje, ç'e bren; aq më mirë që nuk e dinë, por lëvizin të qetë, ecin, o Zot, si të gjallët që e harrojnë mortin. E shkuara e rrëqeth plakun çdo orë dite e nate, siç e ka rrëqethur një rini të tërë, një burrëri të tërë, një pleqëri të tërë. Por në vdekje nuk do të shkojë i rrëqethur më. Këmbët pleqnake e pengojnë. Lëviz me çape zvarrë. Ata nuk e dinë se ç'ka ai që ta ndjekin pas, ka vite që nuk e shkel më pragun, ata nuk janë të mpirë si ai, atyre këmbët u binden vetëm sipas ritmeve të ecejakut të tyre të përmuzgshëm, pa pengoja kujtimesh si të tija.

Del jashtë oborrit, tej portës së mykur nga lagështitë, e ndjek veç zhurma e mbytur e shtëpisë, tek i mbetet prapa. Tani këmbët i binden, vetëm pak iu desh të mësohej me këtë ecje të re në natë. Merr ngadalë në të dalë të qytetit.

Rrugët janë të shkreta, nata ka ardhur qëkur, hëna llaps si fytyrë e qeshur. Atij i duket si vështtrim i përzishëm i një njeriu shtijakeq të mbetur në kujtesë qysh nga fëmijëria. Kishte vite që nuk bënte beft nëpër rrugë; si i zemëruar me gjithë botën, ishte ndryrë në vete. Të gjithë gjakrat ishin rizgjuar, të gjithë u ishin kthyer të vetëve të harruar. Të tijët as kujtoheshin. Prisinin të vdiste ai, sigurisht këtë prisinin, që ta harronin përgjithmonë të shkuarën. Ja, prisinin vdekjen e tij!

[Gjaku s'hup kurr. 917]

Në errësirë u përbalt diku, nëpër ledhet ku vetëm heshtja gjallon. I duket se hije i presin rrugë dhe i thonë: Pse s'harron si të tjerët? Pak ditë të kanë mbetur, o plak! Po si harron njeriu me vdekje mbi shpinë, që e bart edhe në ëndrra edhe ditën me vite? Nata që e ndjek me hijet nuk e tremb burrin. Tani është vetë hije, i nisur në takim me hijet.

Atje është Ai. Plaku është afruar varrezave dhe nëpër radhët e ngushta, ca nga turri që nget, ca nga errësira, mezi shkon nëpër pirqjet, në skaj, andej nga varret e vjetër, ku tragat janë ngrënë nga koha. Ai ka varr të herët, gjashtëdhjetëvjeçar, i thotë zëri i vet. Atje është i vdekuri i lënë vetëm, i ati. Plaku e trazon, e shtrëngon, e hedh në shpinë që ta ketë më të lehtë kthimin, e merr me vete dhe çan sërish nëpër rrugëzat në natë.

Ai është i rëndë, dhe më i rëndë i duket tani nga pleqëria dhe koka e turbullt si ujë lumi të fryrë, ia bën më të vështirë rrugën. Ulet diku, askush nuk e sheh. Të vetmit që mund të takojë janë njerëz të vetmuar si ai, të cilët do t'i shmangen. Ai zgjedh një rrugë më të gjatë që të mos ndeshë kënd. Është një natë me hënën si llambë dasme mbi krye dhe drita e saj e ndihmon ta shohë më mirë atë që ka marrë me vete. Ai aty, e ndien nga pesha dhe hija e ecjes, nga prarimi i hënës. Madje drita e saj ia kujton tërbimshëm dasmën e vet, si për t'ia bërë më të shkurtër nafakën dhe më të rëndë gurvarrin.

Kush ia kishte thënë atë fjalë në dasmë, nuk i kujtohej tani, atë fjalë që e kishte mbajtur si gur në qafë. Nuk kishte guxuar t'i shihte burrat në sy pas asaj fjale, atë që kishte pyetur: "T'i ka rruar dhe koqet berberi, të janë ndryshkur, Kolë?" Konaku kishte qeshur — një e qeshur e gjatë, e zvergur, si ikja e tij. Shpesh mallkonte veten se kishte qenë faji i tij atë natë dasme, ai i kishte lëshuar gjelat mes burrave për raki. U kishin dhënë aq raki atyre kafshëve qyqare, sa kishin filluar të këndonin, pa e kuptuar se kënga e tyre s'kishte më lidhje me lëvizjen e hënës, apo me dritën që vinte nga lart prej agut. Gjelat vinin rrotull, ndalonin, këndonin, vinin sërish rrotullamë. Gjelat e dehur të hajatit ua kishin nxjerrë gjumin dasmorëve të përfjetur.

Pastaj ishte ngritur ai, ç'emër kishte pasur ai që e turpëroi; shkiste kokat e gjelave me dorë dhe i hidhte në oborr, duke thënë me tërsëllimë: "Ja kështu e duan edhe Prekalajt, kështu!" Dhe shkul e shkul koka gjelash, sa vendi u la me gjak, jo si të ishte dasmë, por gjëmë. Sakaq gratë vraponin ta lanin, por të kuqtë e gjelave të dehur sikur ndizej edhe më. Kur ai përmendi Prekalajt, askush nuk pipëtiu dhe në fund, krenar që e kishte bërë zap mustakërinë e burrave, tha atë frazë që e latyrisi dhëndërinë e Kolë Gegës: "T'i ka rruar dhe koqet berberi?!"

Dhëndri u ishte larguar shoqërisë së burrave, ishte mbyllur i fyer në dhomën e tij — vetë ai me kokë të shqyer në vend të gjelave, do të ishte më e lehtë — dhe, me një ndjenjë përbirjeje në shpirt, e kishte zhveshur nusen egër, si të mos kishte qenë ai që përvidhej anëve të kopshtit për t'i marrë një puthje. Me sedrën e rënë, e kishte vënë poshtë gjatë të shoqen, sikur me një të zënë barsë të donte të kishte trinjakë, pesënjakë, të kishte aq djem sa të mbushte shtëpinë e tij të zbrazët. Pastaj le të tallej ai, kokëshkulësi i gjelave të dehur! Ah, sikur ta bënte mrekullinë atë natë Zoti! Nusja nuk kishte nxjerrë zë, kishte pirë lotët nën qepallë, ky kishte qenë fati i saj. Nuk kishte guxuar ta pyeste as veten përse kishte ndodhur kështu me të, ndryshe nga ç'i kishin thënë shoqet. Ky ishte fati, hahej me veten.

Të nesërmen, kur e ëma kishte hyrë në dhomë me petullat, ai nuk kishte guxuar t'i ngrinte sytë. Një

gjumë vdekjeje e pat bykosur. E motra i kish treguar ç'kishte ndodhur pas ikjes së tij prej konakut të burrave. E ëma kishte hyrë mes tyre dhe u kishte thënë mes bolorisë: *Gjakun e burrit tim, di vetë kur e marr, në keni ardhë për dasmë, gëzoni, burra, në keni ardhë për burrni, tregojeni në oda me gratë tuaja. Një djalë të vetëm që kam, më duhet për djem të tjerë!*

Dhe kishte dalë pa i përshëndetur; nuk kishte takuar më asnjërin, derisa dasma ishte firuar pak nga pak, si shpirti i gjelave me kokë të këputur dhe gazi i burrave në konak.

Vite më pas, askush nuk guxonte të përmendte gjak, gjakrat ishin harruar, ndërsa djemtë i rriteshin, shtëpinë e kishte mbushur, por turpin e kishte të tretur në gjakun e shprishur. Jeta e tij, edhe me ferra mbi shpinën e zhveshur, do t'i kishte qenë më e lehtë, se ajo që po soste me turp. Thirrjen ia kishte dëgjuar vetë Zoti, që i kishte rikthyer gjakrat për ta vënë në vend nderin e asaj nate dasme të përzishme.

Ai ecën, nuk mban ferra mbi shpinë, mban kujtimin e atij turpi për t'ia çuar të bijve që ia kanë harruar plagën e vjetër. Ai turpërim dasme, e përzhit ende. Është kërthiza e mbrëmjes dhe të tijtë duhet të jenë duke e kërkuar tani, tani janë të gjithë bashkë vetëm të tijtë, që ndoshta mendojnë se ka dhënë frymë në ndonjë hendek nga pleqëria; tani e ka më të lehtë t'ua zgjojë gjakun që e kanë shpërfillur si shumë

zakone të vjetra. Ata nuk përsillen më në dhomë, janë ulur sekush në punë t'vet, vetëm plaka vazhdon vërtimën mes zjarrit dhe portës gjysmë të hapur, shkon me një vrap të tillë sikur e shtyn dikush nga pas. Fëmijët kanë fjetur me kohë, atyre plaku s'ka ç'u kujton, as ata të mos e kujtojnë ashtu të ndërkyer, me atë gjë të rëndë në shpinë.

Kolë Gega hyn i qetë, siç doli, siç e bëri udhën — e ka mësuar këtë qetësi qysh në dhëndëri — akoma nuk e ul nga supet peshën. Të gjente një vend për të qenë, të dukshëm, për ata, harrestarët, një vend që të mos mund ta shlyenin nga mendja lehtë. Ua kishte kujtuar kaq herë, por ata, si të prisnin vdekjen e tij, fshiheshin. Nuk u mjaftonin vetëm fjalët e tij, përgjërimi lutës i përditshëm u ishte bërë i mërztishëm, po ua shpifte të bijve me këtë kujtesë natë e ditë. Por ai do të bëhej edhe fantazmë, nëse nuk zgjoheshin në gjallje të tij për gjakun. Do t'ua kujtonte për të fundit herë, kjo do të ishte e fundit herë, në mos, do të dilte vetë të shprazte pushkë për të gjaksuar.

Aty ku ata kishin vënë në orët e para të mbrëmjes tryezën, ai vuri gurrkryqin. Të gjithë ngrinë, gratë ndalën lëvizjet e tyre të duarve në shtija, burrat mbërthyen ninëzat në pezëm. Dikush klithi, ndoshta e shoqja.

- Ju e harruat këtë, ka gjashtëdhjetë vjet që kalbet dhe ju pret ta zgjoni, të paktën ftojeni në gëzime. Unë

nuk e kisha në dasmën time, isha i vetëm dhe më duhej të bëja fis. Ishte i pafaj kur e vranë Prekalajt, pse s'i ftoni për kafe, apo janë larg dhe nuk begenisin t'ju vijnë?

U përkul mbi sendin e ftohtë e të ngjyer me baltë, e fërkoj lehtë si fëmijë dhe u shemb mbi të duke e mbledhur me ofshamë. Si e vaku frymën, lëvizi zvarrë në këndin e tij, duke e përgjuar me sy të lodhur nga larg edhe kur të gjithë ikën pa i thënë një fjalë. E fundit shkoi plaka, duke çikur kërcurët e shkrumbuar në vatër me xixa të përgjumura, si sytë e saj.

Doli jashtë kur urët ishin shuar dhe lëvizjet e plakës ishin topitur. Është natë dhe Kolë Gegaj ecën, por natën askush nuk përgjon për të vrarë. Atë e ka mbi supe, nuk i peshon më, e ka marrë me vete ta shpjerë të qetësohet, të flejë i qetë përjetë. Edhe ai dëshiron ta marrë i njëjti gjumë, por me të nuk merret kush, vdekja e ka kinse harruar, atë nuk e përfshijnë në listën e gjakut. Në modën e re të gjakut, pëlqehet më shumë gjak të riu, e jo i tharët pleqsh. Do të kishte qenë më mirë ta përfshinin, dhe ai siç e ndizte edhe ta shuante gjakun, por plumbi do mish të fortë, jo fërtele, siç ishte katandisur ai nga pleqëria e vonë.

Ai e vuri në vend gurrkryqin. "Fli", i tha, si të përkëdhelte kokën e të atit mbi nënkresë, "fli i qetë". U kthye nëpër natë sërish për t'u drynuar, për të mos dalë më nga ajo portë, pa falur shpirt.

2.

Rruga, që prej mjegullës mbi luginë, në mëngjes i ishte dukur e zymtë, iu bë e pambarim. Një ndjenjë padurimi po e mundonte gjithkohë. Kishte ngarkuar shpejt në Tiranë, me dëshirën për t'u kthyer herët. Kthesat e shumta i bëheshin pothuaj të padukshme nga nxiti. Ishte e diel dhe rrallë shiheshin të lëviznin makina. Malet në sfond iu dukën nga zhveshja si të rrethuar me trishtim, po aq të zymtë sa rruga. Pritet dimër, kishin thënë më të moçmit, vera e thatë na dogji në gryka. Thellë, nga gërryerjet e lumit, vinte zhurma që përcillej nga e përpjeta. Këtë prishje ia bënte më të dukshme hekurudha e vjetër e dëmtuar, që rënkonte përgjatë rrjedhës, diku me trase të kafshuara nga koha, diku me shina të mangëta nga grabitjet që i ishin bërë vitet e fundit.

Me po atë qetësinë që kishte përcjellë atë shpërbërje për vite me radhë të familjes së tij, Kot Prekalaj nuk po mundte të mësohej me lajmin e fundit. Një gjak i vjetër ishte shfaqur si hije diku në mendjen e errët të Kolë Gegës, të parit të Gegajve, në lagjen fqinjë. Burri kapërdiu një komkë, si të shqiste frikën që i kishte dhuruar një e diel e tillë, e plumbtë. Jo, s'do të kishte dashur të merrte rrugë sot, por bombolat e fundit të oksigjenit në spital, nuk do të mbërrinin fillimin e javës tjetër. Kishte një sfilimë të brendshme, që nuk po i shfaqej në lëkurë.

Ndaloi në barin në të dalë të Rubikut, ku pushonte gjithnjë dhe këmbente ndonjë fjalë edhe me Delinën, që e priste gjithnjë me kupën gati. Një shi dukej se varej frikshëm nga skaji i qiellit, andej nga Gropa e Keqe. Piu me nxitim kafen e zakonshme dhe doli po aq shpejt sa hyri. Baristja e këqyri ngadalë dhe e ndoqi me vështrim, pa e pyetur për heshtjen. Diç ka burri i Zotit, diçka e mundon, mendoi ajo dhe iu afrua dritares, duke ndjekur profilin e shoferit, derisa humbi pas xhamave të barit. Ikja e tij u shoqërua me mbylljen nervoze të derës së automjetit.

Ndërsa po futej në një tjetër grykë, Koti çliroi pavetishëm mbërthesat e sipërme të këmishës së pambuktë. Një flakë që i ngjitej prej lukthit, po ia thante frymëmarrjen. Por sakaq, në njërën prej kthesave, u shfaq trupi i gjatë i Fran Nikës, që mbante për dore të birin. Një gaz i lehtë ia davariti të rëndët

nën vetulla; pjesën tjetër të rrugës nuk do ta bënte më vetëm dhe terja e frymëmarrjes filloi t'i ikte. Fran Nika e përshëndeti dhe, si ngjiti më parë vogëlushin, hipi edhe vetë nga spondi i lartë në makinë.

- Ja që s'qenkemi aq pa fat, Miran, - i foli djalit dhe duke buzëqeshur nxori duhanin, drodhi ngadalë edhe për shoferin. Por e qeshura iu tret befas nga ngrirja që çlironte fytyra e Kot Prekalajt. Diçka ka burri i Zotit, tha me vete, dhe si të donte të çmpinte ajrin — pa ditur se pak minuta më parë ishte lëshuar po e njëjta frazë pas shpinës së shoferit nga baristja në të dalë të Rubikut — i tha:

- Bombola ke ngarkuar në makinë, por gurë në shpinë, o burrë!

- Jo, por kam fjetur shumë pak dhe keq, jam ngritur herët.

Shoferi u përpoq të ndryshonte turbullinë e bisedës, por përpjekja e tij s'ishte veçse një lëvizje e zymtë mimike.

- Ka ftohur shumë nata, bëj zjarr mirë që të të zërë, - ia pat Frani me një mëdyshje për ta lënë tjetrin të fliste. Po dukej se tjetri as që dëgjonte atij veshi. Si e pa që heshtja e tjetrit nuk do të lëshonte pe, Frani u tërhoq në vete duke thithur thellë cigaren.

T'ia them Franit, pyeti Koti me vete, pse ta tremb? Kishte ditë që Gegajt i kishin çuar fjalë për gjakun e vjetër. Ai, as që e dinte këtë. I ati nuk e kishte përmendur ndonjëherë dhe e kishte përrpirë këtë

harresë me vete, bashkë me vdekjen. Ishte i vetmi burrë që kishte mbetur rrotull, vëllezërit e tjerë i kishte tretur ethja e ikjes nga vendi, ata kishin tërhequr njëri-tjetrin me radhë; vetëm ai kishte mbetur i kërcënuar nga një gjak i trashëguar nga koha. Nga varret e sheshuara të prindërve nuk mund të nxirrte më asnjë kumt. Ndoshta axha Dan dinte diçka, sigurisht duhet të dinte. Një ditë të afërt duhej të shkonte patjetër ta takonte, atje, në Kthellë të Epërme, ku kishte edhe varret e gjyshërve.

Kishte filluar të ngrinte netëve dhe njerëzit në ato anë pak e më pak dilnin nga shtëpitë. Gjallëria ngathej ngadalë, derisa mbretëronte bora, jeta mekej e mbyllej nën çatitë me rrasa të errëta, bashkë me gjithçkanë e saj, me gjallërinë e verës dhe pipëtimat e dimrit që topiteshin nën shtresimet e borës. Lajmet shkonin rrallë dhe vinin edhe më rrallë nëpër fshatra. Jo, në qytet ishte më ndryshe, dimri nuk ishte aq i egër. I zhytur i gjithi në vete, Koti as që e vuri re vogëlushin, që e shkundte ngadalë në krah, duke i zgjatur një mollë.

- Sa vjeç je? - foli sa për t'i kujtuar atyre se ishte në kabinë me ta.

- Shtatë.

Ai këqyri sytë e butë të fëmijës. Kur ngrohte koha, ai e merrte shpesh Mikelin me vete dhe kujtimi i djalit iu përzje me buzëqeshjen e vogëlushit, që, i gjendur mes dy burrave të fuqishëm, dukej edhe më i pakët.

- M'u lut ta merrja pas. Mbrëmë kemi bujtur te Marta, është shtuar me djalë, - shtoi Frani. Shoferi solli në mend motrën e tjetrit, të cilën kishte vite pa e parë. Kur ishte studente e pat sjellë në qytet disa herë, por më pas ishte martuar me një shokun e saj të shkollës, kishte punuar veterinerë në fshatin e tij, pastaj nuk dinte më. Të vetmin që e ndeshte rrallë te kafja e Zhutit, ishte Frani. Ai kishte qenë më fatkeqi, gruaja i kishte vdekur e re, duke i lënë tri fëmijë të vegjël. Koti diç foli me vete, njëfarë mërmërimë që Frani e mori për urim, nga ata që bëhen zakonisht për djem. Kishte qëlluar edhe t'i linin gratë kur nuk u bënëin djem; të shtoheshe me djalë do të thoshte të trashëgoheshe me të vërtetë, por jo për Martën, ajo ishte ndryshe, megjithëse jetonte majë mali.

Pasoi një heshtje e re, që si pjellë shí e asaj të diele të zbrazët, nxitoi t'ua mbërthente kilometrat e fundit deri në qytet. Por, një frenim i fortë e përplasi pas shpinës së ndenjësës. Ç'ka ky burrë sot me këtë çehre, tha trembshëm me vete Frani, por mendimi nuk ia sosi fundin.

Një e shtënë e thatë mbyti klithjen e burrit në timon dhe grithamën e vogëlushit në kabinë. Ishte një krismë e rrufeshme, gati si t'i kish plasur në sy, që e bëri Franin të mblidhej kutullaç mbi të birin. Priti vetëm disa çaste me trup e shpirt të kërrusur, duke përgjuar frymëmarrjen e parregullt të të birit, derisa dikush hapi derën nga ana e shoferit. Kishte

parë në kërrusje një hije t'i afrohej makinës dhe kishte mallkuar shpikësin e autostopit. Brenda pak çastesh, përpara tij mori formë gjithçkaja e ndodhur. Ai pa të riun e Gegajve, Dinin, tek shquhej nga kabina në hapësirën e krijuar nga shqyerja e derës, ndërsa shoferi i mbytur në gjak ishte ende me kryet mbështetur dhe krahët e varur në timon.

[Dorëraasi, po muejt vetë me e sjellë marë të vramin mirë; përndryshe mbë këdo, qi të ndeshet do t'i thotë qi të shkojë me e sjellë marë e armen me ia pshtetë te kryet. 846]

Vrasësi vari pushkën në sup me një qetësi hungëritëse, që dukej se s'kishte të bënte me natyrën e tij, si njeri i ngucur me zor ta bënte gjëmën, drejtoi trupin ndoshta ende të ngrrohtë të Kot Prekalajt dhe i foli, si të ishin takuar dy minuta më parë:

- Të patëm thënë, Kot, lypim gjakun e vjetër, s'e kemi harruar as sot.

Zërin e kishte të ngjirur, dridhës dhe, po të kishin qenë aty pranë ata që e mbanin në këmbë Kanunin, ai do të përjashtohej mbase nga detyrimet e gjakut, si burrë i mangët në burrëri. Pastaj, si i hodhi një vështrim të ngrirë dy të tjerëve, me fytyrë të zbardhur, si të ishte ai duke dhënë shpirt, u kthye dhe u largua ngadalë me shpinë të kërrusur. Tanimë e qara e

vogëlushit i ngjante një ankimi të çjerrë dhe Frani solli në mend se ç'pasoje do të kishte kjo ditë për të birin. Sa fëmijë kishte ndeshur në shkollë me këtë vuajtje, që s'ishte e Zotit.

Ende shpina e kërrusur e vrasësit ikte përtej, molla e përthamun dhe e flakur diku skaj kabinës, dhe ata të rastësishmit aty, të tranuar. Frani e dinte pothuaj pa fjalë ritualin e pastajmë. Vrasësi do të shkonte t'i jepte pushkën të parit të Gegajve, atij plaku që e kishte harruar vdekja, si të merrte bekimin dhe vjetanaku ta përgëzonte, do të ngujohej — do t'i duhej të ngujohej atij dhe të tjerëve burra të familjes, madje dhe vogëlushëve burra të ardhshëm — derisa plumbi, sigurisht, do të zinte ndonjërin prej tyre.

Por tashmë ishte shumë shpejt për të menduar ngujimin, pasi të gjithë Prekalajt i kishte tretur atjelargu. Dini do të shkonte në varrimin e Kotit, ndoshta dhe s'do të shkonte; shumë zakone kishin ndryshuar, Kanuni mbahej tani aq sa u duhej, po visheshin me Kanun vrasje të shumta ordinere dhe gjakrat ishin përzier, shpërbërë e ribërë pa rregull më.

[Shpija e të vramit, po i dha besë dorërasit, ky edhepse e urau, do të shkojë në mort e në gjamë me përcjellë të vramin deri në vorrim e me ndejë për drekë. Kjo besë ngjatë 24 orë. 856]

Vrasësi me fytyrën meit, më shumë prej gjëmës që hapi, se prej zhurmës së plumbit dhe pranisë së gjakut, me zemrën që po i bëhej gur, bëri përpjekje të ndërronte fytyrë në prag të shtëpisë. Mallkuar qoftë! E lëshoi ofshamën pa ditur kujt. Ç'kishte qenë ajo shtysë që ia kishte shformuar instinktët njerëzore. Në prag u ndal, si ta ndiente se i kishte lëvizur qendra e rëndesës, kishte një anim që mund ta kthente në çast në dëng të rënë përtokë, me një zhburrim fatal. Solli në mendje Kotin, që e kishte bërë kufomë. Kishin këmbyer ndonjëherë edhe duhan në klubin në qendër, por s'ishte më në dorë të tij, as jeta e Kotit, madje, as jeta e tij që ende frymonte.

Të tjera gjëra ua kishin shkruar fatin, vitet në male të tilla nuk kishin asnjë kuptim kohe, frymët ishin veç krunde që mbeteshin nga ploja e jetës dhe prej një kthese të tillë ndodhte që jeta të shtyhej e tëra ndryrë për Kanun. Këtu kohë ishte çdo gjasë, sado e largët dhe e papërfillshme të qe. Fati kthehej, duke cikluar gjëma ndër kokat e njerëzve. Si korbi që ndillte zi, ai përgjonte kurdo, kudo. Ishte pakti i maleve që ua shkruante ditëvdekjet shumë më shpejt se vetë Zoti dhe atyre s'u mbetej vetëm ta pranonin pa fjalë, pasi nuk mundnin të bënin tjetër gjë, veç t'i bindeshin nga arsye që nuk u shpjeguan për shekuj dhe s'kishte shtysë të kërkonin ndonjëherë më shpjegesë.

3.

Ata ranë në atë përhumbje që shkakton veç prekja i trupave që e kanë kërkuar gjatë njëri-tjetrit, dhe minutash të tëra në atë dhomë të vogël, dihatja e tyre e rrudhi qetësinë e natës. Shpirtëzimi fizik ndoshta do të vazhdonte dhe më, po të mos ndihej e qara e vogëlushit diku në kënd. Ndryshe zakonit, ata e kishin shkurtuar kohën e lehonisë së saj, ata kishin nxituar drejt njëri-tjetrit, ethshëm, ndoshta sepse aty ku jetonin, në atë zgrip mali, kishin vetëm njëri-tjetrit. Marta u ngrit të qetësonte foshnjën. E vjehrra do të shkulte flokët, do t'i çirrej se ajo “e djegur për mashkull”, i kishte shkelur ditët, kishte rënë në mëkat, a thua s'i mjaftonte që përnatshëm binte top në gjumin e saj prej arushe dhe e linte fëminë të çirrej. Ndonjëherë e vjetra hynte në dhomë vetë dhe derisa

zgjohej e reja, fëmija ishte qetësuar në krahët e saj. Po të hynte tani dhe t'i gjente ashtu, me rroba shpërndarë nëpër shtrat, atë me të kuqtë e prekjës së tij prej burri.

Si ta kishte kuptuar shqetësimin e syve të saj, edhe ai u ngrit, duke vërejtur gati fajshëm lëvizjet e gruas. Por e qara, për çudi, nuk shterte dhe ndoshta i kishte kapërcyer paretet gjysmë të shembura, deri në dhomën ku flinte e ëma, bashkë me rregullat e jetës së maleve. Si qau gjatë, sa dhe muret u zgjuan, fëmija përfjeti me gugatje, që dallojnë fëmijët nga çdo qenie tjetër në botë. Nga jashtë një erë e ftohtë shkundte xhamat, që zhytur në gjysmëag, sillnin deri në shtroja hijet e pemëve laskureke nga rënia e gjetheve. Pragu i dimrit u kishte vizatuar mbi degë borën e parë. Marta vendosi fëmijën në shtratth dhe u fut në rroba me një drithërimë, ca nga i ftohti i mënjesit dhe ca nga ndjesia e pak minutave më parë. Veç fëmijëve, i shoqi ishte e vetmja qenie që ia mbushte jetën në hambëtirën ku e kishte sjellë fati.

Tek iu shtri përbri, ndjeu gërhimën e lehtë të tij dhe lodhjen që e pushtonte pas atyre minutave të gjata të seksit. Mbi fytyrën e tij pa të nderë atë dritë me shkëlqim jo të zakonshëm, që do t'i duhej ta fshihte sapo të ngrihej, si të ish një njollë që i zbulonte mëkatën. Kur të dilte në dhomën e zjarrit, e ëma do t'i kishte surbur kupat e para nga kafeja e saj e trashë dhe e helmët. Edhe për burrin, Marta ishte e vetmja

dritë, mbyllur mes malesh, me një fat të përbashkët, të pandryshueshëm dot. Që pas prishjes së kooperativës, dukej që profesioni i saj nuk i duhej më njeriu. Gëzimi i tij i fundit ishte aq banal — i vinte keq t'ia thoshte asaj dhe, sigurisht, të tjerëve as që mendonte, aq do të duhej për të ngritur furtunë të pakuptimtë. Veç gëzimit se do të kishin një fëmijë tjetër, për një kohë të gjatë ajo nuk do të dilte në mal, nuk do të rropatej si shoqet e saj, të paktën për disa muaj sa të dilte dimri, dimri që ua bënte të shkurtër vitin, dimri që ua shkurtonte edhe atyre vitet. Ishte një kohë kur ajo do të merrej vetëm me punët e shtëpisë e përreth, që do të thoshte, të lodhej më pak. Po ky ishte vetëm një dimër, do të vinin dhe dimra të tjerë, që s'do të mund të zgjidhnin asgjë nga ajo tërheqje e zorshme dhe monotone e jetës. Ai, pra, kishte mbetur peng i kapërcimit të një dimri. Si kishte mbërritur deri këtu?

Edhe pse ishte përpjekur të ndryshonte në vitet e fundit diçka në jetën e tyre, ai nuk kishte mundur të bënte gjë për të qenë, pak gjëra vareshin prej tij. E vetmja rrugë ishte të largoheshin bashkë për në qytet a diku tjetër, siç bënin të tjerët. Kursimet e pakta nga rroga e mësuesit, nuk mjaftonin as për gjërat më të domosdoshme. Ata nuk ishin më zotër të vetes. E tyre ishte vetëm nata, vetëm mungesa e të tjerëve, largimi i tyre, dashuria për njëri-tjetrin. Por dhe kjo dashuri, sa më shumë dimra shkonin, aq më shumë

ndiente ngërçe, prej kohësh artritët ia kishin gërryer eshtrat, megjithëse ata e ngrohnin çdo natë me shpresë të re.

Marta, veterinerja e dikurshme, i ishte nënshtruar gjithçkaje. Ky ishte fati im! Dhe nuk ankohej, as për vrazhdësinë e së vjehrrës, as për lodhjet, as për mungesën e miqve të saj, të paktat fqinje që jetonin në shtëpitë larg njëra-tjetrës, në dimër i vinin më rrallë, as ajo nuk mund t'u shkonte. Jeta e kishte zënë gruan për fyti dikur thellë në male, bashkë me njeriun që kishte dashur në rini, burrin që e bënte me nxitim rrugën nga fshati fqinj, ku jepte mësim, për t'u kthyer shpejt, për t'ia shkurtuar asaj sadopak vetminë që e robëronte çdo ditë. Atij burri i ishte betuar se nuk do ta braktiste kurrë, kurrë... Ndoshta vrapi i tij i përditshëm, nuk ishte veçse ndjenja e fajit që e kishte dashur aq Martën, sa i kishte dhënë atë vuajtje dashurie.

Nata pothuajse ishte bjerrë, siç kishte ndodhur edhe me ndarjen e tyre. Në trupin e tij dërsinte lodhja, që, më shumë se nga hovi i asaj nate, vinte nga një dhembje e brendshme që ajo ia njihte, një dhimbje pafuqie për ta bërë të lumtur të gjithën, edhe jashtë shtratit. Rrallë e më rrallë qëllonte të zbrisnin në qytet. Ajo nisej herët me gra të tjera, në ditë të ftohta, a në ditë zhegu për punë që këtyre anëve ishte thënë gratë t'u dilnin Zot. Si ta shpëtonte gruan e mjerë — rrathët mavi të nënsyve, që i thelloheshin çdo ditë, i flisnin

më shumë se lodhja e supeve, më shumë se uria e frenuar nga padëshira, më shumë se gjithçka që mund të quhej shenjë pamundësie a padurimi.

Ndoshta nga afria e gruas, aroma e së cilës dyndej në flegra dhe ca nga mendimi se për pak çaste duhej të ngrihej nga shtrati, përgjumshëm e shtrëngoi edhe më shumë. Gjinjtë e rënduar të Martës u zhytën në gjoksin e tij me atë erëzim të ëmbël të femrës së sapomëmëzuar. Edhe gruaja u çlirua dhe u lëshua si në ëndërr, një e tillë kishte net që e gjuante t'i vinte në shtigjet e dëshirës dhe ndjenja e saj filloi nga flokët, që u lëshuan ngadalë mbi nënkresë. Ai e përkëdheli po aq ngadalë dendjen e tyre rreth qafës, lëkurën e bardhë të së cilës përpiqeshin të mbulonin dhe pastaj vizatoi me dorë gjithë penjtë e muskujve të saj të trupit e të gjymtyrëve, me kokën e dehur nga padurimi në qafën e mishtë mes dy gjinjve të saj të mbipërmastë. Filluan sërish të bien në dihatje. Marta ndjeu etjen e tij, shpellën e krijuar ngadalë, të cilën ajo duhej ta mbushte me materie të etertë, që vetëm gratë dinë se si. E rrethoi burrin me këmbët e saj, si për t'i thënë se ikja e tij varej prej atij çlirimi që vetëm ajo e kontrollonte. Mishrat e ndezur të nënbarkut, u hapën lehtas dhe për minuta të tëra iu bindën asaj hapjeje, që i bën mishi mishit të dëshiruar.

Gruaja ndjeu zbritjen e rrëshqanët të burrit, duart e tij në ijët e saj dhe kokën e errët që ia niste atë zjarr nga gjinjtë. Ajo u tërhoq pak, si t'i thoshte atij se këtë

nuk e përballonte, por asgjë s'kishte bërë, veç e kishte grishur atë ta vazhdonte lojën edhe më, ta çmendte, t'ia shembte asaj lodhjen, atë që kishte filluar t'ia bënte gjërat të huaja. Lukse dhe grim që nuk i shkante më jetës së saj. Jo, nuk do të mund t'i përballonte rënkimet pa thirrme, fundin e përpjekjes së saj. Rrëmbeu nënkresën e tij dhe shoi klithmën e saj me plandosjen e lehtë mbi vete. Grimasat e saj që u pambukuan po fikeshin, kur ai iu afrua dhe u shtri mbi të, duke e lënë nën vete qetësimin e saj. Rënkimi i tij kishte mbaruar herët, qysh në krye të shpërthimit të marramendjes, sikur ajo të bënte dhe përpjekjen më të vogël për të rinisur, ai ishte pothuaj i gatshëm. Por ajo nuk lëvizi, e la gjithçka në prehje, sikur ta ndiente se gjithçka e tyre do të mbetej aty, pasi po krisej nga një zë jashtë oborrit.

Gruaja ndjeu tkurrjen e muskujve të tij dhe përpjekjen për t'u ngritur, të veshurit shpejt, vrapin në oborr. Mbeti dhe ca në atë përhumbe, duke pritur që ai të kthehej pas bisedës me njeriun jashtë. E nxitur nga një ndjenjë ankthi, kureshtjeje a frike të papritur, që i erdhi nga ajo thirrje e beftë mëngjesi, u vesh. Vogëlushi, si të ishte jashtë hullisë së kësaj bote, me drithërima nate dhe të papritura dite, ende flinte. Marta këqyri rrufeshëm gjithçka në dhomë; e vjehrra mund të ishte ngritur dhe një vizitë e tillë kaq herët nuk i fliste për mirë.

I shoqi hyri me një fytyrë të zbehtë, duke shqiptuar në rrokje fjalët që të gjitha bashkë, ashtu në rrëmuje, ajo u përpoq t'i lidhte:

- Kot Prekalajn e kanë vra për gjak, ka qenë edhe Frani me të, Frani është në pyetje, Mirani është randë në spital, Tereza është me të.

- Çfarë?!

- Një Krisht e di ç'ka ndodhë, Martë, rrugës kur janë kthyer. Pse i lamë të shkonin? Prekalajt në gjak me Gegajt. Zot! Shkoj unë në qytet, ti s'mundesh sot. Nesër e vendosim si bëhet më mirë, - nxittoi ai ta qetësonte gruan.

I shtrëngoi dorën lehtë si t'i thoshte se jeta i kishte të gjitha këto, siç kishte gjërat prej të cilave ata ende e kishin trupin e ngrohtë. Por gruaja ishte ftohur dhe u ul në shtrat me duart të kryqëzuara, ndërsa i shoqi doli duke çarë rruginën e ngrirë të oborrit për në rrugë të madhe. Frani në pyetje, përsëriti fjalët e të shoqit, ç'do të ndodhë me fatziun? Ata ishin ndarë aq gëzueshëm dhe tani, kushedi ç'mardhje po e ngucte, po Mirani, i vogli jetim... Qëkur kishte vdekur Katerina, asaj i dukej se edhe i vëllai kishte mbetur jetim, ai nuk dëgjonte të martohej më, aq shumë e kishte dashur atë grua. Po Tereza, ç'bënte në spital? Po vajzat e Franit ku ishin? Pse nuk kishte ikur me të shoqin? Hodhi sytë nga vogëlushi. Ishte ende pa mbushur ditët dhe i erdhi të qante. Si nuk i kishte mbajtur aty ca ditë, pse nuk kishin qëndruar? U ul

në rrëmujën e cepit të shtratit, duke pritur zgjimin e vogëlushit dhe kthimin e vonët të burrit.

- Do ta trembësh qumështin, bijë, - nuk e kishte ndier të vjehrrën që kishte sjellë bashkë me kërrusjen dhe xhezven e bakërt dhe kupat e bardha të kafesë.

- S' di çfarë të bëj.

- Vishu, vishe mirë dhe djalin. Do të të çoj unë në qytet, vetëm ty të kanë, Tereza nuk mundet vetëm, si mundet vetëm... - tha plaka duke surbur kafënë me gërrqe me zë, si t'i thoshte së resë se kafja i mbyllte të gjitha bisedat më pas.

Marta u ngrit, u soll një copë herë të mirë në dhomë, pa e kuptuar as vetë se gjërat i bënte kot dhe filloi me ngathje të përgatiste teshat, ndërsa jashtë krahët e zhveshur të pemës shkundnin herë-herë borë të shkrirë, si lot të harruar nga nata.

4.

Kishte kaluar java, por Frani ende ndiente të ecte rrokapjekthi; ankthi i vdekjes së Kot Prekalajt nuk e kishte lëshuar asnjë çast. Një si nguc ia shtynte hapat vetiu dhe, si Haznai i përrallave taxhike, që shpesh ia rrëfente të birit, ngatërronte udhët. Prej ditësh nuk ishte më ai i pari. Mos po çmendem, pyeste veten dhe pavetishëm ikte më me ngut, më me turr. Më shumë se kobi i asaj që kishte ndodhur, atë e trembnin pasojat, koha që vinte pas — asaj nuk guxonte t'i vidhej — ajo, kudo që ish, do ta gjente si pasqyrë magjike. Kështu i ndodhi kur i vdiq e shoqja, koha më pas kishte mbetur në vend, ndoshta pse ishte lutur mijëra herë me vete që koha e mungesës së saj të ishte e tillë, e ngrirë, e palëvizshme. Si i kishte ndodhur të mos donte më grua tjetër, a thua se vdekja

e Katerinës ia kishte bërë gratë të kufomta para syve të tij. Mos ishte kjo ndjesi e tepruar, mos ishte, siç thuhej rëndom, tepër melodramatike, ndoshta edhe shokët e shihnin si të tillë, paksa të leshtë. Por, ish ngushëlluar kur Gjergji i kish rrëfyer për shefin e tij të punës, se po i ndodhte e njëjta gjë qëkur i kishte vdekur e dashura, nuk shihte dot më asnjë grua tjetër, përkohësisht, të paktën, kishte vendosur të jetonte me kujtimin e saj.

Kjo dëshirë ngurtësimi, i ishte përsëritur Franit javën e fundit, do të donte sërish që koha të ngrinte, të ndalte. I biri i cili vazhdonte atë gjendje të vjerdullt fizike, me troshitjen që po e lëshonte me zor, e kishte bërë të harronte gjithçka. Megjithëse Marta prej ditësh i rrinte në krye, sjellja e të birit kishte ndryshuar shumë pak. Shpresa se koma do të ish e përkohshme, e mbante ende burrin në këmbë. Ai i kishte urryer përkohshmëritë — një jetë të përkohshme kishte pasur edhe me të shoqen — e trembte kjo fjalë. Kur i afrohej pranë shtratit, i biri dukej se heshte më shumë nga prania e tij, ndoshta fytyra e të atit ia bënte më të afërt atë mëngjes të diele, hijen e vrasësit me pushkën e gjatë, pastaj llahtara, gjaku dhe vdekja e shoferit, që nuk kishte arritur ta mbaronte mollën që i kishte dhënë. Kishte vdekur me kafshitë në gojë.

Bir, ndoshta Zoti nuk po më dënon prapë, përsëriti ngadalë me vete. Ende duke mërmëritur hyri në klubin në qendër. Dikur aty mblidheshin

të gjithë burrat, tani ishin tretur pak nga pak, ca ishin ndryrë nga rizgjimet e gjakrave të harruara, të tjerë ishin tretur nga ikjet nëpër botë. Fironte qyteti ngadalë, si të ishte trazuar me tharmin e humbjes. Kurrë nuk kishte ndodhur më parë ndonjë ikje e tillë. Më të shumtët, të vjetrit kishin vdekur nga infarkte, që një Zot e dinte pse ishin shtuar aq kohët e fundit.

Përse më kërkoni? Frani përsolli në mendje fytyrat e vrara të Prejkalajve në varrimin e Kotit. Ata kishin ardhur të gjithë, ngado që kishin qenë larguar, ishte përhëndetur me ta më shumë me sy e gjeste, kishte këmbyer pak fjalë, s'kishte qenë rasti për të folur gjatë prej njerëzve të shumtë, të cilët i tubon më shumë vdekja se gëzimi. Kishte pandehur se me kaq ishte mbyllur takimi me ta. E, në fund të fundit, ç'mund të thoshte ai, veçse t'ua përsëriste zezonën që nuk dëshironte as ta mendonte, ndodhinë që po ia kthente të birin në një gjysmëjetës.

U ul në njërin prej tryezave pranë dritares, nga rruga më e gjerë e qytetit dukej deri përfund, dendur pak nga njerëzit, të cilët të veshur shkujdesshëm nga ndryshimi i shpeshtë i motit, dukeshin edhe më të zymtë pas xhamave të errët. Ç'ishte kjo modë tani, shitore me xhama të errët. A s'u njaftonte aq errëti që u kishte dhënë jeta dhe grija e vazhdueshme në dimër mes maleve? Ndoshta pas qelqesh të tillë shmangeshin më lehtë vrasjet, ti e shihje vrasësin të

vinte nga dritaret dhe kishe aq kohë sa të kapërceje rugën nga pas, deri në një ditë tjetër gjuetie.

Vrasjet! Nga iu qep kjo fjalë? Lëvizi në karrigen tjetër, nga ku rruga dukej më pak, si të kishte frikë nga befasishtë që mund të shfaqte ajo e përpjetë, ku zbrisnin të gjitha shtigjet e atij qyteti të vogël. Kishte frikë të ishte dëshmitar i një tjetër vrasjeje. Ndoshta po i humbte burrëria. E ç'i duhej më kur i biri dergjej. Mallkuar! Mallkuar!, gati ulëriu, por shpejt u kujtua se ku ishte dhe gëlltiti zërin.

Shqoi përtej xhamave dy nga Prekalajt. Ndërsa përshëndeteshin, nga tryezat përbri, burrat e ulur, kthyen kryet. Këtu gjithçka ishte e dukshme, këtu gjithçka merrej vesh në të mijtën e sekondës nga të tjerët. Jeta jote ishte dhe jeta e të tjerëve, ti s'ishe veç gogël në qerthullin e bëmave të të tjerëve. Këtu të gjithë e njihnin njëri-tjetrin dhe bënë pjesë në jetën e njëri-tjetrit. I mbrojtur ishe vetëm në ëndrra, edhe atje, nëse nuk ishe i kujdesshëm, mund të të dhunonin. Kishte firuar burrëria, zakonet ishin përmbysur, të tjera pa lidhje ishin shfaqur, jeta iu ishte zhbërë pak nga pak.

Përpiu ca çaste portretet e dy Prekalajve, që me një pamje të pashquar rëndonin mbi ndenjëset, duke thyer në syprinat e shndritshme të xhupave të tyre, vështrimet pikëpyetëse të burrave përreth. I madhi i tyre i zgjati Franit paketën e cigareve. Nga shkronjat mbi kartonin me shkëlqim të fildishtë, vuri re se ishte markë e

panjohur për të. Ata kishin vite që jetonin larg dhe ishin mbledhur vetëm të varrosnin të vëllanë. Sikur të ishte vetëm kaq! Kushedi ç'erëra i kishin sjellë për të tjera punë, që lypje gjaku i ndezur befas. Ndërroju mendje, Krisht, dëgjoi klithmën në vete. Ikni, ikni nga keni ardhur, mos trazoni më gjakra! Lërini në harresë! Zhburrërohuni, me kohë ka ikur burrëria nga ky vend, nuk ua kërkon kush, ju jetoni tjetërkund, ku nuk ju lypet më gjaku, ikni, sa pa hapur shtigje të reja morti.

- Fran, s'je mirë, he burr' i dheut? - I madhi i Prekalajve i nderi paketën e duhanit.

- Ëhë..., - u përmend tjetri. Burrat e ulur përbri iu dukën si statuja zemërimi, fytyrat meite të të cilëve shpesh visheshin nga tymi, nëpër të cilin u përvidhej zemërata. Ndoshta prisnin prej tij vetëm një shkëndijë, që të vishnin lëkurë egërsie. I lutej Zotit të ishte i durueshëm me ta, të ishte i kujdesshëm, të mos u hidhte më shumë maraz, t'ua zbuste helmin, në kishin ardhur, ashtu, me inate.

- Ne nuk erdhëm kot, Fran, ti e di, *gjaku lyp gjak...*, - vazhdoi i madhi me një zë të thatë dhe të trashur nga të thithurat e thella të tymit.

- Burra, çfarë doni prej meje? Unë jam vetëm dëshmitar dhe them vetëm ç'kam parë, të tjerat i dinë ata, - tha, sikur "ata" ishin të njohur për palët: shteti, hetuesit, prokurorët, gjyksesit, avokatët, a kushedi se kush pas tyre, me të cilët ai nuk kishte pasur ndonjëherë punë.

- Pak, besa..., - hodhi pasthirrmën më i vogli, sa për të qenë në bisedë.

- Mua as më pyet kush, mua më dhimbset burri i dheut që ha dhé, tani që ne po pimë kafe dhe harrojmë se e shtimë rëposh pa u ftohur mirë. Unë këtë di t'ju them: harrojeni më mirë, harrojini të gjitha, ju jeni ende shumë dhe duhet të rroni, mos e zgjoni *gjakun*, një *gjak* që nuk e mbani mend as vetë.

- Ndoshta jemi shumë, siç thua ti, Fran, por askush s'është tepër, secili ka vendin e vet, s'ka ngut të shkojë kësaj jete, por ka hise për burrni. Shtegu është çelë, ne s'kemi rrugë tjetër. Paqja, që thua ti, mbase është ashtu, por është turpi ynë. Si thua, të shkojmë pa *gjak* Gegajsh?

Franit i ngriu kupa e kafesë në duar. Ndjeu një ftohje, sa një rreth tonzure në çaçkë të kokës dhe, sikur të mos lëvizte vendit, ajo ftohje do t'i zbriste në trup. Sërish një vrasje tjetër, që thuhej me aq gjakftohtësi. Kaq pa drojë u tha shprehja "*gjak* Gegajsh", sa kupa e kafesë iu bë si një kupë *gjaku*, që ata duhet ta merrnin me vete për të provuar se kishin mbetur burra. Frani kish dëgjuar që njerëzit çonin e binin grushte me dhé nga malli andej e këndeje, por grushte me *gjak*, o Zot... Ata e kishin kaluar egërsinë, së cilës ai përpiquej t'i ruhej.

- Unë u ndodha pa dashtë në vrasje, pashë vdekjen e vëllait tuaj, nuk dua të shoh më, as të dëgjoj më. Turpi është vetëm një ditë, jeta është një jetë, ju

zgjidhni, burra, më mirë harroni që të jetoni, nëse ju vyen fjala ime.

- Jo, - u përgjigjën njëherësh Prekalajt, sikur t'i kishte cimbisur dikush të dy në të njëjtën kohë.

Frani la kafënë dhe bëri të ngrihej. Nuk kishte përse rrinte më aty dhe nuk po e kuptonte qartë se përse ata e kishin thirrur. Ai ua kishte lexuar mendjen e zezë. Nëse ata kishin vendosur për një *gjak* të ri, ishte punë e tyre, atij i duhej të kthehej në spital. Dhe u ngrit, por dora e më të madhit të Prekalajve e ngjeshi sërish pas ndenjësës, duke i thënë zëultas:

- Dhe pak, ti nuk duhet të firmosësh dëshminë e ngjarjes, ky është *ligj*, për këtë të kërkuam, ti je dëshmitari dhe prej teje e kërkojnë firmën. Nëse Dini i Gegajve do të burgoset, kjo do të thotë se ai do të dënohet dhe *gjaku* e hup kuptimin; ne nuk kemi ku e gjejmë, ne duam *gjakun* tonë para se të ikim dhe *gjaku* ynë varet vetëm prej firmës tënde, kuptove, Fran, nuk-do-të-firmosësh! Askush nuk të detyron... veç mahisë tënde... Ne nuk pranojmë *gjakhupje*...

- Po si... - mermëriti ai, me sytë e çakërritur nga tmërri që pritej të zgjohej i situr nga fjalët e tyre. - Unë isha atje, ata tashmë e dinë... si t'u fshihem...

- Ndryshe, - i thirri pranë veshit tjetri, duke ia prerë mermërimën, - ne nuk kemi punë me ty, ne kemi punë me tët bir, me-tët-bir!

Tashmë, ai ishte kthyer nga ftohja në statujë akulli, ndërsa burrat gjysmë të trazuar dhe veshur

me tymin e cigareve të tyre me shkëlqim të fildishtë, ishin larguar pas qelqeve të errët. Më kot ishte ankuar me vete për xhamat e errët, vdekja nuk dihej se nga vinte, ajo vinte edhe nga pika e diellit, nga pika e burrit. Prej shpinave të tyre në ikje, si të veshura me gjëmë për shkak të xhupave të fryrë, vinte një alarm. Të veshur ashtu, ata përtypnin ëndrrën për të vrarë në emër të ligjeve të tjera, që ua kishte lënë koha nëpër vatra, bashkë me hirin e druve të djegura, bashkë me ftohmen e kullave dhe vogëlinë e frëngjive të verbra në mendje.

Frani u drodh. Jo, me djaln nuk do të guxonin, madje as me të nuk kishin përse. Nëse i kërkohej firma, kjo pasi ai kishte qenë në vrasje, për fatin e tij të keq, ai kishte rastisur atje. Kishte parë vrasësin të afrohej, të shtimen e tij, e kishte shtrirë kufomën, e kishte dërguar në spital, ia kishte parë sytë tek i fikeshin, ia kishte mbyllur ata kur kishte ndier thirrmen e fundit të frymës. Si ta mohonte gjithë këtë, pastaj vrasësi i lirë të ishte pre e një tjetër vrasjeje, dhe më pas kjo vrasje, të pille një tjetër vrasje, dhe më tej, vrasësi të ish pre e një tjetër vrasjeje, derisa të hante pushka dhe gjakrat të përziheshin përjetësisht.

U ngrit dhe rendi rrugëve me të njëjtën ndjesi, me të njëjtin ngut që kishte ditë që vërtitej pa anë, si erërat në këto male të qeleshosura gjer në sy nga bora, duke mos parë dot as rrugën deri përtej që shkonte mbi të njëjtin shteg të nëmur.

5.

Kishte muaj që përditës së saj i ishte qepur një monotoni, që dukej se kishte filluar me kthimin nga Italia. Për një si ajo, mësuar ndryshe, kjo gjendje e flashkte. E gjente shpesh veten në një gjumë të herët, përtesë për të dalë, një dëshirë për t'i kapicuar enët, ndonjë ditë kishte të ngjarë ta hidhte në kosh hekurin e rrobave, aq i padurueshëm i bëhej mendimi se kishte në gardërobë veshje që duheshin shtrirë. Kishte nevojë për *fresh air* — për ndryshim — baret e qendrës ku shkonte ndonjëherë për të shtyrë mbrëmjet e vetmuara, populloheshin në përgjithësi nga pjesa më ekstravagante e rinisë, rrallë e tek shfaqej ndonjë mbeturinë e *punk*-ëve, që s'dilnin më kudo, por vetëm në “strehimoret” e tyre, ku gjenin në përgjithësi shtysë njerëz kundër-rrymë.

Udhëtimet për në Veri, te prindërit, i bënte rrallë e më rrallë.

I vetmi argëtim ishte ai vrap trenash në mëngjes dhe në kthim nga puna; qëkur ishte kthyer nga Roma, gjithë jeta e saj ishte vetëm kjo varravingo trenash. Si të mos ish rritur një jetë nën këtë qiell, lëvizja e pakufi dhe e paqtë e Romës, ia kishte fshirë shumë kujtime, madje edhe eternitetin e grisë së motit në vendin e vet. Të gjitha koordinatat e mendimit e çonin në Romë. Kështu përpiquej t'ia shpjegonte vetes mërzinë që i shkaktonin tashmë ai qiell përherë i errët, ai i ftohtë kërcitës kur hapeshin retë, ajo blu dimërore gati polare që i shtynte njerëzit të mendonin se ishte më mirë nën atë trastë resh qielli, që nuk ruanin tjetër befasi, veç shiut.

Në Romë, ndonjë flirt i rrallë dhe jeta në lëvizje, e kishin shtyrë Anjën të ndryshonte kuptimin e shumë gjërave. Po të mos kishte jetuar për një kohë të gjatë vetë pranë Mesdheut, asnjëherë nuk do ta kishte besuar arsyen e vërtetë, pse gjatë stinës së verës shumë vajza euroveriore vraponin në brigjet e epërme të tij, në plazhet e Spanjës dhe Italisë në kërkim të *latin lovers*.

Ja, nuk e kishte ajo atë ndjenjë, të vraponte atje, të fluturonte tej këtij qielli maskë, nën të cilin nuk e dinte as vetë se përse kishte lindur. Të tjerë rreth saj mbase do ta quanin të çmendur që mendonte ashtu, por ajo ashtu mendonte dhe kjo nuk cenonte ata që

e adhuronin atë gri të përditshme. Ato tre vjet në Itali, si korrespondente e “Nederland 1”, kishte qenë e përkëdhelur nga komplimente italianësh. Mbase kishin parë tek ajo diçka ndryshe nga vajzat italiane që kishin tipare të errëta. Nuk ishte e bukur, por sytë e kaltërt, flokët si të shpupuritur me tone të çelëta të biondes dhe hundë me majën në të përpjetë, e bënë tërheqëse.

Kthimi kishte qenë fatal, asnjë burrë në rrugë s’i fliste, ishte e dëshiruar qoftë për një fjalë të thënë kot, mjaft sa të nxirrte mallin e atyre viteve larg. Ky kërkim absurd po e bënte çdo ditë e më shumë të tërhequr, të jetuarin ndryshe atëbotë e kishte shtyrë t’i peshonte gjërat e rëndësishme, pa menduar hëpërhë për ndonjë lidhje serioze. Përreth ndiente një ftohësi, që i vinte ta sfidonte pa ditur se si.

Njëditëzaj, tek shkante në një rrugicë të ngushtë të Amsterdemit, dëgjoi një zë burri që e thërriste nga pas. Më në fund, mendoi me vete — fluturza të vogla ngazëllimi iu ngjitën në diafragmë — paska mbetur edhe një burrë për të qenë këtu. Ndaloi me frenatë të fortë dhe një si dridhmë e përshkoi. Çfarëdo që t’i thoshte tjetri, as që i duhej, mjaft që ai e kishte ndaluar.

- Zonjushë, - i tha tjetri pa arritur ajo ende të kthente kokën, - në këtë rrugicë nuk lejohet kalimi me biçikletë, është vetëm për këmbësorë, - dhe i shënjoi tabelën blu në të mëngjert, ajo as që ishte

përpjekur ta vinte re. Vajza u mpak dhe lëshoi një thirrme:

- Çfarë thatë, ju lutem?

- Jeni në kundërvajtje, - i tha tjetri, - nuk lejohet në këtë rrugicë me biçikletë.

- Oh, më falni, - tha ajo. Ky incident i kishte mbetur në mendje si komplimenti më i madh që kishte marrë nga burrat holandezë, nëse do të kishte ndonjë grua në botë që e pranonte këtë për kompliment.

Në kësi hullish, e shtyu ajo kotësinë që i dha kthim gjer në ditën kur takoi atë burrë, i cili pa mundimin më të vogël ia risolli atë botë vëmendjeje. Kishte ndodhur aq befas, sa s'ndodh as në romane; t'ia tregonte ndonjë shoqes së saj, sigurisht do ta merrte trill të asaj vetë...

Për t'i ikur kompartamentit të pirësve të duhanit, që nuk mënonin mëngjesit herët të shpërndanin rrotull grahmën e tyre të rëndë, ajo e kapërceu paretin e xhamtë dhe filloi të këqyrte në anën tjetër të vagonit. Nuk kishte shumë njerëz, donin dhe disa minuta që të shpërthente *rush hours* dhe trenat të mbusheshin dëng me njerëz që flisnin me zë të lartë; shumica njohje treni, pjesa më indiferente e tyre zhytur në gazetën "Metro" që rastësisht e gjenin në sedilet, një pjesë tjetër surbnin ngadalë kafën që e mbanin në termoset e vegjël.

Ajo u ul diku pa ndonjë kujdes kushedi se çfarë. Kishte vetëm njëzet e shtatë minuta rrugë dhe

shkonin shpejt. U ul në këndin bosh të dritares, ndërkohë që, për t'i bërë vend lëvizjes së këmbëve të saj, i uluri përballë tërhoqi çantën e zezë që mbante poshtë. I lëshoi një buzëqeshje si të fajshme vajzës dhe mblodhi jakën e xhupit, sikur i ftohti të kishte ardhur nga jashtë bashkë me tjetrën. Ajo e mori si një gjest nga ata që bëhen rëndom në mënyrë të pakontrolluar, për shkak të befasisë që të jep prania e një të panjohuri, i ndodhte dhe asaj të bënte shpesh të tilla.

Nxori nga çanta librin që e kishte lënë në mes dhe e vuri në tryezë pa ndonjë mendim të qartë në donte të lexonte vërtet. Kur ndeshte në udhëtim njerëz me të cilët s'kishte dëshirë të komunikonte, libri ishte e vetmja barkë shpëtimi që e largonte nga kotësitë e bisedës së njerëzve përreth. Por nga sytë e qartë të djaloshit, nuk vinte kurrfarë bezdie dhe mendoj se duhet t'i takonte pikërisht asaj të thyente akullin. U përpoq me mendje të kuptonte nga duhej të qe ai, me ato tipare të errëta që ia shquanin edhe më shumë bardhësinë e lëkurës së fytyrës. Në jetën e saj si gazetare, bisedat e rastësishme ishin gjëja më e zakonshme, por kishte drojë t'u jepte kaq kuriozitet udhëtimeve të tilla rutinë, sa edhe vetë mëngjeset. Ai zgjati dorën drejt librit:

- A mundet? - tha.

- Ah, sigurisht.

- *Gemis*, - lexoi ai me zë titullin e librit, duke qëndruar gjatë në ballinë: - *Manon Uphoff*. - Mblodhi krahët, si t'i thoshte se nuk e njihte ose pak jepej pas librave që u pëlqenin grave në përgjithësi.

- Është romanciere nga qyteti im i lindjes, është e mrekullueshme..., - tha ajo si t'i jepte atij përgjigjen, se nuk ishte nga ata libra që ai mendonte dhe ajo vetë nuk ishte nga ato gra që jepeshin pas letërsisë rozë. - Kam një intervistë me të në rubrikën e së dielës. Po ju?

- Unë nuk lexoj në tren, nuk jam trenoman...

- Jo, e kisha fjalën me çfarë merreni?

- Student, - tha ai pa menduar që vajza do ta shihte si me dyshim. - Pasuniversitar, - plotësoi ai fjalën, duke shuar grimasat e habitës në fytyrën e tjetrës. - Për teknikë rikuperimi.

Anja e kapi veten shumë bezdisëse ndaj tjetrit, ndaj nuk e pyeti më, aq më shumë nëse do ta pyeste për profesionin, ajo as që merrte vesh nga mekanika a teknika, aq më shumë nga kjo farë "rikuperimi". Anipse, një kureshtje e çuditshme e shtynte ta vazhdonte bisedën me djaloshin përballë.

- Keni kohë këtu? - e pyeti si t'i thoshte: e kuptoj që jeni i huaj.

- Në fillimverë e mbyll, ishte një bursë që e fitova përmes internetit, pak shqiptarë e kanë fatin ta fitojnë, sepse pak u jepet mundësia.

- Ah, pse ju jeni shqiptar? - E kapi veten për së dyti herë duke lëshuar atë klithmë habie ndaj tjetrit,

që me gjithë çudinë që i shkaktoi, i pëlqente. Gjatë viteve në Romë, pat dëgjuar shpesh për Shqipërinë, por kishte qenë larg kureshtjes së saj. Madje iu kujtua kur një ish-miku i saj, gazetar italian, kishte nxituar nga kafja dhe ishte gjendur në mbrëmje në Shqipëri nga i kishte telefonuar. Pse, aq afër është Shqipëria?, e kishte pyetur tjetrin nga telefoni. Vetëm deti e ndan me ne, kishte qeshur tjetri nga matanë detit. Ajo ishte skuqur nga budallallëku i pyetjes së saj, por ishte qetësuar sakaq, sepse përmes telefonit tjetri nuk ia shihte të kuqtë. Kjo ishte njohja e saj me Shqipërinë, një vend i veshur me mjegull, me indiferencë, ndryshe nga ç'ndodhte rëndom me profesionin e saj.

- Po, - tha ai me një qeshje të lehtë, pa ditur ta shpjegonte për mirë a për keq pyetjen e saj. Por, si nuk shoi ndonjë shenjë hidhëse në fytyrën e vajzës, vazhdoi: - Shqipëria ka qenë e mbyllur, ju pak dini për të, edhe tani ju vjen pjesa më e keqe, në të shumtën e herës nga gazetarë të pandershëm, më falni, e kam fjalën në përgjithësi.

- Ju kuptoj, ndoshta keni të drejtë... por edhe ndodh.

- Unë zbres këtu, - tha ai në Amstel, - kënaqësi t'ju takoja, më thonë Gjergj, - dhe i dha dorën, duke ruajtur të njëjtën buzëqeshje të pafaj.

- Anja, - tha ajo, duke tretur sytë e saj e kaltërt, në sytë e tij. - Mirupafshim!

Ajo mbeti minuta të tëra duke ndjekur ecjen e tij mes njerëzve të shumtë, që nxitonin të zinin metronë. Ishte i gjatë, me një përkulje të lehtë supesh. Dhe ditë e javë më pas, asaj i ndodhte shpesh ta kërkonte me sy, në mënyrë krejt të pavetëdijshme shqiptarin në peron a në tren. Si nuk e kishte vënë re më parë? Por më parë ajo gjithmonë vinte në linjat më të vonshme. Pat qëlluar të takoheshin “rastësisht” dhe kishin vazhduar bisedën e tyre, që rastësisht ndërpritej nga zbritja e tij në Amstel, diku në një reticencë, që do të thoshte se duhej të vazhdonte një ditë tjetër.

Javë më vonë, ajo e kapi veten të kishte rënë vërtet në dashuri me atë djalë që e njihte pak, por që, sigurisht, me atë qeshje të pafajshme nuk mund ta gënjente. Në fund të fundit, ajo ishte e lirë dhe kishte kohë që donte të lidhej me dikë “ndryshe”, jo të tipit që i tregoi kundërvajtjen në rrugën e ngushtë të Amsterdamit, një njeri me pasione ndoshta si të sajat, që ta bënte të ndihej e dashuruar. Gjergj Nika, me gjithë përpjekjet e tij për të mos i vënë re sytë e saj, kishte lexuar në to se gazetarja e re zor se do të shqitej pa e parë. Veç atij flirti të shkurtër me studenten shqiptare, që i kish kërkuar qysh javën e parë martesë, nuk kishte ndonjë gjë serioze për t’iu kushtuar. S’kishte lënë asnjë peng në vendlindje dhe një gjë e kishte të sigurt: nuk do të kthehej më atje, donte të jetonte ndryshe, vetëm dhe pa e ditur njeri ku jetonte dhe me çfarë merrej. Së shpejti do të bënte legalizimin e

dokumenteve dhe do të shihte për ndonjë punë për të qenë. Interesimin e Anjës nuk e lidhi me asgjë të jetës së tij, ajo ishte dhe do të ishte larg tyre, me gjithë përpjekjen e saj për ta ndihmuar.

Një mbrëmje pranvere ajo e ftoi në shtëpinë e saj, darkuan jashtë në tarracë, derisa i ftohti iu bëri mornica dhe i detyroi të mos i vidheshin më emocioneve. Bënë dashuri gjatë, derisa ajo ndjeu ngopjen nga seksi, njëlloj si të ngrënët e tepërt, të pirët e tepërt. Kishte kohë që nuk ndihej kështu. Në mëngjes ajo ishte ndryshe, krejt e papeshë nga diçka të cilën nuk e kuptonte dhe nuk donte ta kuptonte, i kërkoi djalit të qëndronte në shtëpinë e saj, të jetonin bashkë, të mos largohet.

6.

Ai vështroi nga dera gjysmë e hapur e sallës Martën, e cila nuk i ishte ndarë nga shtrati të birit në spital, me gjithë mundimin e saj për shkak të lehonisë. E ëma, Tereza, e tronditur nga gjithçka përreth, ngulmonte pas së bijës:

- Ti pusho, bijë, natë e ditë atje, shkoj unë te djali, - i thoshte Martës, sa herë e bija vinte me nxitim nga spitali për të ushqyer fëmijën. Por, me gjithë këto thirrje, Tereza e dinte se nuk do t'ia ndryshonte mendjen dhe, tek e përcillte, gruaja mbetej pas porte me zërin gati të psherëtimtë.

- Mua s'më bën më asgjë, as lodhja, as vdekja, - u thoshte Tereza me pezëm.

- Jo, nanë, për ty është e pamundur, nuk duhet të lodhesh.

- Po ti ke kërthinë, - zëri i gruas bëhej më i kërthulët, prej një dhimbjeje që gati do ta thyente në prag. Dhe Marta nxitonte të mos e shihte deri në fund keqamën e syve të gruas. Lotët i thaheshin jashtë nga vrap i në erën e ftohtë dhe mërzia e mbështillte të tërën, si për ta ruajtur në mendje çdo fjalë nga dialogu i copëzuar me t'ëmën:

- Do të kujdesem për të dy, nanë. Janë të dy të mbarë, apo jo?

- Kështu keni qenë të gjithë... por pa fat.

- Përse flet kështu? - e pyeste me sytë e fikur e bija.

- Më dhemb këtu. Ti mbete atje, - plaka hidhte sytë jashtë dritares në një drejtim të papërcaktuar, nga dukeshin kreshpa të hirta malesh, thjesht për të matur me mendje largesën e së bijës. - Franit po i shkon jeta vetëm, nuk pranon të lidhet prapë, fëmijët i ka të vegjël dhe duan dorë gruaje, unë s'mundem ma prej pafuqisë, Gjergji... po larg, Borën e shoh rrallë, kur vjen. U dogja, bijë, - dhe vinte dorën diku, ku ajo mendonte se ishte ajo plagë e hapur djegieje, si të kishte frikë mos e cëmbiste dhe i thellohej.

- Po jemi të gjithë mirë, mos vër merak për ne. - Marta e përqafonte, pastaj dilte me aq ngut, sa edhe kishte hyrë në shtëpi.

... Ajo e pa të vëllanë në këndin e portës dhe iu afrua. Kishte një pikëllim të dukshëm, një trajtë e ngjyrë në fytyrë, që i bëhej më e errët prej parrojës.

- Fran, si shkoi me Prekalajt, përse të kërkonin?

- Ata janë çmendur, Martë, lypin *gjakun* e të vëllait. Duan ta marrin dhe të ikin të qetë, nëse mund të ikin të qetë. Prapë erë *gjaku*, Martë, zi... - fliste ai gati përçart, sikur gjaku dhe zija që përmendte t'ia kishin zhbërë mendjen. E motra e shtrëngoi në krah për ta kujtuar se ishin në një korridor spitali dhe askush nuk duhej ta vinte re tronditjen e tij, aq më shumë i biri që përpiquej të përmendej.

- Harroji, Fran, mos i kujto më mirë, kemi vojtjet tona, kot i takon, pse kërkon t'i ngushëllosh kur nuk duan. Harroji më mirë!

- S'di, ndoshta edhe unë po të isha në vendin e tyre kështu do të kisha bërë, madje deri tani, pas kaq ditësh që ata sorollaten, do të kisha marrë *gjak...* mbase...

- Jo, të njoh mirë, eja, foli djalit, harroji!

- U ndie? - pyeti të motrën me një ngazëllim fëmije në sy.

- Ka qenë më mirë sot. Mjeku tha se shenjat janë të mbara.

Ai nxitoi pranë shtratit, u përkul mbi fytyrën meite të të birit dhe i foli gati mërmërimthi veshit:

- Miran, bir!

Djali lëvizi ngadalë buzët në përpjekje për të thënë diçka, një si buzëqeshje u shkrua fytyrës së tij, por sytë e mbyllur e groposën edhe atë. Burri u përkul dhe më, për minuta të tëra e këqyri atë fytyrë të

rrumbullakët; tek ai gozhdim tiparesh, ishte e vetmja shpresë që i kishte mbetur t'ia mbushte shkretinë me gëzim.

Ishte një bashkëbisedim i heshtur, një lutje, një hov për ta larguar të birin nga humbja, një vrap për t'i ikur vdekjes dhe gjërave që e sillnin dhe e bënin atë të atyshme. Kur u ngrit nga përkulja, lotët e rënë nga sytë e Martës, kishin lënë një rrjedhë ende të patharë. Ai heshtoi përvajshëm me sytë e rrëzuar para saj, si të ishte kthyer nga një botë, ku ishte larguar pa dashjen e tij.

[Prita do të fillojë pushkën mbë burra e jo mbë gra e fmi, mbë shpia a mbë bagti. 835]

- Martë, - u mat të thoshte diçka, por i penduar tundi kryet si me përtesë. U mat t'ia rrëfente bisedën me Prekalajt, atë ngërç që ata i kishin shpikur lidhur me të birin dhe se si, pas takimit me ta, kishte menduar ta nxirrte nga spitali, ta largonte sa më larg syve të njerëzve që kërkonin një gjak atje ku nuk duhej, te një kërthi, një gjak Kanuni pa kurrfarë Kanuni. Një fëmijë duhej të gjykohej, vetëm pse kishte dashur të shkonte atë fundjavë me të atin në mal, vetëm pse ishte i biri... - Kujdes djalin, - i tha në fund. Dhe vetë e dinte se ishte një frazë e thënë pa kuptim, sa për të mbushur zbrazëtinë e së pathënës,

që i fshehu së motrës. - Poshtë më presin, Kolë Gegaj më ka çuar fjalë.

- Kolë Gegaj? Mos u merr më me askënd, - sajoi Marta me mimikë një maskë inati, të cilin ai ia njihte. Ajo gjithmonë kishte qenë më e vendosura, ndryshe zor se do ta kishte përballuar jetën sflitëse që bënte.

- Lëri sherranët në punë t'vet!

- Ëhë, - i tha ai dhe u largua nëpër korridorin e errët. Nga shpina e kërrusur dhe më shumë ditët e fundit, setra prej stofi të leshtë dukej se i vinte edhe më e madhe. Fshihte aty brengën që Marta si motër dinte ta dallonte — në jetën e tij kishte ndodhur dhe herë të tjera të shfaqej e njëjta brengë: e lexueshme, therëse, e papërballueshme. Po, ai diçka duket se bluante në mendje e fshihte në shpirt. Ajo e ndoqi edhe jashtë dritares, kur po humbte në rrugën e ngushtë të spitalit, që të çonte në shtegun plot pisha për në qytet. E kishte një pikë zie ajo ikje në thellësi. Ndoshta ishin gjëra që asaj, e lodhur nga befasitë e rënda të jetës së Franit, i shumoheshin në mendje dhe i merrnin një peshë të atillë, që ia bënë të vëllanë dhe më fikan.

U kthye në shtratin e të nipit me po të njëjtën vijë mendimi. Ndiente një frikë të brendshme nga ç'kish ndodhur ditët e fundit, nga ajo kapërthurje që kishte lidhur fijet e jetës së të vëllait. Qysh nga vdekja e së shoqes, ai nuk ishte dukur më në asnjë gëzim të tyrin. Gjergji kishte kohë që ishte larguar, i mësuar me atë

jetë të re, as që i binte ndër mend për gjërat që kishte lënë pas. Tani jetonte me një holandeze dhe s'dihej si merrte puna. Ajo vetë ishte martuar herët. Bora, më e vogla e tyre, ishte larguar për në Fushë-Krujë, pas një darke të pazhurmë, ku më shumë ishin derdhur lot të heshtur, se ishte kënduar. Marta e zgjati në mendje kujtimin e asaj mbrëmjeje më shumë se gjithçka, aty buzë shtratit, gati për orë të tëra.

Ndërkaq, rrëmuja e spitalit kishte rënë dhe muzgu po tirrej ngadalë. Frani nuk ishte dukur qysh herët dhe ajo vërtet kishte filluar të shqetësohej. Ai duhej të qe kthyer. Pasdite kishte vrapuar për në shtëpi të ushqente fëmijën dhe të mësonte diçka nga e ëma.

- Ku është Frani, nuk është dukur në spital, - i tha në prag.

- S'e di, moj bijë, që herët ka dalë. Mendova se është te ti, ruaje Krisht! - tha plaka më shumë me vete.

- Po shkoj, Mirani ka qenë më mirë sot, ndoshta ka ardhë dhe Frani, mam.

- Ruaji, Krisht! - përsëriti plaka pa ditur edhe vetë se për cilët e drejtonte atë lutje, ndërsa Marta kishte kapërcyer pragun. Një shkullmë e qare i kishte vërshuar tashmë nga thellë gjirit gruas. Të paktën ishte vetëm. Vajzat e Franit luanin në dhomën tjetër. Solli në mendje sytë me vijanë të zezë të të birit, fytyrën e hequr e të patrajtuar. Plaka u vërtit përreth shtratit ku flinte foshnja, e vështroi gjatë krijesën me një frikë

se mos e trembte me ngashërimin e saj me hove të rënda, duke pritur me ankth krisjen e derës, nga ku t'i vinte dikush, dikush prej të dyve: Marta a Frani, që ajo ta ndiente se nuk do të vinte më e liga në atë prag. Jo, ajo do të shkonte, herët madje, në Kishën e Shna Ndoit, të lutej, derisa Zoti të harronte t'u varte më dhimbje në shpinë ose në kishte mendje tjetër, t'i jepte asaj të drejtën të hante nafakën e fundit, që ajo të shkonte atje ku duhej të ndodhej prej kohësh.

Ruaji, Krisht, tha me vete dhe përgjoi erën e krisur tej dritares, me frikën se frushullima jashtë do t'ia vononte dëgjimin e së trokiturës, e gatshme për të ndalur ecejakun e saj të haparetur.

Ndërkohë, Marta kujtoi se sa e gjatë kishte qenë pasditja, prej atij çasti kur Frani i tha se e kishin kërkuar edhe Gegajt. Ç'kishin me të, këta dreqër? Ç'lypnin prej tij, përbiu ajo nën gjuhë tranime që s'i bënte kurrë. Në durimin e saj tani ishte shprishur gjithçka, nuk po dinte si t'i shtynte çastet. Tej dritares, prej nga dritat e zbehta të spitalit ndriçonin mundimshëm kreun e rrugës, vinte një heshtje, që dukej se nuk do të prishej nga nata që peshonte mbi pemë me një terr të thellë. Kur ndonjë siluetë e përshkonte atë mjegullirë gjysmëdrite, ajo ngrihej vendit dhe vraponte ta ndiqte ecjen e saj, derisa ta njihite që ishte e Franit. Po sërish tulatej në ndenjësë dhe shpresa e beftë i tretej në mendje. Dikur, kur Mirani lëvizi dhe diç tha me buzët e zbehta, ajo harroi

përgjimin e dritares dhe iu ul pranë shtratit. E përgjoi atë pëshpërimë, i njomi buzët fëmijës, derisa një ecje e lehtë ndali kic drejt si hije pranë saj.

- Fran, ku humbe... u bëmë merak... ishe në shtëpi?

- Po, Martë, - ai eci drejt shtratit të djalit, u përkul ngadalë siç bënte gjithnjë, ia zbuloi rrobat dhe e ngriti në krahë, ndërsa Marta e ndiqte e çmeritur.

- Fran, - klithi ajo, - ç'ka ndodhë?

- Shkojmë! S'kam djalë për *gjak* të të tjerëve, motër!

Marta e ndoqi pas me një ankth që i niste lules së kokës, duke mbledhur ashtu, pa kujdes dhe me nxitim, të paktat gjëra të tyre të lëna rrotull shtratit dhe komodinave. Përshkuan në heshtje qetësinë e korridoreve, mugëtirën nën drita të kreut të rrugës dhe u futën nëpër natë.

- Nuk kam djalë, Martë, për *gjak* të të tjerëve, - përsëriti ai në pritje që ajo të thoshte diçka, si për ta trembur errësirën. Ajo nuk foli deri në kryqëzimin ku duhej të kthenin për në shtëpi. Frani ndali dhe ashtu mundimshëm, i tha:

- Shko, a shkon dot vetëm?

- Po ti? - Ajo mbeti me një ngrirje që ia kishte mbërthyer tashmë edhe gjymtyrët. - Ku po e çon djalin?

- Te Rushja, le të qëndrojë atje ca, pastaj e sjellim në shtëpi, shko, qetëso nënën, unë vij, vrap e vrap!

Ai ktheu rrugën nga kishte ardhur. Shtëpia e së kumatës ishte në lagjen tjetër dhe ashtu, me fëmijë të mbështjellë, e kishte të vështirë të ecte. Pa qiellin pus dhe pa hënë, u qetësua. Askush nuk e ndiqte, askush nuk kishte *gjak* me të, me të përziheshin vetëm hijet e vrasjeve të të tjerëve. Ishte kaq i vetmuar, ai, Mirani, të cilin po e dërgonte ta fshihte dhe ta shëronte pa frikë se ia rrëmbenin, vajzat që ndoshta i kishte marrë gjumi, Tereza... edhe vetë Marta, mbase me jetën e saj të humbur shenje në mal.

Trokiti në portën nga kishte dalë para se të rrëmbente djalin. Iu bë se djali u zgjua dhe i tha nën zë: Po shkojmë në shtëpi, baba? Nga ana tjetër e portës u ndie zhurma e heqkave të së kumatës, e cila, edhe pse e motra kishte vite e vdekur, ende mbante veshje të errëta. Ato ngjanin me njëra-tjetrën dhe Franin e zinte një shtrëngim në gjoks, sa herë e qeshura e Rushes i sillte të qeshurën e së shoqes. Të ishte gjallë Katerina, do ta kishte pasur mbase më të lehtë. Porta e rëndë u hap me një ankim menteshash dhe ai u zhyt nga errësia e pragut, drejt rrugicës që të çonte në hollin e madh të shtëpisë. Rushja shtyu me të shpejtë flegurën e rënduar nga kalbja, ndërsa menteshat topitën ankimin e portës, bashkë me tërsëllimën e përplasjes, duke e lënë natën jashtë porte.

7.

Të ngjuarit e kishin kërkuar Franin shí në një ditë me viktimësit. Me një ngut të dukshëm, i kishin dërguar fjalë se duhej “të flisnin”. Lajmi se ai ishte takuar me Prekalajt, kishte mbërritur në oborrin e palës tjetër, më shpejt se fundi i bisedës me ta. Mos shko, i kish thënë e motra, mos u përzi më me këtë histori. Nuk duhej të shkonte, mjaft vrer i kish dhënë ajo e diel e mallkuar, kur i riu i Gegajve kishte shtënë mbi Kot Prekalajn. Motër, bloi ai me vete fjalët që s’kish mundur t’ia thoshte asaj në sy, jam deri në grykë me këtë maraz, që ma ka trazuar jetën aq keq, njëlloj si atëherë... Ishte gati i njëjti ajër, si në kohën e vdekjes së të shoqes.

Por atëherë kishte përballë vetëm vdekjen e saj, të cilën, si burrë i ve dhe si baba, duhet ta mbante mbi

supe. Tani nuk ishte më i zoti të kuptonte se çfarë po i ndodhte. Solli në mend sërish takimin me Prekalajt dhe u drodh, iu kujtua fytyra meite e të riut të Gegajve atë mëngjes, nuk ishte ballafaquar me të asnjëherë pas asaj që kish ngjarë, atë e kishin thirrur vetëm një herë, në çastin kur e kishte shoqëruar viktimën për në spital dhe më pas, ndoshta për shkak të asaj që i kishte ndodhur me të birin, a pse ndoshta kishin kohë, hetuesit nuk e kishin kërkuar më. Qeveria e zë lepurin me qerre, sigurisht, ndryshe s'kishte si shpjegohej heshtja e tyre.

Por, papandehur, si për t'i vërtetuar se kjo qetësi që e rrethonte, ishte vetëm e përkohshme, por jo e shurdhër, ishin shfaqur "ata" nga të dyja palët, për t'i kujtuar burrit se të qenët rastësisht pranë gjëmave, nuk mund të sillte gjë tjetër, veçse gjendje të tilla, të ndërmesta, dyzuese, absurde. Heshtja kishte qenë parajsore, përpara fjalëve të asaj dite, që kushedi si do ta kishte fatin të mbyllej, prej vrapit me të cilin kërkonin ta përzielin palët. Një ditë e tillë i kishte derdhur mëngjesit të tij paranojë, muzgut të beftë agoni dhe e sëmurte natën e pasigurt.

Plakun e Gegajve e gjeti në kthinën e zjarrit, duke thithur pipën e rëndë, siç e mbante mend qyshkur. Kishte vite pa e parë. Me gjithë plakjen e tij, që e bënin më të dukshme vetullat e zbardhura e të rëna mbi sytë e thellë, u ngrit për ta rrokur. Ata bënë shenjat e zakonshme të përshëndetjes së burrave dhe plaku

priu udhë diku në një si nim, në këndin tjetër të zjarrit. Pas duhanit u nde një kohë e gjatë heshtjeje, që u këput vetëm kur e shoqja solli kupat e vogla të rakisë dhe, ashtu padukshëm, siç hyri, doli.

Nga kolla e vazhdueshme e Kolë Gegajt, Frani e ndjeu se fillimi i bisedës do të ishte i vështirë, atij duhej t'i shpjegohej se përse e kishin thirrur gjer aty, ç'kërkonin prej tij. Plaku dukej sikur bashkë me grimat e letrës së duhanit, që kishte dredhur pak më parë, po përtypte edhe fjalët. Frani ndoqi fjollën e tymtë që humbi në trarët diku lart dhe fytyra e plakut iu duk më e zymtë. Ata ishin ngarkuar me një vrasje, ku ai kishte qenë i pranishëm; kaq u mjaftonte atyre për të mos u shkuar në mendje të nxirrnin çfarëdo fjalësh acaruese, mërzitëse. Plaku shkundi hirin e parë diku në një hirnore të qelqtë e të nxirë dhe ngriti kryet:

- Djemtë janë ndry, vetë s'vij dot, ndaj të thirra, ma ban kabull, boll ke hallin tand. - Plaku u përçoll. Në fjalët e tij nuk dukej se do të rridhte egërsi, por Frani ia kishte frikën kësi fillimeve. Ashtu kishte nisur biseda edhe me Prekalajt, dhe më pas, zjarri kishte djegur çdo frazë. Ai ia kishte frikën fundit të bisedës, ndonjëherë fjalët e këtij plaku të moçëm kishin shkaktuar gjëma, siç edhe kishin ndrequr më të rrallë.

- Përse e ndeze këtë gjak, baca Kolë, - foli Frani më shumë për të thënë, se për të ditur diçka. Përse-në e asaj që kishte ndodhur, ai e njihte dhe s'i duhej

të shkoqiste gjëra të reja. Donte vetëm të ikte, ta linte plakun dhe gjëmat të flinin së bashku, siç i kishin nisur, le t'i sosnin ato.

- Ka gjashtëdhjetë vjet që e mbaj si mish të huaj në trup këtë *gjak*, tani në prag të vdekjes më doli në lëkurë dhe m'u desh ta shkulja, se po më ksente. Nuk ua pata borxh Prekalajve vrasjen e babës, isha i ri dhe vetëm. Nana m'u lut ta harroja, ndryshe vatra shuhej, por kujtesa ime nuk e shoi gjithë jetën. E kanë vra për një okë drithë, hej burrë, për hiçmosgjë!

Ai priti Franin të thoshte diçka, por heshtja e burgosur e tjetrit e bëri edhe më të athët rrëfimin e plakut. Tjetri, si t'i thoshte se nuk po dëgjonte, me kryet e varur dhe vështrimin e fiksuar në zjarr, shkante me mendjen e vet në shteg të kundërt. Unë ç'dua këtu, sikur thoshte me sytë e pikur në tymin e lehtë që ngrihej nga zjarri.

- Për aq, dhe Prekalajt e harruan mortin që ia varën Gegajve si gur në qafë për gjashtëdhjetë vjet. U sollën gjithë këto vite anakënd si kapadainj, sa në një karrige në një tjetër, ku të mund të komandonin si të parët e kuvendit, nëpër aksione kundër gjaqeve: "harroni gjakun!", këtej, "flakni gjakësitë!", andej, harruan dhe gjakun e tyre, harruan që ecnin me qefin në kokë!

Në gjysmëheshtje dhe me fraza që i nxirrte ngadalë, ai i rrëfeu historinë e vrasjes së të atit, që dukej se nuk e kishte harruar me gjithë tetëdhjetë e më vjetët e tij. Frani nisi të dyshonte nëse plaku vërtet

e kishte dashur këtë gjëmë, apo ajo vrarje e përjetshme e ndërgjegjes si burrë i lënduar në sedër, e kishte shtyrë ta kërkonte gjakun — kishte një përçartje në gjithë rrëfimin e tij, kishte një moskuptim. Ja, ai më i riu i tyre, kishte kaq kohë që i lutej ta harronte, por ngjatimi i vdekjes ia kishte bërë më të afërt hijen e të atit. I fanepsej ditën kur dremiste, madje edhe syhapët i dilte ballas, natën në ëndrra e zgjonte me gjithfarë ankimesh: “pse më harruat, si më harruat!” Pastaj, se si Dini ishte ngritur në mëngjes, kur e kishte marrë vesh se një të diel Koti i Prekalajve, i vetmi që kishte mbetur nga tretja e tyre, ishte nisur për udhë, kishte shprazur pushkë mbi të dhe kishte qetësuar të gjitha fanepsejet e të atit.

Tani mund të vdiste i qetë — hija që e trazonte do të prehej po ashtu, qetë. Prekalajt nuk do të hiqeshin më mburravecë si dikur, sa në një kreni në tjetrën dhe tani, sa në një cep në një cep tjetër të botës, me rrobat e tyre me ngjyrat e ndritshme e stampa të huaja, me buzëqeshjen budallaqe që harron se bota e jeton dhe të mirën edhe të keqen, se i ruan plagët që e cimbin çdo natë të pathara nën lëkurë, deri në çastin kur ato, nga lëvizje të mundimshme, çelen sërish në stinë të reja, nga zhuri i verës a ngrica të panjohura, ftohëse e plasaritëse për to.

Rrokullia e fjalëve të tij reshti bashkë me tymin e pipës, që gati ishte shuar nga pathithjet. Ai e shkundi

sërish hirin në qelq, duke e trokitur, si të donte të vuloste ato që thoshte: s'kishte rrugë tjetër! Frani do të donte t'i përsëriste se s'kishte pasur të drejtë ta rindizte gjakun, por plaku, si ta kuptonte ç'bluante tjetri, i tha:

- Ndodhi se duhet të ndodhte, Fran, ti je dëshmitar dhe e ke parë vrasjen, mbaroi ato punë shpejt me shtetin, ndryshe ti e di si venë gjërat, shkon me vite e sillesh pas tyre pa shpëtim.

Sytë i mbante fshehur nën vetullat e rëna. Tjetri mori frymë me zhurmë:

- Fjalët i ke si brisqet, me dy tehe, bacë, ç'ka don me thanë se jam në hall e s'të ndjek qartë. Kam djalin ranshëm, e s'kam kohë. Erdha të bëj izëm se je plak dhe e do radha. Fol ma kthjelltë, burrë! - Tani ai e ndiente egërsinë, asaj së cilës i ruhej mos ia zgjonte tjetrit, e kishte zënë vetë atë në beft. Ashtu papritur e zuri veten të zemëruar paq me fjalët e turbullta të plakut, por tjetri s'i la radhë bisede.

- Mos u ngut, Fran, të falëm nderit që erdhe! Ti ke dëshmuar për vrasjen, se ke qenë aty dhe do të dëshmosh prapë, se u ndodhe aty. Prekalajt do të duan shpejt *gjak* dhe të parin *gjakun* e Dinit, që është i ndrymun në birucë. Ata duan të mbarojnë punë shpejt e do të të ndehen si kaprolles në pyll me shkurtue kohë. Djemtë janë betue në djalin tënd, nëse i lë në baltë, Fran, a kupton çka të them? Mendja ma thotë se ata kanë për të të kërcënuar, e njoh herët

farën e tyne. Ti e din ma mirë çka ke parë dhe çka duhet të bash, derisa ata të mërgojnë në qejfet e tyne, duke dëshmue ti do t'ia zgjatësh këtë kohë, gjer sa të mërzhiten. Mandej, jeta larg dhe në luks, u ka mësuar që t'u dhimbet lëkura dhe do të kujtohen si t'iu ftohet *gjaku* se s'kanë pse e kërkojnë, se humbin lulkat dhe luksin. Ua njoh mirë farën.

Mjaft, tha Frani me vete, kjo është e papërballueshme, mjaft, plak! Dhe iu kthye tjetrit:

- Bacë, unë nuk përzihem më me këtë histori, erdha veç të nderoj dhe në mos ma ditsh, kam mjaft hallet e mia. Ç'keni me djalin, a nuk ju mjafton se po më shkon? Boll më ke vra, baca Kolë. Sa ma shumë kohë shkon, aq ma shumë e kuptoj sa zi shkelim ditë më ditë, zi që e bëjmë ne vetë. Nuk dua të përzihem, nuk kam parë gjë, nuk ju kam njohur, nuk dua më të dëgjoj për njeri, nuk dua më... kupton... o plak! - ngriti zërin ai, ndërsa ngrihej edhe vetë. Zëri i brendshëm tani e kishte kaluar egërsinë. - Tash kam zor e po më vjen turp që shkela këtu me të ba respekt, ban mirë t'i zgjidhësh vetë punët me Prekalajt, me shtetin, sikur i nise vetë pa pyetur kënd. Shkova. Me fjalët e tua edhe duhani më është dukë ma i hidhët. Të falëm nderit për kafen!

U ngrit në këmbë dhe u largua nga nimi, pa i lënë kohë tjetrit të thoshte ndonjë fjalë. Kolla e rëndë dhe trokitja e pipës, u ndien deri në oborr, ku era përplaste gjethet e fundit të mollëve, duke i kthyer në kalbësiqe.

Nuk ishte vetëm i egërsuar, por edhe pak po të ndizej së brendshmi, ai kthehej vetë në vrasës. Mblidh mendjen, i tha vetes. Kujtoi djalin që e priste dhe u qetësua, derisa mbërriti në barin e qendrës, aty ku në mëngjes, ata, Prekalajt, kishin ikur duke i lënë në prehër të njëjtin kërcënim. Tani ishte larguar ai nga Gegajt, sërish i kërcënuar shëmtueshëm. Ky plak do kishte bërë më mirë t'i kishte terë me kohë opingat, ka vjet duhej të kishte vdekur. U ndje keq, po përçartej.

[Mos të trimnohet kush me i pri gjaksit e me luejt mé te nëpër katund të shpis të të vramit; kanuja thotë: "Gjaksin rueje e mos e përциell faqe shoqit të shpis së të vramit". 869]

Kërkoi një kafe, s'kishte arritur ta pinte te Gegajt, ia kishte zënë në fyt plaku, që nuk po jepte shpirt pa lënë një rrjedhë tjetër *gjaku*, a thua se ishin mbaruar rrugët nga duhej të ecnin në paqe të tijtë dhe të tjerët që kishin të bënë me ta, në këtë vend të mbyllur në male dhe të mbytur nga hasmëritë. Gjashtëdhjetë vjet ishin zgjuar për të mbajtur peng djemtë e tij përjetë, ndoshta për të mbajtur peng gjashtëdhjetë vjet të tjerë, o gjashtëqind vjet të tjerë, ose para se të shuhej ai *gjak*, do të shuante jetën e gjashtëdhjetë a gjashtëqind burrave.

Frani u shemb në vete. Turp, baca Kolë! Jo, nuk ia kishte thënë, nuk kishte arritur t'i thoshte se ishte turp, që kish lënë një mallkim të tillë para se të ikte nga kjo botë.

Zhuti, baristi, i solli kafen dhe i vuri dorën në sup, si të donte ta ndante me të brengën që tjetrit po i lëvizte nëpër trup, si të ishte jo prej mishi, por prej kristali dhe i dukej tek i endej nervave dhe eshtrave.

Tutje xhamave të errët, nga ku nisin pusitë, ishte endur po aq e errët nata. Ai kishte ndalur të qetësohej nga barra që i kishte hedhur mbi shpinë një ditë e tillë. Pastaj, i qetësuar, nuk do t'i binte në sy nënës, do ta merrte Miranin nga spitali dhe do ta siguronte te Rushja. E kunata do të kujdesej me siguri, si gjithmonë kur ia dërgonte fëmijët në fundjavë, larg rrungajës së krijuar nga guri i hedhur shpatit me borë nga Kolë Gegaj, gur që vetë atë s'do ta zinte, pasi ashtu si zaret e tespive, numëronte dhe ditët mes të gjallëve, që i shtyheshin për të arritur ditën e *gjakut*, si fatin më të madh që i kish dhënë Zoti, për t'u takuar më pas i qetë me të përtejmet që e thërrisnin, siç i tha Franit, natën dhe ditën nëpër ëndrrat e çartura, të cilat i behnin shpesh prej asaj nate të kobshme të dasmës së tij, që ende pëshpëritej në qytet, si një histori tallëse, e ngjyer me fyerje dhe maraz të vjetër.

8.

Çfarë po më ndodh?, mendoi Anja dhe u këqyr gjatë në pasqyrën ovale të korridorit. Nga vagëllimi blu i ujërave jashtë si grim nëpër muzg, lëkura iu duk edhe më e bardhë. Hija e saj zgjatej e lëvizshme në anë. Ajo e dinte, nëse kishte një arsye më shumë që e ftoi Gjergjin të jetonin bashkë, ishte pikërisht ky tmerr i përhershëm nga vetmia — e frikte. Me vite nuk i festonte më ditëlindjet, shpesh merrte ndonjë mesazh a telefonatë nga miqtë, veç urimeve të nënës dhe të vëllait që nuk i mungonin kurrë. Ishte ende e re dhe freskia i fillonte pikërisht prej atyre mollëzave të kërcyera, që i kishte shquar drita dhe hundës hollake e të ngritur, si e të gjithë holandezëve. Hundëspeckë, i thoshte ai gjithnjë, si spec i vogël i kuq kinez, që të përzhit. I pëlqente kur ia thoshte,

kishte një dozë përkëdhelie që me zor e kapte në bisedat e tij. Në përgjithësi ishte i heshtur, kjo mbase i pëlqente më shumë tek ai.

U largua nga korridori dhe hapi flegrat e mbajtëses së teshave. Rrëshqiti duart mbi fustanet, që rrallë i vishte; në Itali i përdorte shpesh, por tani i kish lënë. Ndoshta braktisja kishte filluar nga ai shkurtim i ngutshëm i flokëve dhe ndryshimit të gardërobës. Kishte kohë që kishte ndërruar edhe shitoret e veshjeve; tani ishte kthyer kliente e “De Rode Winkel”, dhe më shpesh e “Broekman”, e “Perry Sport” dhe “WE”.

Hodhi në trup fustanin blu me nuancë të shkëlqimtë, me atë cep të rënë në të djathtë, që ia shquante më shumë gjatësinë e këmbës në anën tjetër dhe, mishin e bardhë të tyre, që i dallonte nordikët në përgjithësi, nxitoi ta mbulonte me çorapet holla. Ah, po! Rrëmoi në sirtarin e të brendshmeve dhe zuri të shqyente mbështjellëset ende të pahapura. Lëshoi ngadalë të veshurat e bardha që mbante dhe tërhoqi tangat me të njëjtën ngjyrë të shkëlqimtë. Iu kujtuan baret e Romës dhe tangat e vajzave nën fundet e holla e transparente që kishin shpërthyer kohët e fundit. Kishte diçka më shumë femërore në gjithë këtë nxitim të botës, e cila po përpiqej të bëhej më e tejdukshme, më femërore, më “e rënshme në sy”, ndoshta pse çdo çast përgjohej keq nga genetizmi pushtues i burrave.

Ajo vetë, vite më parë, kishte qenë në krye të lëvizjes për t'i dhënë kuptim të ri tabuve. Dikur, sapo e pat hedhur atë frazë në shkrimin e saj se: "kur një grua thotë JO, nënkupton JO" dhe slogani, nga radhët e shkrimit të saj, kishte marrë përmasa të çuditshme, shkruhej kudo, citohej kudo, dhe për vite kishte sjellë një erë të re lirie. Një grua, qoftë e veshur transparente dhe qoftë joshëse, kur thotë "JO", nënkupton "JO", shtoi me vete fjalët e saj që ishin bërë aq popullore atëherë, por duke e lënë atë vetë, autoren, të anonimë.

U rrotullua të shihte dhe një herë tangat e veta, fshehur në profilin e harkut të vitheve dhe shtriu fustanin. Iu kujtua se nuk i kishte rastisur ndonjëherë ta trajtonte këtë temë tangash e transparence në përgjithësi. Rubrika e saj speciale pranonte çdo lloj teme, madje dhe një të tillë që dikujt do t'i dukej provokuese.

Ndezi me radhë qirinjtë në dhomën e ndenjjes, llambën e vogël të vajit në tarracë dhe, si ndriçoi të gjitha këndet, iu rikthye pasqyrës. Që ajo kishte ndryshuar, e dinte, por që prania e një burri si Gjergji t'i shkaktonte dhe të tillë ndjesi, edhe atë, të shtyrit për të qenë sa më bukur me veten, ja këtë s'kishte dashur ta shpjegonte asnjëherë. Kurrë s'e kishte zënë veten më parë kaq kryengulthi në një marrëdhënie. Ndonjëherë përpiquej të gjente arsyet pse i ndodhte kjo, pse ishte dhënë aq pas atij burri, por ndoshta ajo

që po i ndodhte, për shpjegimin e gjërave kishte më pak nevojë. Dhe si nuk kishte marrë përgjigje, pa më të voglën drojë i ishte dhënë asaj marrëdhënie të re, për t'u ndier si kurrë në jetën e saj.

Priti hapat e tij jashtë, rrotullimin e çelësit, hapjen e portës, thirrjen e emrit të saj, atë vërtimë të zakonshme në përpjekje për të vendosur në vend gjërat e sjella me vete nga rruga. Do të kishte dashur t'i dilte përballë flegrës, por... instinktivisht e kishte lënë veten të ripërsëriste ndjesinë e pritjes. Dëgjoji sërish emrin e saj dhe hapat e tij që po merrnin nga tarraca. Ai lëshoi një pasthirmë të lehtë çudie dhe e përqafoi, mbeti për disa sekonda në atë marramendje parfumi "Miracle" dhe erëzim gruaje, u tërhoq pak, si t'i thoshte: duhet të gjeje rast për t'u bërë më e bukur? Ajo i buzëqeshi dhe e la veten ende në atë përqafim të gjatë.

- Nga ne thonë, - i pëshpëriti ai diku rrëzë veshit, - pastaj hamë darkë! - Dhe e rrëmbeu në krahë, e rrotulloi gjatë nëpër hapësirën e tarracës, nëpër kthinat e përgjumura nga hijet e lëvizshme të qirinjve, nën shkëlqimin e dritave jashtë dhe gati të pupëlt e lëshoi në shtrat.

Nuk kishte asgjë nga ç'ndodhte zakonisht mes tyre, që ajo në padurim zhvishej dhe mezi ç'priste gjallërinë e tij. Ajo e la veten t'ia zhubraviste fustanin që reflektonte edhe më prej flakës së patrajtshme të qirinjve dhe e puthi gjatë. Kur e kishte veshur, nuk e

kishte besuar se ai fustan do t'i duhej vetëm aq pak kohë, aq s'do t'ia kishte vyer mundimi i veshjes, vetëm disa çaste dhe, sikur të mos ishte ajo në mendje, ai fustan bojë kacabuni do të kishte përfunduar i shqepur, si rripi i tangave. Lëkura e saj ndërkaq ish nderzur, u nde ngadalë për ta bërë tjetrin ta lëshonte peshën mbi të, kishte mall për atë peshë. Ishte përpjekur ta zgjaste këtë mbrëmje, por ai i kishte djegur asaj në duar të gjithë kandilët e radhës së gjërave që do t'ia bënin këtë mbrëmje ndryshe.

Ia la qafën e saj hukatjes së tij, që i çonte tejpertej dridhma, prekjet nga skajet e veshëve zbritën qafës dhe rrëzave të saj, shkitën ngadalë thimthat, duke u bërë edhe më kërcënuese, derisa u kthyen në kafshime të lehta. Pastaj ajo e dinte, sikur pak më shumë të shtriqej ajo, do të bëheshin më të forta dhe ditë më pas, do të ktheheshin në njolla të kuqe të lehta, akoma më vonë do të ndryshonin ngjyrë në violetë, derisa të humbnin nën një blu të thellë, diku brenda gjirit, në pritje të një dekori të ri lulekafshimi.

Ajo u çlirua ngadalë instinktivisht, hapi vetë këmbët e gjata, jo si shpesh bënin kur ajo i sillej e para, diktonte pararitin; kjo ndodhte se ai e kishte menduar gjatë këtë natë me të dhe nuk mund të duronte. Ndjeu të nxehtë në fund të barkut, afrimin e lehtë të organit të tij, që i përshkoi jashtësinë në kërkim të thellësisë, atë fërkim të lehtë të muskujve

nga do të vinte harmonia, që të parën herë në jetën e vet ajo e gjente të tillë, të plotë.

Kishte frikë nga fundi, nga fundi që zakonisht prej nxiti ai e afronte i pari, donte ta zgjaste sa të mundte këtë lëvizje, mishin e tij të mbisipërfaqshëm e ndiente në fundin e saj, thellë, atje ku ajo nuk mund t'i rezistonte asgjëje. Klithi lehtë dhe ai e shtrëngoi edhe më, ishte një lëvizje, një sulm i lehtë i qelizave të dëshiruara, që atë e mpinte dhe e bënte të gatshëm për fundin. Jo, i tha shpirtshëm, dhe e tërhoqi edhe më drejt vetes, që të ndiente fërkimin në anët gati të lëngëta. U bind që edhe ai ishte zgjuar, megjithëse sytë i mbante gati mbyllur mbi kryet e saj. Ai sërish uli kokën dhe kërkoi në fytyrën e saj gojën, kërkoi mes buzëve të saj të nxehta të ruante harmoninë që kishte nisur nga ajo gjatësi këmbësh, nga ajo gjatësi vale e njëjtë në mishin që turpej së fshehuri mes këmbësh, e kafshoi pastaj lehtë, me kafshime të pandishme në mjekrën dhe qafën e ujët nga hovi, duke lëvizur gjithçka të tij brenda saj, me lëvizja të atilla, siç asaj i pëlqente shpesh, derisa rënkuan. Duart e saj u ngjitën ijeve të tij, deri te supet dhe ranë lehtë mbi shtroja, koka e saj u anua nga një turpërim që vinte prej atij rënkimi femëror.

Ai hapi sytë, kishte shumë dëshirë ta shihte përpëlimën e saj në orgazëm, e ndiente se kishte një plotëri me këtë grua, ajo e dëshironte dhe pikërisht se ajo e dëshironte kësisoj, i jepej plotësisht. Ai e

mbërtheu në vithe dhe rënkoj edhe më, megjithëse ishte përpjekur ta shtynte atë çast në sfilimë. Ra i lodhur mbi të, ndërsa ajo ndjeu brenda saj çurkajën e lehtë të tij, që do t'i rrëshqiste ngadalë në rripthin e vitheve dhe në lëmimin e brendshëm të kofshëve të nxehta. Ai bëri një lëvizje për t'u ngritur, por duart e saj e mbajtën mbi vete. Mishi i tij i mbisipërfaqshëm ishte ende brenda saj, në atë "rënie" të tij të natyrshme. Ai qëndroi edhe pak, aq sa asaj do t'i duhej të qetësonte aritminë e saj femërore. Anja nuk kishte pasur kurrë drojë t'i rrëfente se ç'ndiente, ç'kishte ndier çdo herë edhe fizikisht kur bënë dashuri bashkë. Nuk kishte ndeshur ndonjëherë me të tillë grua, të ishte e çlirët dhe që ta çlironte dhe atë.

U ngrit ngadalë dhe lëshoi seksin e tij mbi nënbarkun e saj. Lëkura e bardhë e vajzës po i linte ngadalë puprrat e ngritura të emocioneve, kishte filluar të qetësohej edhe frymëmarrja e shpeshuar. Ajo lëshoi këmbët dhe trupat e tyre matën gjatësinë e njëri-tjetrit — pas kësaj do të kalonin minuta të tëra në qetësi, secili në pjesën e vet të ëndrrës, derisa ai ose ajo i pari do të kujtohej për tjetrin.

Ajo i mbajti sytë mbyllur gjatë, ndërsa fërkonte me gishtërinj kokën e tij të errët që pushonte mbi gjoks, ku njollat ngjyrë rozë po zbeheshin. Dikur Anja ndjeu frymëmarrjen e tij të rëndë, që do të thoshte se ai po dremiste. Kujtoi me radhë në detaje dashurinë e asaj nate, që i dukej se kishte qenë ndryshe, gjithnjë

i dukej se ai bënte ndryshe dashuri me të. Fustani i saj blu, me atë shkëlqim të kacabuntë, tangat e saj të shqyera në fund të shtratit dhe pasqyra në anë që ua dublonte shtrirjen.

Ktheu kokën andej, të kuqtë e saj nga fërkimi me mjekrën e tij të ashpër, nuk i kishte ikur dhe kjo ishte shenja që i jepte domethënien e asaj që sapo kish kaluar. Vazhdoi t'ia fërkonte tëmthat, ndërsa gjithçka e tij flinte, diku në baqthin e saj, flinte nënbarku i tij dhe djersët e tyre të përziera tani kundërmonin ndryshe.

E shtyu lehtë në ije, u ngrit dhe qëndroi gjatë para pasqyrës, duke vërejtur veten, atë ndryshim që i jepte seksi i gjatë me të, atë këlthimë të padukshme mishi që depërtonte thellë saj, shukthin e saj të errët dhe të përndezur, buzët që ende i dhembnin nga beteja e dihatjeve, duart që ende e kishin peshën e shtypjes së tij, për ta bërë atë të rënkonte. E pa ashtu të fjetur, jo askush nuk e kishte bërë grua si ai — e donte, e donte si e çmendur, kishte frikë t'ia thoshte — nuk do t'ia thoshte kurrë sa e çmendur ishte pas tij.

Hapi rubinetin e dushit dhe la ujin t'i rridhte ngadalë, i vakët ai filloi t'ia freskojë ngadalë pullat e kuqe, t'ia zbuste dhimbjen e nënbarkut. Mbylli sytë që të mos e shihte atë largim shenjash dashurie, më mirë seksdashurie. Mori *foam*-in me vete deri në dhomë, duke tharë flokët e shkurtër, ndërsa Gjergji gjysmë përfjetur ishte mbështetur në jastëk me sytë

nga porta, ku ajo hyri bashkë me zhurmën e tharëses. Ajo shprehje e tij: “Pastaj hamë bukë!”, kishte goditur, megjithëse gjithçka që ajo kishte bërë gati, ishte ftohur në tarracë. Qirinjtë ishin tretur ngadalë dhe nëpër erën që frynte, nga lëvizja e saj, ende tundnin hijet e tyre të mekura. Tani hamë bukë, i tha ajo te veshi, duke qeshur. Ai ndjeu erën e shamos së mentes që ajo përdorte gjithmonë dhe e la atë lagështi t’i binte në qafë, e përqafoi duke i marrë erë dhe e pushtoi me buzët e tij atë gojë të vogël. Ishte një puthje e gjatë, e ngopshme, e kërkuar.

Ajo filloi ta fërkoji ngadalë, ndoshta nata e tyre nuk do të përfundonte kaq lehtë, darka sigurisht do të dergjej e shtruar dhe do të ftohej ku ish, ata e kishin vendosur në heshtje se jeta ishte e mangët, për të mos i bërë të gjitha, jeta ishte e shkurtër për gjëra të bukura. Ajo do të kishte dashur që ai ta pushtonte përsëri.

Anja vazhdoi ta puthë dhe thithë ngadalë gjithkund, derisa mbërriti në barkun e tij. Ah, ai lëshoi një këthmë të lehtë, si t’i thoshte: mos, se kaq dua! E mbërtheu vajzën nga gjoksi si për të kontrolluar dridhjet e tij dhe pas çdo përpjekjeje të saj, lëvizjet e tij rrumbullake mbi trupin e saj bëheshin edhe më kërcënuese. Ajo vazhdoi gjatë, derisa ai lëshoi atë shprehje në gjuhën e tij, që ajo e pat dëgjuar gjithherë dhe ia dinte kuptimin: “Shpirt!” Vërejtja daljet e tij që shkanë nëpër këmbë dhe u mbështet,

për të përzier edhe mishin e saj me dridhjen e tij. U shtri mbi të dhe u mat të flinte, duke thirrur diçka të padukshme, që t'ia jepte mbase fatin të vdiste ashtu, pse jo, e fikur nga dashuria.

9.

- Martë, kurrë s'po marr vesh? Shkoni e vini... heshtoni, - tha Tereza e shqetësuar, ndërsa shtyu portën e apartamentit. - Në spital mbeti Frani? Se si ishte, o Krisht, ma zi s'e kam pa djalin. Çka po ndodh, shpirt?

E bija u mëdysh në hapësirën e ngushtë të korridorit dhe, po të mos ishte në terr, e ëma sigurisht do ta kishte kuptuar se nuk po i thoshte të vërtetën. U përpoq të dukej sa më e qetë dhe, duke hyrë me të dridhura në dhomën e ndenjjes, i tha:

- Mos u shqetëso, Frani vjen shpejt. Shkoi të çojë Miranin te Rushja, do ta lërë ca ditë atje që të jetë më i qetë. Mjeku ia këshilloi. Këtu bëjnë zhurmë fëmijët...

- E po mirë... - u duk sikur u qetësua gruaja. Marta vërejti me kujdes lëvizjet e saj nëpër dhomë, ndërsa i

afrohej sobës në kënd. Vuri mbi të bakërimën e vjetër të kafesë, që filloi të lëshonte atë zhurmë të zakonshme të vlimit të ujit. Për vite ato s'e kishin harruar atë rit, ta pinin kafen të dyja. Në shtëpinë e saj në mal, Marta harronte, veç vjehrrës që kujtohej ndonjëherë ta pinte ndonjëherë nga kafet e saj të shumta me të. Por këtë nga dora e s'ëmës, do të kishte dashur ta pinte gjithë jetën. Ato surbën lëngun e zi në gjysmëheshetje, ndërsa gruaja ndiqte si me përgjim zhurmat që vinin nga dritaret e ulëta të katit përdhes.

- Shtrihu, mam, e pres unë Franin, ti mban djalin gjithë ditën, ditën ai fle pak, - dhe e bija u ngrit t'i shtronte.

- Jo, shpirt, të keq e kam gjumin, t'keqen! S'mundem me fjetë, shoh ëndrra, Gjergji m'u bë sikur më thërriste, pastaj më doli menjëherë gjumi. Më ka marrë malli.

- Po Gjergji në gusht ishte! - Marta u mrrol. Iu duk sikur e ëma ia kishte lexuar çfarë po bluante në mendje. Ndoshta të dyja ato po mendonin të njëjtën gjë, por nuk ia thoshin njëra-tjetrës. Ajo kishte vendosur t'i telefononte Gjergjit, nuk priste asnjë ditë më, edhe sikur Frani të mos e donte këtë. Në fund të fundit, nëse duheshin para për të dalë nga ky ters që i kishte zënë, edhe ato t'i përdornin. Ktheu sytë nga e ëma, që gati po dremiste mbi nim. E shtriu dhe e mbuloi me kujdes gruan. Një dënesë i sillej nëpër sy

tek e shihte të flinte, sikur ende u përsëriste: Bijë, ju ruajtë Zoti!

Përtej xhamave pemët lëkundeshin ngadalë nga era, që natën dukej se frynte më shumë prej qetësisë. Tani në mal kishte zënë bora, Marta kishte vendosur të qëndronte këtu, derisa të mbyllej ky sherr i beftë. Mam, shpirt, çka të bajmë, sikur e pyeste gjumin e gruas që u rëndua prej gërhimës së moshës. Fiku dritën e madhe, që varej si saç nga pjata e emaluar mbi llambë. Kjo dhomë kishte mbetur siç e kishte lënë ajo, me gjithë vitet që kishin shkuar, vetëm ngjyra e çelët e mureve vende-vende ish grirë prej lojës së fëmijëve.

Qysh nga vdekja e së shoqes, Frani nuk kishte dashur të ndryshonte asgjë në të, si të kishte frikë se ndryshimi i gjërave do t'ia cenonte dhe kujtimet. Kur të kemi dasmën tënde, i thoshte Gjergjit, do ta bëjmë siç duhet, ti veç martohu. Dhe ajo shtëpi kishte mbetur ashtu, me ato orendi të varfra dhe atë mungesë sipërfaqeje të mjaftueshme jetese. Pas largimit të Borës, Frani ua kishte lëshuar dhomën fëmijëve dhe vetë ngrysej e flinte me të ëmën në atë të ndenjjes, shpeshherë duke biseduar gjatë deri pas mesnate. Pse nuk martohesh, bir?, e pyeste shpesh Tereza. Ti e di nanë, zor ka Katerinë. Po, bir, Katerinë me halle ishte”, dhe plaka pikej në kujtimin e së resë, e cila kishte vdekur papritur, duke ia lënë të birin të ve.

Marta u ul në kthinën e ngushtë të dhomës, me frikën mos e zinte gjumi nga lodhja. Nëse Frani kthehej shpejt, siç i tha, askush të mos zgjohej, të bisedonin të qetë dhe të vendosnin se ç'duhet të bënin. Ajo do të këmbëngulte që ta njoftonin Gjergjin, por nëse Frani nuk do të pranonte, ajo do ta njoftonte vetë, madje do ta bisedonte edhe me Terezën. A nuk i kish thënë e ëma se e kishte marrë malli, le të vinte më mirë.

Hodhi sytë dhe e pa gjatë gjumin e gruas, me atë gërhitje të lehtë që përcillte një shqetësim, njësoj si ai i fëmijëve që i merr gjumi duke qarë. Si për të trembur qetësinë që kishte minuta që kishte pushtuar dhomën, rrëmbeu një mbulojë tjetër dhe ia hodhi përsipër, ia rrotulloi te këmbët, për të cilat ankohej gjithmonë se i ngrinin dhe u ul sërish, duke përgjuar portën e jashtme dhe duke bërë me mend rrugën nga duhej të vinte Frani.

Ndërkaq, u dëgjua e trokitura e tij e lehtë. Ata u panë në sy në prag dhe ajo i bëri shenjë se të gjithë ishin fjetur. Era e ftohtë e qytetit u duk se mbushi hapësirën. Ajo ndjeu edhe më të dridhura, që kishin nisur nga qëndrimi i gjatë ulur. Ditë më ditë, rrugët mund të mbylleshin fare. Ç'fat u kishte dhënë jeta, të ngryseshin në këtë vend të mbyllur, të shkëputur nga bota.

U futën në dhomën e errët, duke kërkuar me sy dritën e kthinës, ku ai mund të lëshonte dengun e

mërzisë së asaj dite të rëndë dhe shkatërruese. Qëkur kishte ardhur e motra, ai ndihej më i lehtësuar prej bisedave të tyre deri vonë. Sa vite i kishin harruar ato mbrëmje beqarësh në shtëpi — martesat, ndarjet dhe hallet i kishin bërë si të huaj.

- Është dërrmuar fare, Fran, - hodhi sytë Marta nga shtrati i së ëmës, - nuk mbahet më, nuk dija çfarë t'i thosha. Miranin e nxorën nga spitali se është më mirë i thashë, si t'i thosha?

- S'është më ajo gruaja e fortë, Martë. - Ai pa me një pikëllim të vlimtë nga shtrati i Terezës. Pikëllimi u vak nëpër errësinë e dhomës dhe, sikur gruaja që flinte t'i kishte parë ata sy me ninëza të squllura të të birit, do të ishte zgjuar në çast për t'i thënë se ajo ishte mirë, të tjerë kishin nevojë për ndihmë, jo ajo. Frani mbeti ende me sytë e kërkimtë në errësi. Shpesh shkonte në fundjavë në Fushë-Krujë dhe merrte Borën për t'ia sjellë në shtëpi Terezës, vetëm për ta parë më të qeshur dhe për ta zbutur atë thellim prej gropthi që krijohej sa herë ndeshnin sytë me njëri-tjetrin.

Qysh në të gjallë ishte kthyer në Konstandin që barte malle. Vetëm fëmijët i linin larg dhembjes, nuk i përzinin kurrë me të, megjithëse ata e ndienin se jeta e tyre nuk ishte si e të gjithë fëmijëve të tjerë, dhe, me gjithë përpjekjen sflitëse të Terezës, gjithherë mbetej një bosh të atillë, që vetëm nëna di ta mbushë. Tereza i ishte lutur të ndërronte mendje, por i biri

nuk bindej të martohet; rropatej të sillte shpesh sa Borën nga Fushë-Kruja, sa Martën nga mali — tani vinin rrallë e më rrallë. Shpeshherë rrugës në kthim, atij i bëhej se e ëma nuk do t'ia hapte më portën, si të qe lodhur nga gjithë këto vajtje-ardhje, nga këto kujdesje të pafundme të tij për ta parë të gëzuar, kishte vendosur ta linte vetëm, që ai të mos lodhej më kësisoj.

Marta e pa të vëllanë me sytë e mendueshëm e të fiksuar kohë të gjatë mbi shtratin e së ëmës. Ndryshe nga të gjithë ata, ai ishte më fatkeqi. Kur burri ktheu kryet dhe iu afrua zjarrit, ajo i tha:

- Si ndodhi me Gegajt, Fran?

- S'di ta them qartë, jam turbull. S'kuptoj si mbiu ky urth. Në të dyja anët më kërcënojnë se do të ma bëjnë kurban djalin; edhe Prekalajt që të mos dëshmoj dhe ta vrasin Din Gegajn kur të lirohet, edhe Gegajt që të dëshmoj patjetër dhe ai të mbetet në burg, gjaku të shkojë, të harrohet. Kjo s'është as kanun, as burrni, as send me besë, kjo është poshtërsimë, s'di çka emri t'i vë. Të qetojnë gjakun e tyre me gjakun e tim biri. Ti e di sa vite po i rris vetëm me nanën. Fëmija im, ç'faj u ka! Le ta kenë së paku me mua. Ky vend është i mallkuar, Martë, dëgjomë, i mallkuar. Mjerë ne!

Dhe u ndrydh në një vaj të gjatë. Përpara së motrës nuk kishte zor të ndihej ligsht, në fund të fundit — jeta e tij tani ishte grisur — të tjera gjëma e kishin shkatërruar burrërinë e tij. Kishte qarë gruan e

vdekur, rininë e saj, vetminë e tij në sy të tyre pa ndier kurrfarë zhburrimi, se ishte njeri dhe të ishte burrë, më parë duhej të ishte njeri. Por gjërat nuk ishin aq të thjeshta sa dukeshin, nuk ishte fjala vetëm për Gegaj a Prekalajt. Ai nuk kishte pranuar të paraqitej për të dëshmuar, me gjithë thirrjet e fundit që kishin ardhur nga hetuesit. Ai e dinte se herën e tretë atë do ta merrnin "të shoqëruar", atë që s'kishte pasur ndonjëherë punë me policira e shtet. Çfarë të bëj? Pyetja tani ia kishte shprishur përqëndrimin.

- Çfarë të bëj, Martë?

- Të thërrasim më mirë Gjergjin. Po të mos e njoftojmë, do të na zemërohet, ti e di sa e do ai djalin...

- Ç'do të bëjë Gjergji në këtë katrahurë, Martë, sa ta përziejmë edhe atë kot.

- Po ndoshta paguajmë të mbyllet çështja, mbase e mbyllin me kaq dhe s'të shqetësojnë më.

- Si ta ble nderin tim me para, si mundem ta bëj këtë kur s'kam faj?

- Po Gjergji le të vijë, ai është më i qetë, i gjykon ndryshe gjërat dhe të ndihmon vërtet, është më keq të mos e thërrasin, mund të na zemërohet vërtet.

- Flasim nesër, Martë.

- Natën e mirë! - Ajo i solli shtresat në nimin përbri shtratit të së ëmës dhe uli fluksin e dritës.

Jo, ajo do t'i telefononte Gjergjit. Më zi ata, Nikajt, s'ishin gjendur ndonjëherë. Gjergji do të vinte në pranverë, deri atëherë... ajo numëroi muajt; ishin

shumë, por edhe pak për t'u zvarritur historira të tilla të gjëmshme. Shpesh të tilla ngjarje pushtonin vite, siç kishte fshehur gjembin e së keqes për gjashtëdhjetë vjet plaku i Gegajve. Diçka duhej bërë, ajo vetë nuk dinte mirë se ç'duhej bërë, ndoshta ardhja e Gjergjit do t'i shkoqiste ngatërresat. Prania e tij i zbuste ujërat e helmëta, siç i kishte thënë kur kishte vendosur të tretej në bjeshkë: Martë, motër, pyet zemrën! Ajo s'e kishte mallkuar kurrë fatin e saj, se flinte me njeriun që donte, por që të kërkoheshin zgjidhje kur nevojiteshin, këtë duhej ta bënin. Kështu do të ndodhte dhe këtë herë, Gjergji do të dinte të bënte diçka, ai nuk ishte përditë me ta, por kur ishte, ishte. I dhembshur, por i guximshëm, Fran i një lloji tjetër. Me këtë mendim qetak gruaja mbylli sytë, duke dëshiruar të mos shihte ëndrra që i bëheshin gjithnjë e më të frikshme.

10.

Ai shqoi nga lart kulmet e hirta të ndërtesës, në katin përdhes të së cilës ishte kafeteria e madhe "Broucer". Në të majtë të rrugës, si çdo të diel, sheshi mbushej me tregtarët e luleve, që vërshonin nga të gjitha fushat, bashkë me ngjyrat dhe aromat, shenjat e të cilave ditë më pas ruheshin gjatë në pritje të së dielës tjetër, herë diku nga petale që thaheshin ngadalë e herë nga kalbja e tyre në ndonjë cep që fshesa e pastruesve nuk arrinte t'i kapte.

Gjergji zgjodhi në një nga tendat e mbetura ende të hapura në pritje të ndonjë blerësi të vonuar, një tufë me margarita të kuqërremta, të përshkruara nga rremba të verdhë. Nuk i kishte qëlluar shpesh të blinte të njëjtat lule, aq më shumë të tilla margarita si të dremitura në shi, që, pasi të çliroheshin nga

mbështjellësja e letrës së tejdukshme, do të gjallëroheshin nga uji që do t'u vërshonte nëpër damarë dhe do ta zgjonin përgjumjen e klorofilës. E pat ndjekur këtë rigjallërim që u ndodhte në përgjithësi luleve të vendosura në vazo, të nesërmen ishin krejt ndryshe dhe, nëse mund të përshkruhej gjendja e tyre, ajo ishte një si buzëqeshje, një buzëqeshje e çuditshme lulësh, një ngazëllim para një vdekjeje të përjetshme, një kënge bukurie si prej mjellme, të cilën ai nuk e përballonte dot. Ai asnjëherë nuk i hidhte vetë lulet e thara.

Vuri re në bar përreth mes gëlimit të njerëzve, Anja nuk kishte mbërritur; zakonisht e gjente aty, duke pritur me sytë e ngulur në kristalet shumëngjyrëshe të modeluara të portës, nga do të shfaqej ai i copëzuar, për shkak të asaj zhvendosjeje që jepte tejdukshmëria e zbehtë. Të dielave ai punonte, ata pinin kafën zakonisht më pas në të njëjtin bar, që ishte ndër më të populluarit e fundjavës. Ajo vinte nga shtëpia enkas për t'ia bërë të pranishme çdo të diel ditën që ua kish ndryshuar jetën, atë të diel në atë bar, kur kishin vendosur të bashkëjetonin.

Shpeshherë ai e zinte veten duke pyetur se ç'e kishte atë ndjenjë të papërcaktuar brenda vetes, atë lloj pasigurie, që nuk i shkonte natyrës së tij këmbëngulëse dhe të qartë. Lidhja me një grua të huaj, nuk do të ishte aq e thjeshtë në jetën e tij, nëse

vendoste që kjo lidhje të ishte e gjatë, se, sa për lidhje të përjetshme mbi këtë dhé askush nuk qe i sigurt.

Por, ai përkushtim i Anjas, dashuria e saj ndonjëherë me tepri dhe torturuese, e bindte se duhet të ndryshonte, — atij i duhej të përshtatej — të hidhte qyrkun e së shkuarës që shpeshherë e zinte nën thembra, pasi nën peshën e tij nuk arrinte deri në fund atë frymëmarrje që kërkonte liria për t'i menduar gjërat qartë dhe *free* nga ndjesi të shpërfillshme, që jo vetëm s'i ndihmojnë lidhjet, por ua shtojnë më shumë pengojat.

Moti jashtë ende mbante pezull me tone të hirta prej ditësh atë fytyrë të njëtrajtshme dhe, sikur të mos ishte mësuar prej vitesh me të, do të ishte ndier vërtet keq. Binte një shi gati i avullt, që rrëzohej nga retë mbi rrugët dhe pragjet e errëta, ishte një nga ata shira të rrallë që në vendin e tij quheshin lag-a-terë, shushurecë, e me gjithfarë emra të tjerë, por që ndryshe nga i atyshmi, nuk mbante në shpinë një përhimje të tillë moti.

U ul në njërin cep të tryezës më të madhe të barit, në të tjerat pothuajse plot, u përpoq të dallonte ndonjë fytyrë të njohur, por, i drobitur nga zgjimi i herët, u zhyt në tufën e gazetave të ditës mbi tryezë, që rrallë i qëllonte t'i shfletonte. Ja, mbretëresha do të shkonte për vizitë në ditëlindjen e saj në Houten, dhe për këtë ishin ngarkuar 322 njerëz për të lyer të gjitha mjediset publike që do të kushtonin sa qimet e kokës për një

lokalitet me përmasat e Houtenit; princi i kurorës kishte trashur marrëdhëniet me të dashurën e tij, Maxima, të bijën e Sorgetas dhe pritej një martesë e shpejtë, nëse nuk do të kishte ndonjë furtunë në parlament se si e bija e një vrasësi të ishte pjesë e familjes së pastër mbretërore; të nesërmen pritej të hapej dielli dhe balonistët e parë po përgatiteshin për fluturim; dimri që pritej të vinte nuk do të ishte shumë i egër dhe nuk dihej nëse do të ngrinin apo jo kanalet e panumërta, kështu që turneu i madh i rrëshqitjes mund të dështonte për këtë vit; në A. kishte mbërritur Cristina Branko, këngëtarja më e famshme e *fados*.

Ai u kujtua se njësoj siç kishin qarë portugezët Amalia Rodriguesin, *THE mama of fado*, ashtu kishin qarë dhe ata, shqiptarët, diktatorin në ditën e vdekjes. Po ndërsa njëra u kishte lënë portugezëve shpirtin, zërin, që jo rrallë ishin quajtur konservatorë, diktatori u kishte lënë atyre veç hi, që ende nuk po mund ta hiqnin, me gjithë ato vite të bujshme ndryshimesh që po kalonin.

Anja ia bëri me dorë nga hyrja me një dukë pak të habitur dhe ai mendoi se kjo duhej të kishte lidhje me vendin që kishte zënë në një tryezë të tillë, ku bashkë me ta ishin dhe grupe të tjera përreth.

- Ç'ka ndodhur me portativin tënd, nuk jep asnjë shenjë, të kam telefonuar disa herë, edhe nga Shqipëria të kanë telefonuar.

- Kush, - tha ai me nxitim, - ka rënë bateria.

- Motra, nëse e kuptova vërtet mirë, Marta. Dukej e shqetësuar në telefon ose ndoshta ashtu m'u bë. Donte të fliste patjetër me ty. Do të të marrë në orën 2^{oo}, ndaj nxitova, por nuk e mbërrita *sneltram*-in në kohë, - tha ajo dhe ktheu sytë nga ora e varur në murin përbri; donte dhe pak minuta t'i afrohej dyshit.

- Marta? Ç'ne Marta, - tha si me vete Gjergji. Më të rrallë ai fliste me të ëmën në postën e qytetit, në një ditë të caktuar jave, në një orë të caktuar dhe kaq. Nuk kishte asnjë mundësi tjetër lidhjeje.

E ndiente se çdo ditë e humbte atë fill të gjatë që lëkundej nga erërat e largësisë me të shkuarën dhe gjakun e tij. Ndoshta kjo i ndodhte edhe pse Anja nuk i njihte fare ata, të tijët, dhe rrallë i përmendte me të, ose duke i njohur pak, ia kishte bërë edhe më të lishuar dhe të gjatë largësinë. Ndonjëherë i dukej se ishte pikërisht ajo, me dashurinë e saj skllavëruese, që po ia bënte më të huaja fytyrat e dashura.

Në ato pak minuta që i mbeteshin ai rikujtoi Martën, nusërinë e saj, rininë e saj të pafat. Nëse do t'ia shpjegonte Anjës tragjedinë e së motrës, nuk ishte i sigurt nëse kjo vajzë e mësuar me jetë krejt tjetër, do të arrinte të kuptonte se ç'po ndodhte në shpirtin e një gruaje si e motra, e zgjuar dhe e bukur po aq sa ajo, në mos më shumë, me jetën që i grisej çdo ditë në një zgrip mali, me të vetmen kënaqësi, familjen.

Sa të tjera kishte si ajo, sa mijëra të tjera shkumbonin rininë e tyre në askund, derisa një pjesë

e tyre iknin, iknin nga sytë këmbët dhe binin pre e magjistraleve të botës, pa ditur, që duke iu larguar atij robërimi, visheshin me një robërim të ri të ngjyer me drita, që do t'i fikte në shpirt njëlloj, mos më zi. Shpeshherë, Gjergji kishte menduar nëse mund të bënte diçka për të motrën, të paktën për të, por ishte e kotë. Ndryshime të tilla në jetën e Martës, jo se ishin të pamundura, por tejet të vështira.

Ndërkaq, Anja e kishte porositur kafenë e saj dhe hidhte sytë shpesh nga sfondi i rrumbullakët i orës në mur, sikur t'i thoshte atij: Ja, nga çasti në çast duhet të të marrë! Mos nëna, mendoi ai dhe sakaq e hoqi mendjen prej aty. Nuk donte të mendonte asgjë të keqe, t'i ndihmonte nuk mundte dot, vetëm ndonjëherë me të holla nënën dhe Franin. Të paktën ta dinte se ishin mirë, vetëm kaq i duhej tani. Në të kundërt, do t'i zgjohej sërish ajo ndjenjë e vjetër se i kishte braktisur, për t'i bishtnuar përgjegjësisë që kishte, dashurisë që i ish gërryer nëpër rrjedhë të vrulltë ditësh. Por ai mund t'ua hapte gjoksin, që ata ta shihnin vetë atë plagë, dashurinë për ta.

Ndërkaq, portativi në tryezë u drodh nga tingëllima, sikurse ai vetë u shkund nga humbja ku kishte rënë.

- Martë, ç'ka ndodhë? - klithi, por nga skaji tjetër zëri vinte i mbytur.

- Gjergj, *punët nuk janë mirë*, Frani është në hall, - dhe ajo i shpjegoi mes ngashërimit se ç'po ndodhte

në skajin tjetër të kontinentit, në atë qytetth mes malesh, tani në prag dimri. Ajo i lutej që s'kishte dashur ta shqetësonte, por *punët nuk ishin vërtet mirë*.

- Martë, nisem nesër, mirë ju gjetsha, - e mbylli ai i pari telefonin. Ai e dinte sa kushtonte atje një telefonatë e tillë, ndoshta një ditë pune e të shoqit, a një ditë pensioni e së ëmës, një Zot e dinte sa. Anja e pa ngulmueshëm, pa ditur ç't'i thoshte. Nuk kishte kuptuar asgjë nga ajo gjuhë e çuditshme, e mbushur me tinguj të panjohur për të dhe tingëllim të pangjashëm me ndonjë gjuhë që ajo kishte dëgjuar të flitej. E kishte pyetur dikur Gjergjin se me cilën gjuhë grupohej e tyrja, ai i kishte thënë se ishte e vjetër si keltishtja, tashmë e harruar. Nuk përdorej askund tjetër, veç ndër shqiptarët, këtë gjë të paktën duhet ta kuptonte. Ajo në fakt, po bënte përpjekje ta kuptonte.

- Nisem nesër, Anja, *punët nuk janë mirë* atje, - përsëriti ai frazën e Martës. - Duhet të jem atje patjetër, sa më shpejt!

Me pak fjalë, ai u përpoq t'ia shpjegonte asaj ç'kish ngjarë, por vajza me habinë e saj që i fillonte nga sytë, s'do të mundte kurrë ta kuptonte gjer në fund, jo se nuk dëshironte, por nuk dinte se si — as ai ta shpjegonte më mirë, as ajo ta kuptonte si duhet. Shpeshherë, nga rrëfimet e tij, e rrëmbente një ndjenjë ekzotike: vendi nga ai kishte ardhur si një botë që,

megjithëse nuk do të kishte dëshirë të jetonte, mund ta shihte, ta prekte, së paku. Në fund të fundit, ai ishte aty me të, larg asaj bote të panjohur, që siç thoshte ai, nuk kishte gjasë të ndryshonte lehtë, për shkak të një fuqie të brendshme, të një lidhjeje të brendshme përzitëse, që i mbante ata njerëz lidhur me fatin e tokës.

Ndonjëherë rrëfimet e tij ishin të frikshme — legjenda për të ngritur nga varri dhe rrugëtim me të vdekur, pritjen e burrave nga gra të sapomartuara një jetë në mërgim, murosje grash në mure, hedhje vajzash nga kalatë për të mos rënë robina, therje pashallarësh nga luftëtare të veshura si çingie, e gjithfarëlloj gjërash që ajo nuk i kishte hasur në ndonjë libër a gjëkund tjetër. Dhe shpesh e pyeste veten, nëse duhet ta pranonte atë djalë që e kishte bërë të lumtur, bashkë me pjesën e tij tragjike apo atë pjesë ta linte jashtë tij dhe ta shijonte ashtu, të këputur. Ndaj, rrallë e më rrallë ia përmendte vendin e vet.

- Dua të vij dhe unë, ç'të pres gjer në pranverë.

- Jo, - e kundërshtoi ai, - nuk është rasti, - u përpoq t'i ndërronte mendje, me frikën mos e shtynte atë të mendonte se ai nuk e donte këtë udhëtim për arsye që ajo nuk duhej t'i dinte. Prej kohësh i ishte lutur të shkonin bashkë, por se pse ajo e kishte shtyrë gjithnjë për më vonë udhëtimin.

- Jo, do të vij, dua të vij! - Ajo tërhoqi tufën e margaritave nga tryeza e barit dhe nxitoi e para të dilte.

- Mirë, nëse e ke menduar vërtet, vërtet...

Ai nuk e kuptoi nëse ajo e dëgjoji dhe përse ia tha këto, ndoshta pse rrugën me të, nuk e kishte menduar ta bënte ashtu, me atë ngarkesë shqetësimi, me atë ankth për të shestuar *punëra që nuk ishin mirë!*

11.

Frani u ngrit nga tryeza, pasi e ndjeu se nuk kishte çfarë të tregonte më. Ua kishte thënë të gjitha, duke ua lëshuar frazat kaq ngadalshëm, ata s'duhet të kishin takuar ndonjëherë të tillë rrëfyes — e kishte vënë re nga vështrimi i tjetrit që nuk i bënte pyetje — siç ndodhte zakonisht, por vetëm lëvizte kokën me një mënyrë të atillë, si të thoshte: vazhdo vetë. Në çastin që ai heshti dhe u ngrit, edhe zhurma e makinës së shkrimit në tryezën e vogël në qoshkën pranë derës, ndali. Vajza e ulur, që e kishte ndjekur me ritmikë të vazhdueshme gjithë bisedën e tij, tërhoqi fletët me atë zhurmë karakteristike që bën lëvizja e cilindrave të gomuar dhe nxitoi t'ia shpinte tjetrit në tryezën e madhe të ngarkuar me gjithfarë letrash e dosjesh.

Tjetri u ngrit dhe iu afrua Franit. Ai e njihte, në këtë qytet të gjithë njiheshin; kishte vite që ishte transferuar këtu dhe pati dëgjuar se ishte njeri i mirë, por kjo kishte pak rëndësi për Franin në këto çaste. Ai kishte ardhur këtu vetëm të dëshmonte çfarë kishte parë në të vërtetë në vrasjen e Kot Prekalajt, dhe as tjetri, nuk ishte aty për ç'tjetër, vetëm ta pyeste për hollësitë e vrasjes. Nuk e kishte ndërprerë rrëfimin e burrit, mbase e dinte se Frani nuk do të kishte kushedi se çfarë të mohonte, pothuaj dihej vrasësi i Kot Prekalajt, ishte e shkruar në një dëshmi tjetër, jashtë atyre letrave, që ai me zor rendiste në tryezë. Kjo ishte vetëm një procedurë që e kërkonte ligji. E vërteta pak lidhje kishte me ato fletë, ndaj filli më tej nuk varej nga sa nxiheshin a zbardheshin ato radhë.

- Mirë është të mos largohesh këto kohë, ndoshta do të duhet të dëshmosh sërish, - i tha tjetri dhe i shtrëngoi dorën.

Frani bëri një lëvizje të papërcaktuar, që tjetri e mori si mirëkuptim. As e kishte menduar se mund të largohet. Nuk kishte ndonjë arsye për t'u larguar, për t'i bishtnuar kësaj rrëmuje, dhe tjetri, edhe pse ia tha thjesht se duhej t'ia thoshte, nuk kishte pse i shkante mendjes. Frani mendoi se tjetri duhej të dinte gjithçka për hasmërinë e rindezur të Prekalajve me Gegajt, që nxitoi t'i jepte këtë porosi apo kjo ishte rutinë? Kishte bindur veten se, edhe sikur tjetri ta pyeste për familjet hasmërore, nuk do të fliste për ta, ishin

probleme që tjetri duhej t'i zgjidhte vetë. Me ligj kjo punë jo vetëm që s'rregullohej, por kokolepsej dhe më keq dhe nuk dihej ku dilej. Njerëzit ishin ende nën erë gjaku dhe një vogëlimë e pamenduar, i ndërsente për një kob të ri më të rëndë, më të egër, që s'do ta kursente atë vetë të parin. Mjaft i kishte sjellë ngatërresë njohja dhe takimi me ta. Shteti le t'i zgjidhte këto punë edhe pa të.

- Jo, nuk shkoj gjëkund..., - tha si me mëdyshje, ndërsa mbyllte pas vetes portën e asaj zyre. Në mesditë do të nisej në Fushë-Krujë për të marrë Borën me fëmijët, por kjo s'mund të quhej largesë, s'duhej t'ia merrte kush për mungesë ato orë rrugëtimi. Ngazëllimi i ardhjes së papritur të Gjergjit, prania prej ditësh e Martës, e kishte shtyrë atë të nxitonte të bashkonte familjen e shpërbërë. Ishte gjëja më e vogël që mund të bënte për të ëmën. Ai risolli në mendje gjithçka ndodhte kur mbërrinte te pragu; do ta gjente të ëmën pas derës, posa të afronte gishtat për të trokitur, sikur t'ia kishte përgjuar hapat dhe do t'i thoshte pyetjen e saj të parë: U lodhe, bir?

Nëse tjetri e kishte fjalën për të mos u larguar nga Shqipëria, ai as që e mendonte këtë, shumë miq të tij kishin rendur, edhe ai duhej të rendte, kishte arsye, por këtë s'do ta bënte kurrë, t'ia linte barrë fëmijët nënës, asaj gruaje që e mbante frymën vetëm ta ndihmonte atë. Edhe pse nuk ia tha tjetrit, po e mendonte largimin, një largim ndryshe nga ç'i kishte

kujtuar tjetri, një largim të pakthyeshëm nga vendlindja. I dukej se toka që shkelte i kishte sjellë vetëm pafatësi dhe me këtë turbullirë mendimi, hipi në minibusin e parë që po nisej për në Tiranë. Në makinë kishte kohë t'i mendonte të gjitha, edhe atë që po bluante — *ikjen*.

Po, ai do të ikte, do ta bisedonte edhe me Gjergjin këtë punë, do të kishte aq kohë, do të niste që sot me Borën të kërkonte tokë andej në fushat përreth. Fytyra e të birit që mezi po rimerrte ngjyrë, ia thoshte dhe ia shtynte ta bënte këtë — *ikjen*. Ai nuk ishte i pari, kishin ikur dhe të tjerë para tij, të shtyrë nga fajet e pabëra, merrnin mërzi me tokën dhe e braktisnin atë. Ja, i pari kishte ikur Gjergji, ai më larg nga e gjithë familja, ishte bashkuar me një ikje të papërmastë shqiptarësh, shumica të rinj; ndoshta martohet me të huajën që jetonte dhe Shqipërinë do ta kishte vetëm hartë në letër dhe rrjetë kujtimesh në gjak. Zor se do të kthehej më, në qytet s'kishte mundur të gjente punë. Kur u kthye nga universiteti, kishte nisur ta vriste kohën në klubin e Zhutit, por kjo s'mund të zgjaste gjithë jetën, muaj më vonë kishte jetuar nëpër shokë në dhomëza me qira në Tiranë, derisa kishte gjetur një tjetër zgjidhje.

Edhe Bora kishte ikur, e plaguar nga një dashuri e pamundur, e kishte pranuar në heshtje fatin dhe kthehej vetëm për të parë të sajte, pothuajse nuk dilte më në qytet, nuk pyeste më për gjëra që i dhimbnin.

Edhe ai, Frani, do të ikte, do të ngarkonte ato pak gjëra që kishte shtëpia e tij e varfër, do të merrte edhe Terezën, atë do ta merrte edhe po të mos donte. Shtëpinë nuk do ta shiste, me aq para nuk bënte dot asgjë, do t'ia linte Martës, që edhe ajo të ikte, së paku të ikte nga malet. Në qytet do të kishte më shumë mundësi për punë dhe për një jetë më të mirë. Edhe ajo meritonte të ndryshonte jetën, ndoshta ajo më shumë se të tjerët.

E gjithë kjo — *ikje* — mbase po e gjerte atë bosh të madh, pjesëtar i të cilit po bëhej edhe ai. Nëse po bënte një faj të tillë, të tjerë e kishin shtyrë ta kryente këtë, nuk ishte fjala për Prekalajt apo Gegajt, ishte fjala për gjëra më të rënda që kurrë nuk do të ndryshonin, sepse ata vetë kishin vendosur të mos i ndryshonin, kinse u pëlqente kështu. Ai po ikte, ishte vetëm njëri, kishte edhe të tjerë si ai, por ai ishte ai, dhe e kishte vendosur ikjen për veten, ai përgjigjej vetëm për veten dhe familjen e tij.

Për — *ikjen e përgjithshme* — për shprazjen e dheut, le të përgjigjeshin të tjerët. Ata, që nga një shtysë e çuditshme vetëmbrojtjeje, si për t'u ruajtur nga armiqtë në fusha, ishin ngjitur në male, befas kishin shpikur armikun më të madh të vetes, armikun e maleve. Tani, si për t'i shpëtuar të ftohtit, kishin filluar të rrëshqisnin një nga një, si orteqe të vegjël, pa bëzanë, pa tronditur borën në ikje, nga frika e ortekut të madh që mund t'i mbërrinte dhe t'i fshinte udhës.

Atij nuk i duhej edhe në ishte gabuar t'i ngjitej kësaj rrjedhe. Qyteti nuk do të quhej i zbrazur pa të, ai po të qëndronte ende aty, do të ndihej çdo ditë e më i zbrazur, çdo ditë e më kot do t'i tirrej jeta dhe me shpërqendrimin e tij nuk po i ndihmonte fëmijët sa duhej, nuk po përpiquej ta përmirësonte sadopak atmosferën në shtëpi, pasi vazhdimisht çdo orë, çdo ditë, i kujtonte gjëra të rënda. Mbi të gjitha do të ikte për të birin, fëmija duhet të harronte përgjithmonë atë çka kishte parë.

Largimi nga shenjat, ishte hapi i parë i harrimit. Madje nga ai e kishte filluar ikjen, duke e larguar pa i pyetur mjekët nga spitali, pa u shëruar ende. Do t'i largonte në muzg, që djali të mos kujtonte rrugën nga po shkonin, të mos i vërente kthesat. Frani e ndiente se shqetësimi i ishte kthyer në paranojë, por ai tashmë s'mund ta ndreqte veten, ai e kishte marrë dozën e sëmbimit të përjetshëm të insektit të frikës dhe ndjenjës së persekutimit, siç thoshin sot me gjuhën e gazetave.

Do të ikte dhe, në të dalë të rrugës, aty ku ishte fshehur natën që kishte rrëmbyer të birin, do të hidhte pas tre gurë, tre gurët që do të dëshmonin se nuk donte të kthehej më, të kthehej vetëm me mallin e vendlindjes, jo më për të jetuar dhe rrokullisur në gurët e vështirë të jetës së këtij qyteti. Ishte një zbrazje, pjesë e së cilës ai nuk vrapoi të ishte, të tjerë e kishin shtyrë — as në emër Kanuni, as në emër ligji — ai ishte përsjellë i zënë në atë

grackë, që ende e mbante të mbërthyer. Tani Prekalajt duhej ta kishin mësuar dëshmimin e tij, ai s'u kishte dhënë fjalë për të kundërtën, por edhe të kundërtën, s'kishte mundur ta bënte, nëse nuk do të ishte paraqitur atë ditë, pasojat i dinte.

Ai nuk mund të mbante mbi supe turpe të tillë, të rrethohej nga policë e të shoqërohej atje ku duhej të shkonte vetë, nëse donte vërtet që gjërat të shkonin mbarë për të gjithë, pavarësisht nëse ai, do të ishte apo jo aty. *Necessitas non habet legem*, nevoja nuk ka ligj, halli nuk njih ligj. Jo, ai do të bënte të kundërtën. Ligji duhet të zgjidhte çdo nevojë. Së paku ai do të hidhte një gur në murin e madh të vetëmbrojtjes njerëzore, për të ndërtuar bashkë me të tjerë atë digë, të tillë që të mund të mbante vërshimin e ujërave të vjetra e të ndenjura të shekujve. Ai do të fillonte i pari t'i thërriste ligjit për nevojat e tij dhe të të tjerëve.

- A mundemi me pi një duhan këtu, - i tha shoferit të minibusit, që e pa si i habitur. Aty nuk kishte ndonjë bar, as nuk ishte ndonjë vend për të qenë, ishte një kthesë e rrezikshme, ku para pak ditësh ishte vrarë për gjak një koleg i tij. Shoferi ktheu kokën me drojë nga udhëtarët e tjerë të minibusit, si të merrte miratimin e tyre dhe i tha:

- A këtu e don atë duhan, he burrë?

- Po, - tha përvuajtshëm Frani dhe zbriti i pari, pas tij edhe të tjerët. Në krye i erdhi sërish krisma e

thatë dhe e befasishme, që kishte përgjakur atë ditë të diel dhe, bashkë me të, gjithë jetën e tij të paskëtajme. U mbëgjunj, drodhi ngadalë cigaren, e vendosi në pipën e shkurtër dhe filloi të shtillte një tjetër. E ndezi atë që kish në duar me vështirësi, për shkak erës që hante grykën e lumit. E vendosi në një gur diku dhe e rrethoi me të tjerë që të mos fikej, ndezi edhe cigaren e tij. E thithi ngadalë dhe thellë, pa i hequr sytë nga tjetra, që digjej nën gur. Ishte herët dhe ndezëllimi i cigareve nuk dukej, por tymi nga guri dilte edhe më furishëm për shkak të djegies pa thithje dhe lojës së erës me të.

Ndenji gjatë ashtu, me ninëza në pikën që shkrumbohej, derisa cigarja u shpërbë nga fikja. Hiri cilindrik ngriu ashtu siç ishte djegur dhe pjesa e papirë u nda prej tij, me një lëvizje të zorshme. Ishte një ndarje, si ndarjet që jeta i ka çdo ditë, por ai nuk donte ta lidhte atë me ndarjen e Kot Prekalajt nga jeta, atë cigare ia kishte ndezur atij për të fundit herë, duke e qarë me kujë të heshtur burri.

- Zoti ta bëftë të lehtë dheun, - tha nën zë dhe shtypi cigaren e tij, e afroi pranë tjetrës së fikur nën gur. U kthye të shihte në e kishin pritur të tjerët, apo kishin ikur për ta lënë vetëm. Era frynte me një ulërimë të çartur si të ndillte frikë, por për të, frikërat kishin mërguar. U ul në ndenjësë me mendimin se kishte bërë mirë që qe ndalur. Ishte lehtuar. Kot Prekalaj ishte viktimë, sikur ta kishte ditur se *gjaku* i

tij do të ndizte të tjera marri, do ta kishte përmbysur kamionin e tij në humnerë, vetëm gjërat të mbylleshin aty, me aq. Fytyra e tjetrit me çehren e asaj të diele, nuk ia nda gjithë rrugës, derisa trokiti në portën e Borës që e priste gati. Të nipërit iu hodhën në krahë dhe ai u përpoq të harronte gjërat, që të mos i fanepseshin më rrugës në kthim.

Anja hodhi sytë me një këqyrje të pazakontë mbi relievin, ku po afroheshin me nxitim. Ngjyrat e lëvizshme mes të kaftave dhe të blertave të tokës, shpeshherë të përzhimta nga dielli, që ia behën pas një copëhere mbi det, afër iu dukën më të murrëta. Ishte hera e parë që udhëtonte mbi Ballkan. Kishte një gjendje të papërcaktuar nga vëzhgimi i parë, një si zbrazje që përtueshëm e lidhi me ndjesinë që të shkakton përpëlitja ulëse e avionit. Pas studimeve universitare, ajo ishte endur nëpër kryeqytetet e Evropës, me një grup të kursit, sa në një tren në tjetrin dhe e gjithë kjo i kishte dhënë kënaqësi, por dhe njëfarë ndjesie se kishte parë shumë, të tjerat i plotësonte me lexime. Në jetën e saj si gazetare ishte mësuar t'u kushtohej vetëm gjërave që meritonin

kohë e vëmendje, ndryshe koha të humbte si rërë nëpër duar me gjëra pa dobi. Për Shqipërinë pat dëgjuar pak deri atëherë, vitet e fundit për të ishte bërë më e pranishme, sa prej Gjergjit, aq edhe prej çka dëgjonte përreth, lajme që asaj i dukej se ishin shtuar kohët e fundit. Ose ndoshta asaj i binin më shumë në sy tani, që Shqipëria ishte nga ato gjëra që grishte vëmendjen e saj.

Avioni ndaloi më në fund në pistë dhe një pjesë e mirë e pasagjerëve u ngritën të rrëmbenin çantat e zhytura në kafazet mbi kryet e tyre, për të zbritur sa më shpejt. Përse nxitojnë, mendoi me vete. Ajo kishte dëgjuar prej Gjergjit për atë pjesën e tyre të *teprisë* që, siç thoshte ai, ndonjëherë edhe shkatërronte, por e pamësuar, iu duk i pakuptim. Ata përshkuan në këmbë rrugën e ngushtë mes ca palmave të varura, rrethuar me një gjelbërim në të zverdhur të lehtë që jepte pamjen e një lulishteje. Pragdimri mesdhetar, stinët këtu ishin krejt ndryshe nga vendi i saj, ajo u mat t'ia thoshte këtë edhe Gjergjit, i cili, i zhytur në humbësinë e vet, as që kujtohej së paku ta pyeste për diçka. Kishte një padurim të dukshëm në gjithë qenien e tij, një shqetësim duarsh, balli.

Në dalje ata i bënë shenjë një taksisti dhe nxituan të çlirohen nga peshat e çantave. Para se të niseshin ajo nuk kish harruar të merrte me vete edhe suvenirët për të tijtë, gjithfarë mullinj të veckël ere, si për t'i bindur ata se ajo këngë e vjetër *Atje në Holandë... në*

vendin e ullinjve, ishte kënduar gabim. Shqiptarët e kishin ngrënë në këngëtimin e tyre *m*-në rrugës, pasi ishte fjala për *m*(ullinj), si këta që u kishte sjellë. Se, sa për ullinj, zor se gjeje ndonjë rrënjë të vetme diku në ndonjë kopsht botanik, të mbështjellë me gjithfarë përkujdesjesh klimaterike artificiale; ullinjtë në një vend verior si i saji nuk mund të rronin. Ose kishte të ngjarë që vargu të ishte aq i lashtë, sa kënga dhe shpjegimi i tij do të ish: *Atje në Holandë... në vendin e paqes*. Shpjegimi i fundit nuk do të qe aq i saktë, megjithëse asaj do t'i pëlqente. Ja kjo do të ishte mbase tema e ndonjërit prej *column*-eve të saj të ardhshëm.

Largoi mendjen nga përsiatjet dhe vështroi përtej dritares mbrëmjen që po binte e qetë. Në të njëjtën orë në Holandë ishte ende ditë, megjithëse kishte kohë që ishte ngrënë darka. Gjergji diç foli në shqip me shoferin, të cilit aq iu desh të niste një bisedë, fraza të rralla të së cilës Gjergji ia përkthente edhe asaj. Me sa kuptoi, ishte një bisedë mbi politikën në vend dhe nga zelli i shoferit, sërish iu kujtua ajo, *tepria*. Ata edhe flisnin ashtu, e kishte vënë re edhe në shërbimin e kontrollit të pasaportës, dhe më pas, tek prisnin për bagazhet, të cilat një Zot e dinte si i gjenin. Gjergji e kishte porositur të mos merrte shumë rroba, të mos ngarkohej, pasi një valixhe në bagazhe do t'u hapte shumë punë në dalje, do t'u duhej të prisnin gjatë dhe mund të ngatërroheshin. Më vonë do të jetë më

mirë. Ai kishte lexuar diku në internet një projekt të ri për Aeroportin e Rinasit, por ende gjithçka ishte në biseda, as në letër madje, jo.

Anja u përqendrua në sfond, që ishte krejt ndryshe nga ç'e kishte menduar. Përpiqej të kapte ndonjë rrafshirë, por sapo syri i ngulej në ndonjë sheshtinë, menjëherë diku aty sikur mbinte sërish një shpat. Ata lanë pas një faqe mali, që duhej të ishte e larg, por që i kishte ndjekur rrugës në dalje nga aeroporti. Ndaluan para një ndërtese diku mes dritash, që sa po sumbëllinin në buzëmbremje. Nëpër rrugë kishte një gjallëri të rrëmujshe makinash dhe njerëzish, ndërtesa të ulëta disakatëshe, me ngjyra fasadash të papërcaktuara dhe të dëmtuara, të cilat i dallonte me vështirësi. Ngjitën shkallët e drunjta të një hoteli të vogël të qendrës, ku ngjyrat e kuqërremta me kombinime të zeza ia shpëlanë Anjas atë ndjenjë varfërie që kishte parashikuar të ndeshte në çastin e parë. Iu duk se po mësohej me Shqipërinë.

Të nesërmen do të kishin rrugë të gjatë dhe vendosën të ngjiteshin në dhomë. Ajo mori hartën dhe "Blue guide" të shihte rrugën që kishin bërë dhe atë që do të bënin ende, ndërsa Gjergji e thirri që nga dushi. U zhvesh ngadalë dhe u zhyt në botën e ujët e hapësirës së ngushtë të banjës. Ajo i ishte ruajtur atij çasti, kishte një frikë të çuditshme të kërkonte më shumë në mërzinë e tij. Shpeshherë, kur ajo tërhiqej, ishte ai që, ndoshta i shtyrë prej ndjesisë se nuk ishte

faji i asnjërit prej tyre, e bënte të harrueshme mërzinë, të largët, të huaj.

Ai e afroi pranë vetes dhe e ngriti ngadalë, megjithëse një lodhje ndryshe nga e përditshmja ia rëndonte supet. E përkëdheli heshtur, duke fshirë ngadalë me frymë pikat që rrëzoheshin në qafën e saj. E mbështeti në pllakat e vakëta bojëhiri përshkuar me të zezë, duke u ngatërruar më shumë me flokët dhe këmbët e saj të gjata. Pastaj, ndërsa ajo klithi lehtë, e rrëmbeu ashtu, krejt të ujtë dhe e zhyti në shtratin në mes të dhomës.

Ajo priti t'i vinte symbyllas gjithçka e tij, vërshimin e tij të paemërt. Ajo ia dinte këtë dhe ndoshta kjo lidhje e fortë fizike ishte një nga gjërat më të shenjta me të. Ai dinte ta bënte grua, me atë *teprinë* e tij shqiptare. Ndoshta po shkarkonte tek ajo të gjithë mërzinë, të ardhur nga shqetësime njerëzore që do t'ia bënte beftë rruga për ku ishin nisur. U harrua nën shpatullat e tij dhe i gjithë trupi i ngrohtë nga vërshimi i tij, lëshoi peshë. Ishte një bashkim i beftë, i shpejtë, i ephëm. Zakonisht ai nuk fliste ose fliste diçka të ngatërruar në gjuhën e tij, dhe pas kësaj derdhjeje të pazëshme, ajo e dinte se do të ishte ai që do të nderej mbi trupin e saj, gati i mpirë.

E la ashtu mbi vete të rrëzohej e gjithë mërzia e tij. E donte këtë djalë, marrëzisht, nuk e kishte ndjekur nga pas për këtë, por për ta njohur më mirë. E shtyu lehtë trupin e tij të rëndë nga lëshimi dhe më

drejt ijës dhe krejt e lakuriqtë, me lëkurën ende të nxehtë, filloi ta rizgjojë. Këtë ajo e kishte mësuar prej tij: si ta rizgjonte mishin. E përkëdhelte ngadalë gjithkund dhe sërish në trupin e tij gjeti atë, mërzinë, që donte ta largonte, ashtu siç ishte përpjekur ai. E puthte dhe e prekte ngadalë, sikur t'i thoshte: edhe me brenga të dua, edhe të shqetësuar.

Ai e shihte me pezëm. Edhe sikur ai t'i shpjegonte në ishte aq e gjëmshme ç'po ndodhte me njerëzit e tij, sa ai ishte i detyruar befas të merrte këtë rrugë të gjatë, vajza nuk do të arrinte ta kuptonte. Ajo nuk ishte e lidhur kësisoj me të saj të. Nënë e kishte në veri dhe e shihte rrallë, vëllai i telefononte ndonjëherë. Ishin ndarë shumë të rinj nga njëri-tjetri, secili në jetën e vet, i lidhte vetëm fëmijëria e tyre në papafingon e drunjtë të shtëpisë së vjetër, e cila mbulohej në dimër nga bora që vazhdonte gjatë.

- A martohemi, këtu, në Shqipëri?

Ia tha ngadalë rrëzë veshit, aq sa mezi e dëgjoi edhe vetë. Ndërsa ai vazhdonte të heshte, me po të njëjtin vel mërzie mes vetullash. Ajo iu qep trupit të tij që po ftohej, filloi ta mbulojë me trupin e saj, duke e përpirë dhe puthur kudo, që ai të zgjohej. Edhe ajo donte ta hidhte tej ankthin, që i kishte shkaktuar befasia e vendit të tij të panjohur. Ai e prekte ngadalë në këmbët e bardha që ia rrethuan trupin, e afronte, e tërhiqte pas vetes, derisa ajo rënkoj mbi të dhe, si e zënë në faj, u fsheh sërish në supet e tij.

Ndoshta edhe martohet me këtë vajzë, ai nuk kishte pyetur ndonjëherë veten, qoftë vagëllimthi nëse ajo ishte gruaja që i duhej. Nuk e kishte menduar ende, nuk i bëhej të nxitohej. Nëse kjo që ndodhte mes tyre, kishte diçka të sinqertë dhe të fundme, ndryshimi formal për të nuk do të sillte kurrfarë përmirësimi, kurrfarë sigurie. Siguri ishte dashuria e tyre. Ajo e donte, gati çmendurisht. E keqja ishte tek ai, ai ishte i paplotë, i përgjysmuar dhe i varur. Ai nuk e dëshironte këtë lloj varësie, të jetonte në shtëpinë e saj. Në të kundërt, për Anjën do të ishte po aq e njëjtë të jetonin në shtëpinë e tij, mjaft që të jetonin bashkë; për të ishte mjaft që të jetonin bashkë, ajo betohej sinqerisht për këtë. Ai asnjëherë nuk i kishte folur qartë deri në fund. E shtrëngoi edhe më fort vajzën, si t'i thoshte se edhe mund të ishte ashtu, të martoheshin në Shqipëri, por ata nuk kishin ardhur për këtë gjë. Atë për të cilën kishin ardhur, ai së paku, ajo as që mund ta merrte me mend se ç'ishte.

Ajo tundi kryet, si ta kuptonte se ishte fjala për diçka të rëndë, ky epitete i ishte dukur më i përshtatshëm për ndodhinë, si ato të legjendave që ai i pat rrëfyer dikur. E pat ndjekur burrin që donte pa zë dhe me një ngazëllim të brendshëm se — duke qenë pranë tij, do të arrinte t'i jetonte ato — ndoshta jo plotësisht, por diçka nga hijet e atyre legjendave, që fillonin prej atij nxiti në rrugë, më tej ende, prej asaj heshtjeje apostolike të sërës së tij, a kushedi prej çfarë gjendjesh

kafkiane që u sillte jeta këtyre njerëzve, që e kishin si shenjë këtë *tepri*, nga mund të buronte kjo rrjedhje historish e ngjarjesh të përçudnuara, jo aq fryt i fantazisë së paarritshme, sesa shtjellë e asaj jete të papërsëritshme e të pakund që bënin.

Mbetën ashtu të lodhur mbi njëri-tjetrin, derisa ai e kujtoi për mbrëmjen, errësirën që kishte pushtuar qiellin jashtë dritares. Ajo ishte trembur t'ia kërkonte atij atë shurdhërim dhe shkëputje nga jeta që të jepte dashuria, ai kishte ardhur jo për të qenë i shurdhët, por për t'i vënë në gatishmëri të gjitha instinktët dhe shqisat e tij, për të shpëtuar nga kurthe e gracka që sillnin befasi të. Por ai, pikërisht për ta shmangur sadopak në kohë atë zgjim të herët të vetes, kishte rënë në humbjen e saj thellshëm, si për të dashur të flinte, së paku, një natë, pa e menduar të nesërmen që do të vinte shpejt, ndoshta e mbrapshtë dhe e terstë. Zhurmat kishin filluar të ndiheshin gjithnjë e më pak prej harrimit. Ndoshta kishte dremitur dhe u përpoq të kujtonte ç'i kish mbetur në kafkë. Asnjë mendim. Boshi i ulërinte. Po e lodhte ajo zbrazëti, ai duhej të mendonte, të gjente zgjidhje që mund ta lehtësonin të vëllanë. Pa vazhën me sy ende të ëndërrt dhe i hukati pranë veshit:

- Këtu nuk ka restorante natën, do të mbetemi pa ngrënë.

Ajo qeshi dhe u ngrit, trupin e ndjeu sërish të papeshë, do të kishte dashur të mos mbaronte kurrë

ky muzg. S'e kishte menduar ndonjëherë të bënte në Shqipëri dashuri të tillë të beftë, një dashuri të kësisojtë, të ngjyer me mërzinë e tij. U vesh dhe ia ndoqi zbritjen Gjergjit nëpër shkallë. Edhe me mërziqe, ai ishte i tillë, i dashurueshëm.

13.

Ata morën poshtë “Rrugës së Durrësit”, ku nisnin zakonisht linjat drejt veriperëndimit. Në trotuarin e ngushtë dergjeshin prej orësh një numër i madh minibusësh; ai kërkoi një copë herë të gjatë me sy të shihte ndonjë të njohur. Tek-tuk dëgjoheshin thirrjet e shoferëve, që ftonin udhëtarët në automjetet e tyre. Udhëtimi më të rrallë, kur vinte me ta, i kishte lënë Gjergjit një shije më pak të lodhshme, se me autobusët që mezi lëviznin andej. U ulën në një nga ndenjëset e para. Mes thirrjeve të shoferit dhe ngarkesave të shumta, u nisën. Gjergji vërejti se dikush pas krahëve të tyre, nisi një bisedë thujse të njëjtë me të shoferit të aeroportit një ditë më parë. O Zot, tha me vete, nuk i shpëtojmë dot kësaj mole që grin çdo ditë politikë, më shumë se me ç’tjetër jemi mësuar të jetojmë me të.

Makina la në të majtë, me një shpejtësi zvarritëse, autostradën e vetme shqiptare dhe u fut nëpër rrugën e tymtë drejt Fushë-Krujës, që anash jepte shenja se po rindërtohej. Priti që Anja të thoshte diçka, por ajo e humbur nëpër sfond, ndiqte lëvizjen me një ethe jo të zakonitë. Çfarë mendon, dua ta di? Hodhi sytë nga ajo ngulshëm, por vështrimi i ngrirë i saj ishte i padepërtueshëm dhe nuk e lejoi të mëtonte. Nga ninëzat i vinte një si trembje, i fshihej një ankth, që dukej kish të bënte me ato që shihte rrotull. Kjo është Shqipëria, u mat t'i thoshte Anjës, por se pse u step.

- Kjo është Shqipëria, - i tha më në fund, kur kaluan pranë disa vilave të reja, që feksnin në rrëmujën e shtëpive të vjetra, shumica me kulme të anuara. Makina shpeshherë lëkundej dhe ajo anohej supeve të tij. Kohë më vonë, ai vërente se përgjimi i saj jashtë xhamave, jo vetëm që s'kishte mbaruar, por ishte bërë edhe më këmbëngulës. Ndërkaq, ata i ishin afruar qendrës së Laçit, shoferi e të tjerët pas tij, filluan të zbrisnin.

- Përse ndaluan? - pyeti ajo gati me frikë.

- Bëjnë një ndalesë të vogël këtu, pinë kafe zakonisht.

Ajo zbriti, duke hedhur sytë nga burrat, të cilët ende nuk e kishin mbaruar bisedën e tyre. Përse me kaq zë të lartë? Ishte një pyetje që e kishte bërë disa herë, i dukej sikur njerëzit grindeshin. Ndoshta hapësira e shkretë që i rrethon, ua bën më të frikshme

jetesën dhe u duhet ta mbushin. Ndoshta një formë mbijetese edhe kjo, një mbijetese e një natyre vitale, siç thoshte Gjergji zakonisht. Gjithçka që ai i kishte thënë, po e prekte vetë. Pse trembej kur ishin gjëra të ditura për të, pse aspakej me një mëri të ushqyer nga frika?

Ecën më këmbë rrugës në të djathtë, në kërkim të ndonjë bari. Rruga, me asfaltin e thërrmuar vende-vende, ishte e mbushur nga të dy anët me tenda të llojlojta dhe zhurma atje vinte, sa prej blerësve që dyndeshin rrotull, aq edhe prej tregtarëve që i ftonin. U futën edhe më thellë në rrugë, kur dikush, ndoshta ndonjë tregtar, po i thërriste drejt tendës së tij, ku varur në ca si grremça lëkundeshin veshje të vjetra popullore, stolira, pas të cilave vraponin shpesh të huajt. Krejt shpërfillëse, ndoshta prej këmbënguljes së tregtarit, ajo u tërhoq dhe më pranë tij. Gjergji hodhi sytë nga veshjet, kushedi ç'grua i ka qëndisur, kushedi në rron? Ndjeu gropthin së brendshmi në kraharor. Iu kujtua nëna; a do t'i qëllonte të ishte të paktën në vdekjen e saj apo do ta shihte vetëm nga fotoja e mbikresës, siç i ndodhi me të atin duke shuar qirinj në urna kur vinte. U ndie i shkatërruar në vete.

E tërhoqi vajzën nga krahu dhe përshkuan një kopsht me lule, u zhytën në freskinë e mureve të lyera me të bardhë të njëfarë bari, të sajuar me ballkonadën e një shtëpie përdhese që shihte nga rruga. Pas banakut u shfaq fytyra e qeshur e një

gruaje e cila iu afrua në çast. Ajo e këqyri Anjën me një vështrim të qeshur dhe të përmbajtur.

Ai kërkoi kafe për të dy dhe gruaja u fsheh pas ndarëses së sajuar si kthinë, me një përkulje të lehtë të kokës. Vajza me sy ende në dridhmë, vazhdoi të heshte. Ai do të donte të fliste diçka me të, ta shkoqte atë pafjalësi të Anjës, që ndonjëherë ishte e padurueshme prej dendësisë së mërzisë së saj, të bëhej e dashur me gruan që nxitoi t'i bënte kafënë, e që ruante një buzëqeshje të vizatuar, mbase që nga lindja. Anja duhej ta kuptonte, se, megjithëse në varfëri, ata ishin aq të dashur, ajo mund të mos kuptonte fjalët, por këtë qeshje sysh mund ta lexonte.

- Si të quajnë? - e pyeti ai gruan e re, kur ajo solli kafetë. Ajo vuri në tryezë dhe dy gota me lëng qershie.

- Natáli, - tha ajo, duke i dhënë një theks të çuditshëm emrit të vet, që ai nuk e pat hasur më parë.

- Natalí, - korrigjoi ai, duke i buzëqeshur, - nuk porositem lëng.

- E keni prej meje, - tha ajo gjithë duke qeshur, - shoqja është e huaj, duhet me e pritë. Jeni ndonjë shoqatë? Vijnë shumë shoqata këndeje për në kishën e Shna Ndoit.

- Jo, - tha ai, - po shkojmë në shtëpi, kjo është gruaja.

E zuri veten në befasi nga mënyra si ia paraqiti vajzën tjetrës. I vinte të qeshte me veten; ai kishte

qenë gjithmonë *uriend*¹⁾ në takimet me miqtë e saj. Si t'ia thoshte kësaj gruaje se ç'lidhje kish me vajzën që heshte, kur as vetë nuk e dinte, t'i thoshte *uriendin*²⁾; ndoshta edhe mund t'ia thoshte. Ujërat kishin lëvizur aq shumë vitet e fundit, sa s'ishin më çudi marrëdhënie të tilla, pati dëgjuar që në Tiranë kishin filluar bashkëjetesat e para. Madje dhe, që ajo, Natalia, ishte aty pas banakut, ishte një ndryshim i madh, kjo s'mund të ndodhte vite më parë. Si t'ia shpjegonte kësaj gruaje të dashur e kureshtare, se vajza përbri me vështrim të humbur nga një frikë e pavend, ndonjë ditë mund të ishte edhe gruaja e tij, sikurse mund të mos ishte. Sytë e kaltërt të Anjas duket e tërhuqën gruan e re, sepse si buzëqeshi dhe një herë me një shenjë koke, për zgjedhjen e qëlluar që kishte bërë tjetri, nxitoi të futej sërish në kthinën e saj.

Ai vështroi më në thellësi, ku një perde e naptë lëvizte lehtë nga një dorë fëmije, që shfaqej e fshihej pas murit. Ai i bëri shenjë, por vogëlushi, si humbi për një kohë të gjatë doli sërish, duke mbajtur në krahë një mackë të vogël, të bardhë. Kur ai e ftoi për së dyti, vogëlushi u fsheh bashkë me kukurisjet e tij pas perdes. Ndoshta ishin fëmijët e shtëpisë së sajuar në bar, me të ardhurat e të cilit ata mbanin veten

1. I dashur, *holandisht*

2. E dashur, *holandisht*

gjallë. Të tilla bare ishin shtuar aq shumë, sa zor gjeje punë të mjaftë për të gjithë, njëlloj kishte ngjarë edhe në qytetin e tij, njëlloj kudo, si të përligjte atë që të huajt që silleshin rrotull me punë e pa punë në Shqipëri thoshin: Gjysma e shqiptarëve bëjnë kafe, gjysma e pinë.

- Kjo është Shqipëria, - tha Anja pas pak, ndërsa u ngritën dhe ai i shpjegoi se çfarë kishte thënë baristja. Ai nuk e kapi kuptimin e fjalëve të saj dhe priti në heshtje vazhdimin. Ndërkohë, ishin futur në rrugën e zhurmshme të tregut dhe sërish tregtari i veshjeve të vjetra këmbëngulte se do të binin në pazar mirë me njëri-tjetrin, mjaft që ata t'i hidhnin një sy, nëse zonja do t'i pëlqente, ata kishin të tjera në shtëpi, që nuk ishte veçse dy hapa larg. Për një çast të vetëtimtë ai tërhoqi nga turra një jelek të qëndisur dhe nxitoi t'ia linte në duar Anjës. Vajza u çmerit. Tjetri, për shkak të shpërfilljes së saj, nxitoi t'ia hedhë në krahë, duke i rënë lehtas në supe e duke i thënë se dukej edhe më e bukur. *Mijn God: waar ben ik terechtgekomen?*¹⁾ Çmerima e saj u kthye në ankth, aq sa e detyroi Gjergjin t'i bënte shenjë me dorë tregtarit që t'i linte të qetë. Tjetri u tërhoq i pakënaqur.

- Kjo është Shqipëria, - tha prapë ajo, - e dhimbshme Gjergj, e papërballueshme. Unë do të kthehem, shpirt, nuk të ndjek më: më thellë, më

1. Zot i madh ku kam përfunduar, *holandisht*

tmerr. Më fal, dua të kthehem, më beso, nuk mundem...

- Anja, po ne e vendosëm, unë nuk t'u luta.

- E di, më vjen keq, vetëm se nuk do të takoj të tutë. Më kupto! Më nis në Tiranë me një mjet si ky që erdhëm. Atje e kam më të thjeshtë të orientohem, të lutem, mos u shqetëso për mua.

Ai nuk foli dhe eci bri saj në heshtje. Në të vërtetë, qëkur ishin nisur, ai nuk e kishte dashur udhëtimin me të; për vajzën, sa rruga në prag dimri, sa dhe arsyeja për të cilin ai vinte, nuk do të kishin kurrfarë gëzimi. Nuk i pëlqenin të huajt që e paraqitnin vendin e tij ekzotik. Ja, ajo e tha qetësisht atë ç'ndiente, çka kishte parë, pa mundur ta kuptonte atë që ai shpesh e bluante në heshtje, pjesën më të dhimbshme që u tretej në gjak shqiptarëve.

- Anja, - i tha ai kur ajo hipi në një makinë tjetër, për t'u kthyer në Tiranë, - nuk ka kurrfarë keqkuptimi, kjo është Shqipëria, duhet ta njohësh, pa ta duash. Ti nuk e ke njohur, jo se nuk ke dëshirë, por të duhet kohë, tani nuk e ke këtë kohë... - e la ai frazën në mes duke e parë qetësisht.

Ajo e përqafoi dhe u ngjiti. Ai kishte marrë rrugë të gjatë drejt dhimbjes, ajo rrugë të gjatë drejt të kundërtës. Dhe, në vetminë e kthimit, secili duhej të ndante me veten mëdyshjen nëse e meritonin apo jo njëri-tjetrin; nëse ajo do ta pranonte të plotë dhe me pjesën brengosëse jetën e tij, apo nëse ai do ta

pranonte të kundërt, ashtu shpërfillëse, të frikësuar, të huaj.

Ajo ishte gazetare, një gazetare shumë e mirë, por nuk kishte arritur dot të vendoste atë lloj drejtpeshimi që i duhej profesionit të saj, mes kureshtjes dhe dëshirës për t'i prekur gjërat, gjërat që ia zgjonin këtë kureshtje. Por, deri tani, gjërat që kishte prekur, s'kishin pasur lidhje me asgjë të brendshme të saj, veç profesionit. Tani ishte ndryshe, krejt tjetër gjë, tani ishte fjala për një gjë më të rëndësishme, për dashurinë, për luftën me veten, që rrallëkush e fiton, dyzimi i saj ndoshta mund të mbillte fundin e miqësisë së tyre, të asaj miqësie që e kishte mbajtur në këmbë me aq pasion.

Kjo ishte Shqipëria! Kjo ishte Shqipëria që e kishte bërë edhe mikun e saj italian të linte takimin me të, për të mbërritur në mbrëmje atje te “nëna e vakive”, siç thoshte Gjergji për vendin e vet. Ajo e përsëriti në gjuhën e tij, siç ia kishte mësuar ai shqiptimin, si për t'ia ngrirë në kujtesë vetes kuptimin e atij togfjalëshi.

14.

Në të hyrë të Rubikut, për herë të parë, dikush e zuri n'goje vrasjen, ndoshta pse në murin e një bankine të betontë që mbante dheun e një shpati, ishte shkruar me të kuqe dhe nxitimthi: *Killers, go home!*¹⁾ Jo çdokush e kuptonte se ç'thoshte ai shkrim i pjerrët në gjuhë të huaj, në atë sfond të lëpirtë e të përhirur nga reshjet, por pikërisht pse ishte i tillë, jo i kuptueshëm për njerëzit e zakonshëm, ata bëheshin edhe më kureshtarë. Ai që e kishte shkruar, i shtyrë nga kushedi ç'mëri, kishte dashur ta shprazte atë në një rresht të vetëm, që thoshte më shumë se grupe të tërë shuarësish gjaqesh. E shkruar aty, në rrugë e sipër, udhëtarëve, që do t'u shfaqej vetëm një çast në

1. Vrasës, shkoni në shtëpi, kthehuni!, *anglisht*

sy, do t'u kujtonte se vrasësit ishin aty rrotull ose diku në një pritë a në ndonjë kthesë.

Killers, go home! Si ta kishte pritur leximin e kësaj fraze, ai shfreu diçka në vete dhe fjalët u përpoq t'i lexonte sipas mënyrës së tij: *Vrasës, ndryhuni në Ferr!* Kujt ia lëshonte atë thirrje, kujt ia kishin lëshuar ata shkruesit e tjerë përpara tij, ndoshta duke bluar kushedi ç'brenjë, pikërisht në gjuhë të huaj, për t'i bërë udhëtarët e rastësishëm a të qëllimshëm që kalonin andejpari, më kureshtarë ndaj kumtit që lëshonte fraza. Vrasës dhe vrasje, gjithë rrugën e kishte ndjekur kjo simbiozë dhe tani, duke iu afruar qytetit, ndiente shpërbërje të skajshme të trupit. Nuk e kishte menduar se një ditë ai vetë do të kishte lidhje me këto fjalë. Gjatë rrugës në minibus, dikush përpiquej të tregonte saktësisht ku kishte ndodhur vrasja e fundit e gjakut gjashtëdhjetëvjeçar. E fundit, tha udhëtari, nëse nuk ka ndodhur ndërkohë ndonjë e re..., ai që foli e përbiu fjalën e rëndë që secili ta shtonte sipas mënyrës së tij: gjëmë, vrasje, tmerr, e shtënë, mëni, lemeri...

Sido që të ishin punët, Gjergji do të kishte dashur të këshillohej me Aleksin, mikun e tij të vjetër, që prej vitesh i ishte kushtuar atij kodi malesh për të zbardhur, siç thoshte ai, "të mirën që e kishte mykur e keqja e shekujve". Ai ishte marrë me vite me Kanunin e Lekë Dukagjinit dhe krerët e parë të shënimeve, ia kishte dhënë Gjergjit në verë për t'i

hedhur një sy. Ajo ç'kishte mësuar më së shumti në gjithë këto vite larg, ishte të edukonte veten jo me ndjenjën e të parit sipërisht të gjërave dhe nxitimi për të vepruar tani i ishte zbehur — ishte bërë tjetër njeri — ishte mësuar tashmë me këtë lëkurë dhe nuk i dukej më e huaj. Sa të tjerë si ai kishin mësuar të njëjtën gjë, derisa ata të bënin një brez të tërë, e më pas një gjeneratë të tërë, e më pas akoma, breza e breza të tërë, gjersa gjërat të sheshoheshin si rëra në brigje nga era. Deri atëherë mbase ai “princi i keqkuptuar” i Aleksit do të mbetej në shenjtërinë e tij, ku rrinë reliket, të cilave, megjithëse u heqim shpesh pluhurin, u mbetet ai shkëlqim i përkorë që ua tradhton vjetërinë.

Nga larg dalloj shenjat e para të qytetit, menjëherë pas pyllit në të majtë ia behnin muret e spitalit, e më tutje, në rrënimin e tyre, ca ndërtesa njëkatëshe, të mbetura zbrazur për kushedi ç'arsye, një lloj mirëseardhje e shurdhër dhe e mekur. Më tutje, kisha e madhe, që ishte ngritur mbi rrënojat e dikurshme të komitetit të partisë, zbardhonte me shenjat e saj të kultit. Në portën e saj, një grup grash me veshjen dhe krehjen tradicionale të flokëve po sitnin ndoshta një bisedë të ngjashme me atë të minibusit, duke pritur t'i mësonin të gjitha para se të hynin në kishë.

Ndoshta ky zëvendësim, ky kthim në një të kaluar të flakur, kishte qenë oguri më i mirë për këtë qytet, që edhe emri i fillonte me një bashkëtingëllore të

vështirë, si për t'ia bërë më të vështirë dhe më rrëqethëse mbajtjen mend të tij. Në të djathtë, me mure të zbardhur, behu mensa e vjetër e ushtrisë. Ndoshta ende gatuhej dimrit të gjatë mish derri me lakër dhe fasule. Por tani mund të ishte ndryshuar edhe menyja, si shumë gjëra të tjera. "Tani ishin zbukuruar edhe plehrat", siç thoshte në një varg poeti, ciklin e të cilit kishte lexuar rrugës në suplementin letrar të njëres prej gazetave të shumta që bleu para se të nisej në një nga kioskat e Tiranës.

Sikur Anja të ishte tani me të, këtë fakt, "që plehrat e vendit të tij ishin zbukuruar", do ta kishin diskutuar gjatë, një detaj që asaj mund t'i shërbente, nëse Shqipëria do të ishte objekt i kureshtjes dhe dashurisë së saj. Ai do t'ia kishte treguar me hollësi asaj çdo zgëq të qytetit të tij, që, me gjithë pamjen mërzitëse, ishte mikpritës. Ajo mund të provonte të trokiste në çfarëdo porte, flegra e saj do të hapej nga një grua e buzëqeshur si baristja e Laçit, që do ta ftonte brenda dhe, me gjithë varfërinë që mund të kishte, do t'i shërbente ç'të mundte, sikur të mundte madje, dhe shpirtin.

Ai i kishte folur kaq shumë për këtë, asaj i kishte mbetur vetëm ta provonte. Por vajza nuk kishte arritur deri aty, kishte nxituar për të kundërtën, nga një shtysë që ai nuk kishte ndonjë dëshirë shpjegimi. Nuk donte që ajo t'i bëhej e huaj, t'i mbetej e huaj. Relievi ku po shkelte ishte tatuazh i tij; as ajo dhe

askush tjetër nuk do të mund t'ia shkulte. Do të kishte pëlqyer që e dashura ta gjente më pak të varfër, me më shumë dritë, me më shumë rrugë vendin e tij, por edhe ashtu siç ishte, ai e donte, sepse nuk ishte faj i askujt prej tyre ky shkretim, ishin gjëra, ribërja e të cilave, do të donte po aq kohë sa po merrte edhe sprapsja që kishin marrë.

Gjergji kujtoi ç'Anja i kishte treguar për udhëtimin dikur në Zvicër. Nuk e di, i kish thënë, kisha marrje mendsh nga prania e maleve, u ndjeva keq, nuk bëra dot paqe me malet e Zvicrës dhe u ktheva shpejt. Ndoshta kjo kishte ndodhur edhe këtë herë, një marrje mendsh, sa prej malesh, aq edhe prej ngjyrash e habitës që e rrethonte. Në fund të fundit, ishte e drejta e saj të vendoste se ç'duhej të bënte. Ai ishte i tillë, i zbritur nga malet dhe veshja me brymën e mjegullën e tyre, ishte si këmishë Nususi për të, s'mund ta hiqte edhe po të donte, po ta hiqte do të hiqte edhe lëkurën. E ndiente se Anja i mungonte, ndoshta pse ajo ishte udhës në të kundërt, jo larg prej tij. Atë pasdite, ndoshta të nesërmen, ajo do të ikte vetëm, megjithëse kishin ardhur të dy. Ai nuk e dinte kur do të kthehej, ndoshta ishte mirë të mos kthehej më asnjëherë atje. Po si? Nuk kishte ikur për t'i shpëtuar diçkaje, por kishte ikur se ashtu e kishte menduar, kishte nevojë për atë vetmi që ta jepte ikja, siç kishte nevojë për frymën e asaj vaje, atë aritmi femre që asaj i shquhej pranë tij.

Makina ndali në sheshin e vogël, në anën e sipërme të kishës, ku përballë ishte kafja e madhe e Zhutit, po me ata xhama të errët, siç i kishte gjetur në verë. Krejt i pavëmendshëm i zgjati lekët shoferit dhe, me një dëshirë të heshtur për të mos takuar njeri, bëri për nga rruga që e çonte në shtëpi.

Sakaq, dikush e thirri nga bari dhe, megjithëse në shpinë, ai e ndjeu afrimin e të vëllait. Ktheu kryet dhe pa Franin t'i buzëqeshte, me atë ndriçim sysh që ia vinte re gjithnjë kur takoheshin, ardhur prej atij malli që ka njeriu nga mungesa e njerëzve që do. U përqaftuan gjatë dhe me një frikë të trishtë Gjergji u përpoq të lexonte sytë e të vëllait edhe përtej atij ndriçimi pa lot burri, nga ata që nuk rrëzohen përtokë, por thahen në ninëz si pikëza të kripta të vajtjes.

- Kam kohë që pres, nuk e dija saktë se kur vije, por më mirë që të prita. Rimë këtu, marrim nga një kafe. Në shtëpi s'bisedojmë dot lirshëm, nana nuk është mirë. Frikem se po na shkon. Mbrëmë erdhi dhe Bora, Marta ka ditë që është këtu, të gjithë bashkë, ndoshta ajo bahet më mirë.

Gjergji nuk foli dhe e ndoqi pas në barin e ngrohtë, por të tymtë. Nuk kishte shumë njerëz, zakonisht pasditeve nuk kishte vend, pasi zbrisnin të gjithë aty. Nga pas ndarëses së drunjtë, ai pa të afrohej trupi i bëshëm i Zhutit, që, pasi e përqafoi, vendosi mbi tryezë një shishe të pangjyrtë.

- Mirë se erdhe, - i tha me zërin e gërryer, si nga ndonjë e ftohur, - bëre mirë për këtë, për..., - ai pa nga Frani dhe si i mëshoi në sup Gjergjit, u largua.

- Ku është..., - u mat të pyeste Frani, por, si pa që i vëllai bëri një shenjë të papërcaktuar, e la në mes pyetjen.

- Mbeti në Tiranë, nuk ndihej mirë, pastaj... ti e di, kemi të tjera probleme, ka kohë edhe për të. E desh Zoti të ishte më mirë kështu.

- Mos e thuaj atë fjalë... por Marta s'di pse u nxit dhe të dërgoi fjalë..., - tha si mëdyshas i vëllai.

- Si të mos më dërgonte, rrugës dikush më tha gjithçka dhe se Prekalajt po sillen për gjakun rrotull.

- Po, Gjergj, s'di si u ngatërruan gjërat, po sillen për gjakun dhe më kanë përzier edhe mua, më kanë vënë në besë djalin... thonë me Kanun, s'di ç'dreqin u polli në mendje!

Ai filloi të përtypë me ngadalë fjalët, të gjitha hollësitë e asaj të diele të mallkuar, më pas atë shtëllungë ngjarjesh me Prekalajt dhe Gegajt, takimet me ta, se si nuk ishte paraqitur në hetuesi deri një ditë më parë, se si i kishte ardhur zor kur në njoftimin e fundit i shkruanin se nëse nuk paraqitej, ata do ta merrnin kundrejt ligjit, kështu ishte shkruar në fund të letrës, që do të thoshte me policë dhe këtë turp ai s'do mund ta mbante mbi supe.

- A e kupton, në derën e Nikajve nuk ka gërsitë deri më sot shteti, tani në moshë unë, Fran Nika po

më duhet të zhburrërohem, - ndërsa thithte cigaren, hidhte herë pas here sytë tej dritareve të errëta të barit, që shihnin nga të gjitha rrugështigjet. Gjergji kishte ndjekur me vëmendje atë lëvizje duarsh, koke e vështrimesh të trembura, që i drejtonte shqetësimi. Kishte diçka vërtet mallkuese në gjithë këtë rrëmujë ndodhish, diçka që prishte rregullin e jetës së të vëllait.

- Marrim një avokat, - tha në fund Gjergji, - ndoshta e zgjidhim më lehtë. I padisim, kjo që po ndodh me ty nuk ka vend ku rri, he burrë i dheut, më shumë se turp, është paburrëri. Si ke duruar deri tani?

- Jo, - tha Frani tundueshëm, - s'janë gjëra që bëhen me ligj. As që u shkon në mend të tërhiqen, secila palë mendon se ka të drejtë dhe djali më duhet të sillet peng pas së "drejtës" së tyre. Shkojmë se na presin, flasim rrugës.

- Me këtë punë merrem unë, Fran.

U ngritën, ndërsa Frani mblodhi supet si t'i thoshte të vëllait: A thua është kaq e lehtë? Vështrimi i Zhutit i ndoqi deri jashtë dhe u tret në renë e hirtë të motit nga muzgimi i shpejtë.

15.

Gjergji lëvizi me një mpirje të çuditshme koke. Kishte kohë që bisedonte me Aleksin. Kanuni, Lekë Dukagjini, kanunfolësit, rrjedhjet, përngjitjet, keqkuptimet në kohë, gjithfarë hollësish, por sërish dukej se biseda niste nga fillimi. Aleksin e vështroi me një buzëqeshje gati pa faj, si t'i thoshte: unë kështu mendoj, edhe nëse mendoj vetëm unë, nuk kam ndër mend të ndërroj mendje. Shtypi instinktivisht duqin e cigares në hirnore, e vazhdoi të fliste. Gjergji pa në anët e mollëzave të gishtërinjve të tjetrit, atë ngjyrë të murrët në të thellë që lë pirja e gjatë e duhaneve të forta.

- Ai, - i tha Aleksin si t'i thoshte për dikë që të dy e njihnin prej kohësh, jo si për një emër, një qenie që kish jetuar dikur, - në të shumtën e rasteve është

përshkruar negativisht prej historianëve, veçanërisht atyre të Skënderbeut. S'di me çfarë zelli të pashpjegueshëm e kanë nxirë Lekën, por ajo që unë mëtoj, është një gjë e vështirë, përmes së keqes të nxjerr të mirën. Do përpiqem t'u jap shpjegim shumë pyetjeve: nëse e ka vendosur lirshëm, apo dhunshëm Kanunin e tij.

- Këtë e kuptoj dhe as kam dyshim, përderisa është një kallëzim gojor dhe jo i shkruar, kalim gojë më gojë nëpër pleqësi, siç thua edhe ti, s'ka se si të jetë ndryshe, por... - Gjergji u përpoq të ishte sa më i qartë në ato që thoshte, që fjalët e tij të mos kishin kurrfarë mënie që i vinte prej asaj shtjelle shqetësimi, ku ish futur familja e tij. Ishte dashur një shkrepje si kjo, një bisedë e thjeshtë për problemet e tij familjare, që miku i tij i vjetër, Aleksi, të përpiqej ta bindte për të kundërtën, për t'i parë gjërat ndryshe, larg, kthjellët.

- Për të shmangur këtë dyshim, - tha Aleksi, - kam shpjeguar nëse Kanuni është vërtet vepër e tij a sajim. Mbase këtu edhe do të filloj, Gjergji; është i vërtetë ky Kanun apo i është "falur" atij në nderim, siç ka ndodhur shpesh me prijësit shqiptarë. Sikurse Skënderbeu dhe ai ka luftuar kundër turqve, por ndërsa të parit iu fal miti i luftëtarit, Lekës iu dha një tjetër "dhuratë", mitizimi i një forme tjetër. Po t'i shohim gjërat me njëfarë vetëgjykimi, ne gjithmonë kemi dëshiruar të krijojmë armiq, që ai, "i forti", ai pra që zgjedhim ne si të fortë, të duket edhe më i

fortë. A s'kemi bërë kështu gjithë historinë tonë, pesëdhjetë vjet kemi luftuar ndaj armiqve të sajuar nga vetë ne, a s'bëmë të njëjtën gjë më '97-ën, duke i shpallur armiq madje dhe yjet e hënën që i shoshitëm me plumba dhe vetja na u duk më e fortë.

Aleksi rrëmoi sërish në hirnore, sikur në të ende të kishte mbetur nga zjarri i fikur pak më parë. Ndezi një tjetër cigare, duke pritur tjetrin të thoshte diçka para se të vendosnin të ngriheshin.

- Po atë kinse shkishërim të Lekës nga Papa Piu II si bashkëpunëtor i turqve kundër Skënderbeut e venedikasve, si do ta përligjësh në studim? Nëse ishte kaq princ humanist, sa kërkon të hamendësosh, pse e la këtë mallkim për ne, - pyeti Gjergji duke hequr enkas fjalën "shqiptarët", "Kanun", ngaqë i kishte përdorur shpesh dhe enkas në bisedë. Shkurtesa "ne" sikur e shpërndante disi atë mërzi të tijën personale, me të cilën kishte stërpikur gjithë bisedën.

- Po ai shkishërim nuk ndodhi, ishte vetëm një keqkuptim dhe, sa për atë humanizmin, që përpiqesh të shpotisësh, Gjergj, mund të të jap një shembull, kuptoje vetë ti ndryshimin: Në kanunin e Kastriotit thuhet: *me ndjek gjak për fis*, pra një gjakmarrje fisnore, ndërsa në atë të Lekës: *gjak për gisht*, pra pagesë personale. Të duhet shpjegim tjetër?

U ngritën. Gjergji vuri nën sjetull fashikujt e fundit të librit të mikut të tij, për t'i shfletuar vetëm. Mpirja e kokës, as kishte gjasë t'i ikte, as kishte gjasë

t'i shtohet më, kishte një gjendje zbrazëtie, që mbushej vetëm nga zhurma e hapave të tij të vetëtishëm. Në krye i shkonin rrëmujë gjithfarë termash kanunorë që ia kishte shtjelluar gjatë Aleksit, gjithfarë mbrojtarësh, besëtarësh, simahorësh e dorërasë, kuptimin e të cilëve e kishte marrë vetëm me shembuj konkretë, për t'i shpjeguar se e gjithë e "keqja" e ngritur mbi princin e Dukagjinasve këta gjashtë shekuj, ishte vetëm një përfolje, shumë larg së vërtetës. Duke i gjykuar ndryshe këto fletë, do të arrinte mbase të kthjellohej edhe për gjërat konkrete në të cilat ai vetë dhe familja e tij kishin ngecur. U mbyll në dhomë vetëm, ndërsa Tereza e ndiqte me një frikë të çuditshme, sikur pas atyre fletëve që i biri përpinte në heshtje, të ishte shpëtimi i tyre.

Ai i dha fund kapitullit të lënë në mes. Një dëshirë për të gjetur në to qortime nuk e linte të qetë. Iu kthye sërish faqeve të para. A kishte të drejtë miku i tij, i cili donte të pastronte atë që ish përbaltur aq shekuj, të ribënte në mënyrë asketike, atë që ai e quante "rrëfim i restauruar me mungesë". Përse tek ata, gjërat ngriheshin mbi humbjet, mbi zbrazëtitë? A nuk ishte i njëjtë ky asketizëm me përsiatjen për gjuhën dhe shenjat autentike të gropëzuara të saj? Dhe ndër gjithë këto gropëzime në jetën e tyre të vështirë, a kishte qenë vërtet Kanuni institucion civilizimi për ta, siç po rrekej të mbronte tezat miku i tij?

Ndoshta gracka e dashurisë që ndodh me gjërat që fillon t'i njohësh mirë, e kishte bërë Aleksin të kërkonte të vërteta që të mund ta largonte Lekën nga legjenda, ta risillte ndryshe, më pak të lënduar, më pak të përbaltur, më pak të fajshëm. Ç'kishte qenë ai njeri i ngritur mbi gojëdhëna, si aq personazhe të tjerë të ardhur nga mjegullat e maleve, mbi asgjë të shkruar e dokumentuar — siç ndodhte kudo në botë — njeri që i kishte përbirë me veten e tij, bashkë me frymën, edhe shenjat e të gjallit.

Dikur kishte shënuar nga Durham në blloqet e tij të shënimeve për atë “princin problematik” të Aleksit se ishte i rrethuar me mjegull mitologjike. Solli në mend aq gojëdhëna që rrëfeshin për “dinakërinë” e tij. Ato vinin të copëzuara, se si ai, Leka, mbante pas të vëllanë e verbër që ishte shumë i zgjuar e që e këshillonte për zgjidhjet që duhet t'u jepte situatave, një tjetër herë se si kishte verbuar të dy vëllezërit për të qenë vetë i pari, se si madje, pas një zënke me të vëllanë, e kishte shtyrë të shoqen t'i bisedonte me të kunatin zgjidhjet, dhe sesi ai, i fshehur në treme, i “vidhte” këshillat që jepte i vëllai naiv dhe i shtronte si mençuri të vetat në kuvend. A thua kishte jetuar ndër shqiptarë një “shtrigan” i tillë, apo një shtrigani e tërë historish të sajuara, e kishin përbaltur e përfolur padrejtësisht? Nuk do të ishte aq e lehtë të qartësohej kjo, sa përpiquej ta bindte Aleksi.

Ndoshta gjithë kjo mjegull fjalësh e bëmask, e shtrydhur dhe e filtruar në rreshtat e mikut të tij, nuk kishte atë ngarkesë sa vetë ngjarjet jashtë skajeve të atyre fletëve të bardha. Gjithsesi, ai e kishte marrë një vendim dhe nuk donte më të luhatej. Në rast se në thelb të një ngjarjeje, ishte një detaj jashtë Kanuni për të përligjur Kanunin, të rastisurit e vëllait si dëshmitar, përse ai të mos përdorte vetë Kanunin për të shoshitur një gjendje jashtë Kanuni, të merrte gjakun mbi vete.

[Çmimi i jetës së nierit asht një, si për të mirin si edhe për të keqin. 887]

Ai duhet ta merrte vetë përsipër gjakun, ndryshe zgjidhjet do të ishin të pamundshme, nuk mundej më të mbante mbi supet e vrarë të të vëllait, ishte gjëja më e vogël që mund të bënte në emër të një shpëtese në dukje, por të përjetshme në thelb.

U ngri dhe i kërkoi Terezës një kafe tjetër. Ajo nxitoi të merrte enën e vogël të bakërt dhe kupat e bardha, ndërsa ai mblodhi letrat e shpërndara në kanape. Kishte një dritë të lehtë si regëtimi e një gëzimi të largët, që e ngri dhe e bëri të ndihej më i lehtësuar. Zia me të cilën shpesh i lidhte makthet e strehës ku ishte rritur, tani i dukej e davaritur. Ndjeu lëngun që filloi të lëshonte zhurmën e zakonshme mbi sobë dhe erën e kafes që ia tymtoi fletrat.

16.

Qetësia zgjati vetëm grimat e para të kohës. Gjergji hodhi sytë përreth në dhomën me tavan të ulët, ku e kishin pritur. Kishte qenë moshatar me Kotin, por prej vitesh nuk ishin parë. Fytyra e imët e dikurshme që mbante ne kujtesë, nuk kishte lidhje me fotografinë e varur në murin përbri — kështu ndodhte zakonisht me vdekjet e papritura, zor gjendej një fotografi nga të fundit. Ajo foto do të rrinte e varur atje për t'u kujtuar atyre *gjakun*, derisa bri saj të varej një tjetër e një *gjaku* më të ri, që do ta kthente foton e parë dhe *gjakun* që kujtonte ajo, më të vjetër. Koti do të ishte gjithnjë fillimi i një *gjaku* të ri. Fundi nuk dihej...

Gjergji kishte ardhur vetëm për t'i bërë nderimet mikut të dikurshëm, ikur nga kjo botë për faj të

diçkasë së panjohur prej tij. Por, si të mos mjaftonte kjo, urët që shtynin këta burra drejt një zjarri më të madh, tani që ai ishte ndezur, mund të merrte me vete pyje të tëra fisesh. Ata, jo vetëm që nuk bënë përpjekjen më të vogël t'i shuanin gacat, por i ndillnin edhe më shumë në prush, a thua i ngazëllente përzhima që i shoqëronte mëri të tilla.

- Mësova se kërkoni *gjak* edhe prej tim vëllai, - tha gati i qetë Gjergji, duke pritur që edhe ata të ishin të qetë. Ata duhet ta kishin kuptuar se përse ai kishte ardhur nga kaq larg, jo thjesht për mortin e tyre. Ndoshta pse ata e ndienin këtë, ishin bërë edhe më të zymtë. I madhi i Prekalajve, me vetullat e ngjeshura me njëra-tjetrën, e pa ngultas, pa folur. Një grimëkohë pasoi heshtje dhe burrat që ishin në dhomë, herë më herë tundnin kryet pa kurrfarë mendimi në të, duke ngarë edhe ndonjë kollë të thatë, sa për ta thyer errëtinë e pritshme të bisedës shtijakeqe.

- Nuk kemi rrugë tjetër, Gjergj, nuk kërkojmë *gjak* prej Franit, por prej Gegajve, dhe... Frani... Frani ka shumë në dorë për këtë.

- Frani? Çka hyn Frani këtu? Vetëm se ishte dëshmitar? Po djali, djali shtatëvjeçar, dhe ai ka shumë në dorë në gjakun tuaj? Ju keni luajtur mendsh, burra, - e ndërpreu ai tjetrin, gati i zemëruar.

- Ne e duam të lirë vrasësin, e gjykojmë ne dhe jo ligji. Ndoshta i ke harruar, Gjergj, ligjet e maleve, ne

duam vrasësin dhe ata nuk mund ta gjykojnë pa dëshminë e Franit. Ti e kupton këtë, ndryshe koritemi.

- Ligjet e maleve i njoh, por ju më duket jo mirë, besa. Vrasësi dihet dhe pa dëshminë e Franit, e zë apo jo ligji për të madhe. Kanuni nuk kërkon *gjak* në fëmi, që ju kërcënonin në fëmi. Ju nuk mund të fshiheni pas hijes së gishtit, dëgjuat, - dhe e la kupën e kafesë mbi tryezën e ulët përbri.

Për minuta të tëra sërish ra një qetësi tjetër dhe Gjergji po mëdyshej të ngrihej apo jo, por para se të ngrihej duhej të thoshte atë që kishte vendosur — atë të fundit fare — që t'u vinte kapak zallahisë që po kërcënonte t'i përziante të gjithë bashkë. Hodhi dhe një herë vështrimin në vetullat e mbledhura të të madhit të Prekalajve, në kërkim të syve të tjetrit, për t'i parë drejt, si e donte zakoni në vendime të tilla "burrash". Sytë që ndeshi iu dukën sërish të errët, si të kishin ditë mësuar me këtë mbyllëti në jaz, duke pritur të kryeshëndoshët nga njerëz që vinin pa pushim.

Të tjerët përreth tymosnin në heshtje duhan, me kupat gjysmë të zbrazura në duar — kupat në mort, si në asnjë rast tjetër, nuk tundeshin, që llumi i hidhur të mbetej në fund bashkë me shijen e paktë të ëmbëltisë që e dallonte si kafe zie. Pak ditë më parë ata kishin vrapuar nga kishin qenë nëpër botë, për t'u mbledhur së bashku këtu, e kishin varrosur së bashku dhe së bashku po shtillnin një lëmsh të ri që

niste nga zakone e rite të parathëna. Gjëma i kishte mbledhur dhe i kishte derdhur barbari në mendje. Edhe nëse nuk donin ta vazhdonin këtë *gjak*, ata ishin të detyruar. Ishte një tjetër ligj mbi ta, i pashkruar, ai i moralit, i koritjes, i Nderit, të cilit ata duhej t'i përmbaheshin.

- Ne e dimë që Kanuni nuk lyp *gjak* në fëmijë, por edhe ne duam zgjidhje dhe kjo zgjidhje e vetme kalon nëpër Franin, nëpër djalin e tij. Për këtë nuk kemi faj... Na kupto, Gjergj...

- Nuk erdha t'ju lyp falje për faje që s'janë bërë, erdha të nderoj shokun, por paskam gabuar derë. Nëse vërtet doni *gjak*, lypeni ku e keni dhe jo në njerëz që s'ua kanë borxh. Ligji nuk e fal, as Franin si dëshmitar, as Dinin si vrasës. Edhe ju, dënohet apo jo Dini, *gjakun* do ta merrni se e keni ndarë mendjen — është puna juaj. Erdha t'ju them se, nëse e keni ndarë mendjen ta vazhdoni këtë histori siç e keni nisë, do të keni *gjak* me mua, burra. Shkoni nga të doni vetë, por *gjakun* e keni me mua, me askënd tjetër. Mbeçi me shëndet!

U ngrit, përshkoi errësirën e dhomës në pritje të ndonjë fjale nga pas, por një heshtje edhe më e thellë se ajo që kishte shoqëruar në bisedë frymëmarrjet e tyre gati astmatike, e ndoqi deri në oborr. Vila e Prekalajve binte në sy në anë të asaj rruge, rrethuar nga shtylla të mermerta, që ata i kishin bërë të gjithë bashkë me paratë që kishin fituar. Ajo kreni e tyre e

dukshme, ndoshta vinte edhe prej asaj mirënie që kishin dhe ndjenja e të komanduarit që i kishte mbajtur gjithë jetën nëpër poste. Megjithatë, asnjë prej tyre nuk i kishte mbetur në kujtesë si njeri i padëshirueshëm, madje Kotin e kishte pasur për vite shok të mirë. Fytyrat e tyre ende i silleshin në mendje nën atë ndriçim të lëvizshëm që lëshonin copëzat e gurëve të tejdukshëm të llambadarit të madh të varur në mes të dhomës.

Kujtoi apartamentin e tij të varfër, atë gardërobë të thjeshtë të Franit dhe të së ëmës. Në gjithë këto vite ishte përpjekur t'i ndihmonte, por nga bursa e tij pak mbetej. Muajt e fundit kishte filluar të punonte dhe kursimet ua kishte dërguar të bënin diçka, të ndryshonin diçka. Në fillim lëngata e gjatë e nënës, vdekja e gruas së Franit dhe më pas martesë e Borës, ishin mbuluar me vështirësi nga ajo rrogë prej mësuesi gjimnazi e Franit dhe pensioni i vogël i Terezës. Do të qëndronte aq sa të niste Franin dhe fëmijët në rrethinat e Tiranës. Ata e kishin biseduar gjatë darkave dhe e ëma, si të ishte rilindur, kishte filluar të ndihmonte të bijat t'ua zbukuronte më shumë tryezën. Fëmijët kishin mbushur shtëpinë. E ëma kishte filluar të ndihej ndryshe, më në fund, kishte filluar të ndihej më mirë, të qeshte.

Fytyra e të vëllait i erdhi pranë, vetëm atij dukej nuk do t'i vinte më buzagazi. Të paktën të ishte aty me ta sa të shturej ai lëmsh i shëmtuar. Në mendje

i përzihej biseda me Prekalajt, heshtja e tyre ogurzezë dhe pa shpjegime; biseda e tyre e pakët në fjalë, i jepte me dije se ndoshta e kishin kuptuar se nuk mund të bëhej llogari aq lehtë me jetën e tjetrit, aq më shumë me të pafajshëm, vetëm pse rastësisht kishin bërë hije mbi problemet e tyre. I trembur nga frika e ndonjë gjëme të mundshme dhe i lodhur nga fatkeqësitë që i kishte sjellë jeta, i vëllai kishte bërë një pakt me veten, të largohej përfundimisht nga qyteti, të shkonte në fushë, ndoshta diku aty afër ku jetonte Bora. I vëllai nuk linte më shteg të flitej për këtë: Unë do të shkoj, me hir a pahir...! Madje edhe varrin e së shoqes do ta lëvizte, do ta merrte me vete dhe shtëpinë do t'ia linte Martës.

Ata kishin besuar se kaq vite kishin mjaftuar për t'u shuar zemëratat e vjetra dhe njerëzit të mos u ktheheshin më, për arsyen e vetme se të tjerë, që s'kanë të bëjnë me to, kanë të drejtë të rrojnë pa stërkëmbëshat e tyre. Por, si për mallkim, ato jo vetëm që nuk ishin harruar, por ishin shtuar edhe më shumë, ishin gjetur gjakra aq të vjetra që askush nuk i mbante mend, veç mendjeve të mykura të pleqve dhe mendjeve të lehta të rinjsh që u shkonin pas.

U gjend në rrugë, pranë kafes së Zhutit, i rrethuar nga një shkreti mesdite, që nuk do të ndryshonte në orët e pasdites, veç me lëvizjen e paktë të burrave që më shumë se kafen e muzgut,

për typnin lajmet e ditës. Të tjerët, me të rinjtë, dergjeshin për orë të tëra në ndonjë bilardo të qoshkët. I vëllai kishte të drejtë, e gjitha kishte një mërzi, mërzi e padurueshme, që e sfidonte veç ikja. Në klubin e Zhutit e kishte gjetur të vëllanë të vetmuar kur kishte ardhur, thua se gjërat duhej ta merrnin zgjidhjen tek ai fillim rruge.

Kur ishte larguar nga atdheu, gjërat kishte menduar se do të ndryshonin për mirë, do të kishte mundësi t'i ndihmonte më shumë; pas viteve të universitetit e kishte pasur të vështirë të gjente ndonjë punë për të qenë në qytetin e tij, e vetmja fabrikë ishte mbyllur dhe shkatërruar. Tereza dukej se me zor i shtynte ditët, sikur rronte të mos e linte Franin edhe më të vetmuar, Marta ishte vetëmbyllur dhe venitur, aq sa nuk po e njihte më, fliste shumë pak dhe mërzia dukej sikur i mbante erë, aq rrëqethëse e kishte. Bora, më e reja mes tyre, ishte e ikur dhe vinte rrallë.

Ai shkundi cigaren... duhej të kishte një zgjidhje, një zgjidhje sa më e butë. S'kishte pasur rrugë tjetër, veçse ta merrte *gjakun* vetë përsipër, që as i vëllai, as i nipi, dhe as familja e shkatërruar e lënë pas, të mos trazohej më — e keqja të udhëtonte me të, të flinte me të, po të donte dhe të vdiste me të, a le të rronte pas tij si të donte ajo. Veç ata të mos i lëndonte më. Aleksit do t'i dukej e gjithë kjo në kufijtë e çmendurisë, por le ta quante si të donte mikun e tij.

Tani edhe ai ishte përzier në Kanun, mbase fill pas këtij mendimi, pas këtij hapi që kishte bërë edhe ai ishte pjesë e tij.

17.

Gjergji ktheu kryet për të parë të vëllanë përmes fijeve të dritës, që lejonin ristelat e grilës plastike. Ishte ende aty, mes asaj rrëmuje njerëzish të aeroportit dhe ashtu, i prerë prej fashave të dritës, portreti i tij iu bë edhe më i dhimbshëm. Kur të vinte për ta takuar sërish, nuk do t'i duhej të shkonte gjer lart në veri. Frani kishte nxituar të blinte tokë diku në rrethinat në perëndim të Tiranës në fushë të hapur, atje kushtonte më lirë. Ai do të ishte i pari, ose ndër të parët që do ta popullonin fushën, rrëzat e kodrave përreth, derisa të kthehej në një vend të populluar me njerëz, me shtëpi — ca të nisura, ca në ndërtim e sipër, shtëpi që kurrë nuk e merrnin pamjen e vërtetë për shkak të mungesave ekonomike — veç ndonjëres që do ta kishte fatin të bujtnin njerëz më të pasur.

Në fillim Frani do të ndërtonte një dhomë ku do të nxitonte të tërhiqte të tijtë, duke u përpjekur ta kapte kohën një fundverë, kur fëmijëve u duhej të nisin shkollën. Do të vendosnin një pompë uji, derisa ndonjë ditë të mund të bëheshin kanalizime; deri atëherë mund të shkonin edhe dhjetëvjeçarë, siç u kish ngjarë të shpërngulurve të tjerë më parë, që as kishin pyetur kënd për të lëvizur, as i kishte pyetur kush se ishin gjallë, apo jo.

Dimrit përreth fushës do të lehej balta e lymi dhe verës do të fjollej tymi i rrugëve që krijohej nga lëvizjet. Në arat e vogla të mbetura mes shtëpive ende të pazëna, gratë shpinesha do të mbillnin perimet dhe në kënd të tyre fëmijët do të sajnin fushat e sportit, ku do të thyenin me top llastiku ditët e tyre ndryshe, pa guxuar t'u afroheshin vijave të verdha të kryeqytetit, ku do t'i tradhtonte aksenti i të folurës. Do të mbanin për një kohë të gjatë si një "tatuazh" në shpinë epitetet: ardhanakë, ardhacakë, malësorë, malokë. E, nën atë shtypjen e përskuqjen e lehtë të një faji të çuditshëm, do të kalonin vite dhe do të rriteshin. Më vonë, të mësuar, do të gjurmonin më lehtësisht rrugët e bujshme të kryeqytetit për shkollë tjetër a punë, pa atë ndjenjën e fajit. Tani do të kishin vite aty. Të tjerë më të rinj do ta merrnin këtë ndjenjë "faji".

Të qenit kryeqytetas, Gjergji e kishte ndeshur edhe atje ku jetonte, prej mënyrës koketike të të folurit dhe

të sjelljes ndryshe të të rejave amsterdamase. Kur ndodhte edhe atje, ç'mund të mendoje këtu, domethënë aty poshtë, nën retë që e kishin mbuluar atë vend në bark dimri. Avioni e kishte lënë ndërkaq tokën dhe ashtu si krahët e metaltë u zhytën në mjegullën e reve, dhe ai iu dha fillit të mendimit që kish nisur, atë metrazh të shkurtër që ia sillte imagjinata...

...Zhurma e kamionit do të ndalte diku pranë hyrjes së ndërtesës me suva të grirë nga shirat dhe ngricat, ishte nga të paktat pallate të suvatuara motmoti. Njerëz që kishin ardhur do të ndihmonin Franin, do të bartnin të paktat plaçka që bënë jetën e asaj familjeje — rrobat e fëmijëve që kishin ditë futur nëpër thasë lini, enët e kuzhinës nëpër kuti kartoni të huajtura nga një dyqan ushqimor, bohçja me rizat e bardha të Terezës, xhupat e dimrit të lidhur rrotullamë e të mbështjellë më këllëfë dyshekësh, mobilie të vjetra të biruar nga grirja e krimbave, me gjithë luftën me terpininë të të zotit të shtëpisë, fotot dhe veshjet e mbetura të Katerinës të mbyllur në valixhen e vogël që duhej të mbahej rrugës mbi gjunjë, librat e tij dhe të fëmijëve të lidhura në deng, që priteshin të çliroheshin e të shfletoheshin diku tjetër.

Pastaj përqaftimet me Martën, që kishte ardhur t'i përcillte, lotët e përjetshëm të Franit, ngjitja me

vështirësi e Terezës në ndenjësën e lartë, rrëmuja e vajzave që do të ngjesheshin për t'i bërë mes tyre vend të vëllait, hedhja e Franit mbi sponde me duar të ngritura në përshëndetje, derisa kamioni të humbte pas kthesës dhe ata t'i humbnin nga sytë dritaret e shtëpisë së vjetër, ndërtesën që do të kthehej në një pikë, kthesën e fundit që e linte pas qytetin, rrugën anës grykës që linte pas kilometrat, që duhet të bënin për të mbërritur drejt një paqeje të re, me të panjohura.

Marta do të kthehej në shtëpi për të mbushur më pas atë boshllëk që lanë ikëtarët e tjerë të familjes, ndërsa pjata e emaluar mbi llambë ende do të dridhej nga furia e lëvizjeve të vazhdueshme të ajrit në dhomë. Edhe ajo do të mblidhte gjithçka të saj në një kamion, do ta merrte dhe të vjehrrën që s'do të mund të qëndronte kurrsesi vetëm atje, do të përshëndetej me fqinjët në mal, me të cilët ndoshta s'do të shihej më kurrë. Vetëm do t'i kujtonte kur të dëgjonte për to lajme të mira a të këqija, shumë më vonë nga ç'kishin ngjarë në të vërtetë.

Shtëpia në mal do të mbetej atje, e vetmuar dhe bosh, plaka do të vërtitej brenda mureve të gurit deri në çastin e fundit, si të donte t'i linte sa më shumë frymë dhe do t'i lotonte këndet e saj të dashur plym me kujtime nusërie dhe gruaje plot jetë. Shtëpia atje do të zbrazej, ndoshta do të anohej ngadalë, do t'i binin herë rrasa guri dhe arkitrarët e brendshëm do

të griheshin nga mungesa e gjallisë. Andej shtëpitë nuk shiten, andej nuk është zakon të shiten shtëpitë, ndoshta ndonjëherë atyre do t'u hynte në punë, mbase ndonjëherë fëmijëve të tyre do t'u hynte në punë për kujtesë.

Plaka do të ndiqte deri në rrugë mbetjen e shtëpisë pas, portën e saj, që, edhe po ta lije hapur, nuk do ta bastiste njeri, vetminë që do të mbante tashmë e tutje ajo shtëpi hijerëndë. Asnjë lotore nuk do të mund të mblidhte gjithë dënesën e saj, Marta dhe i biri do të ngushëlloheshin, duke thënë me vete: Kështu e kanë të vjetrit!

Në kthesën e gjakut, ku javë më parë ishte vrarë i riu i Prekalajve, ndoshta Frani do të hidhte ata tre gurët që i kishte thënë, me mendimin për të mos u kthyer më kurrë si banor i atij qyteti. Do të ngrihej në këmbë, me shpinë nga rruga që linin dhe do t'i hidhte njëri pas tjetrit ata shenjëza të vockla moskthimi, do të thoshte fjalët e shenjta. Ndoshta kamioni do ta kishte të mbuluar atë dritare të vogël dhe Tereza nuk do ta shihte ç'bënte i biri, Tereza do të ishte ende duke fshirë cepat e syve. Për të jeta nuk do të ndryshonte shumë, por, për ata të tjerët, po; ata nuk do të kishin më asnjë lidhje me ato përzjerje të vjetër brengash që kishin lënë pas, do të nisnin një jetë të re. Ndoshta dhe Frani kandiste dhe mendonte ndryshe për veten dhe martohej.

Ashtu si rrëkerat që zbresin nga malet për ta ndalur furinë në fusha, edhe boshi që i bënin ata jetës, do të rrëshqiste ngadalë, duke krijuar atë hon të madh që nuk vinte për faj të tyre, por prej pamundësisë për të bërë ndryshe. Ishin njerëz të pambrojtur nga ligji, të zbuluar ndaj varfërisë, ndaj mbrojtjes njerëzore, të mbetur në rrugën e madhe të fatit dhe jetën duhej ta kapnin vetë për brirësh. E vetmja mbrojtje ishte ajo hyjnore, e padukshme dhe e beftë. Ndaj edhe iknin, iknin, që të mos ishin viktima të befasisë së keqe, se ajo, e mira, le t'i vinte kur të donte.

Të gjithë ata bashkë, ishin pjesëtarë të asaj *ikjeje* të madhe, që mblidhte ujin nga rrëketë dhe e shpinte poshtë shpateve, ku fillonin e zbuteshin ngadalë me ujë fushash dhe fryheshin gjer derdheshin në det, larg vendit nga ishin nisur; kështu ujërat humbnin përkatësinë e tyre, harronin shenjat e burimit, merrnin tjetër shije, mësonin tjetër gjuhë delikate, përpiqeshin t'i përshtateshin tjetër shtrati më të sheshtë e fin fushash, derisa shkriheshin, bëheshin një me të, duke u metamorfizuar përjetësisht...

... Avioni ende s'kishte dalë nga shukat e bardha të reve, kur ai u rikthye nga endjet e tij nëpër gjërat që i kish lënë në tokë dhe që i lëshonin ende një thirrje të largët përmes asaj përhumbeje të gjatë.

Ktheu kokën dhe anash hasi në sytë e butë të një gruaje të re, ulur bri tij në ndenjësën dyshe të avionit.

Ai e përshëndeti me një lëvizje të zakonshme koke. Tjetra ia ktheu përshëndetjen me një buzëqeshje të lehtë, duke lëvizur shpesh rrethin e golfit të saj në ngjyra të hirta, si të ndiente të nxehtë. Kaluan vetëm pak sekonda dhe ajo tërhoqi trikon me lëvizje fare të shkujdesshme, duke mbetur në *T-shirt* të pambuktë ngjyrë portokalli, të vizatuar me ca shkarpa fare të holla në qendër. Palosi golfin e saj me një ngritje të lehtë supesh, si t'i thoshte atij: më fal, por po plasja. Gjergjit i shkau syri në etiketën e mëndafshhtë të lëshuar në cep "H&M fashion". Ëhë, tha me vete.

- Shkoni në Suedi? - e pyeti tjetrën, me sytë ende në markën skandinave dhe në përgjithësi e preferuar nga femrat euroveriore.

- Jo, në Holandë, s'kishte bileta për avionin e pasdites. Më duhet të pres gjithë atë kohë në Budapest, por..., - ngriti ajo sërish supet.

- Po edhe unë atje shkoj. Atje jetoj.

- Ashtu? E paskemi rrugën bashkë, - tha ajo me një gëzim gati fëmijëror, që ai e mori, as më shumë e as më pak, të njëjtë me atë që pat lexuar kur kishte ndeshur sytë e saj në fillim. - Nuk qëndrove për Vit të Ri?

- Jo, ashtu i kisha ca halle, ti e di si *venëndonjëherë punët atje*.

- Eh, po..., - tha ajo me një mëdyshje, sa për të vazhduar bisedën dhe pa qenë e sigurt nëse duhej

shprehur vërtet kështu ajo që lidhej me të, apo me ata të gjithë bashkë ç'ishin shqiptarë, larg prej të cilëve, në vrapin mes reve, po i gjykonin.

Ndërkohë, stjuardesa mbërriti me një kashtore të ormisur me një rizë tringjyrëshe të linjës ajrore me sanduiçët e mbështjellë me *klingsfilm*, fletët plastike të tejdukshme që kishin filluar të hynin edhe në tregun shqiptar.

- Jo, faleminderit, - i tha ai vajzës që vazhdonte ende të mbante mbi kryet e tyre shportën me sanduiçë, ndërsa tjetra po përpiquej ta çlironte nga mbështjellësja. - Shih çfarë lilipute gjë bëjnë për të ngrënë shqiptarët!

- Po ky është udhëtim i shkurtër, - tha ajo. Në fjalët e tij kishte një mërzi të dukshme. Tjetri dukej se nuk kishte dëshirë të shkonte dhe as dëshirë të kthehej, ishte ashtu qiellor, i rrëmujshtëm si shtëllungat e reve që nga jashtë tregonin se po i afroreshin tokës.

Unë duhet të ha, mendoi me vete ajo, unë duhet të ha për dy, dhe ndjeu keqardhje që gjatë asaj rruge mërzia e këtij burri e kishte bërë të harronte të mendonte, qoftë një çast të vetëm, qenien që kishte filluar të merrte mish nga mishi i saj prej femre. Ngrieti sytë dhe ndeshi me vështrimin e tij, ishte më i qetë, ndoshta për shkak të idesë së zbritjes. Futi golfin e hirtë në kokë me po atë shkujdesje që e pat hequr dhe ndoqi pas tjetrit që e ndihmoi të zbresë nga lart

pallton e stoftë. Ashtu të mbërthyer, zbritën në pistën që kishte filluar të qëmtonte me një sqollë të furishme.

1.

Në tryezë kishte mbetur heshtja dhe qelquria që thyente dritat e pakta, të venitura në kohën e harresës sonë në bisedë. Për aq sa mund të mbante në shpinë një natë si kjo, m'u duk e mjaftë të ngarkohej koha që do ta ndiqte, pikërisht tani në ndërrim mijëvjeçarësh. Gjergji se ç'rrëmonte në stofin blu të tryezës, me një kleçkë dukej se trazonte kujtesën e tij për të mos mbetur asgjë pa thënë, asgjë pa më thënë mua që e kisha shtyrë atë burrë të fliste rastësisht. Dhe ai m'i kishte thënë diku larg, në një tokë që s'kishte lidhje me ç'kishin folur.

Ndoshta prej heshtjes që vinte nga salla e zbrazur, a nga mpirja që vinte nga mbretërimi jashtë i borës, e ftova të dilnim edhe ne në atë qetësim të bardhë. Frynte një thëllim i ftohtë dhe i lagësht, rrallë e kisha

rastin të dehesha nga një ajër i tillë, e ngopur me frymë. Rëndesa e kokës që më kishte ardhur nga përqendrimi në rrëfimin e Gjergjit, ra si me ngasje nëpër hapësirë. Isha pothuaj pa peshë, ndjeva gjoksin të më mbushej me freski dhe nga frika e humbjes së peshës prej asaj fryrjeje të ajërt, mblodha jakën. Kisha frikë nga një i ftohtë i parakohshëm, nuk duhet të sëmuresha. Fëmija në kurmin tim nuk duhej të ftohej, megjithëse vetë ia pata kërkuar Gjergjit të dilnim nëpër borë.

Drejtimi që morëm ishte njëfarë rruge e populluar nga çifte të rinjsh dhe pleq të vetmuar me kryet e zhytur në kapat e stofta, duke tërhequr pas qen të vegjël, që dukeshin po aq të vetmuar sa të zotët. Ndoshta më bëhej kështu, për shkak të asaj shtëllunge të avullt që dilte nga bashkëbisedimi i tyre, me atë fat të përbashkët për të thyer vetminë e njëritjetrit. Kisha dëgjuar për vajzat e bukura të Budapestit, ato po ma fshihnin bukurinë me kryet e futur në gjokset e të dashurve.

E shijoja me vete këtë peizazh naiv, ngarkuar me lëvizje të paformta qensh e njerëzish që i tërhiqnin, ndërsa Gjergji, me duar të ngjeshura në xhepa, shkelte ngadalë mbi borë, si të kishte frikë mos më zgjonte nga përhumbja. Ai e dinte se pas asaj historie të gjatë, që ai guxoi ta quajë katrahurë, unë duhej të isha kështu, me ndjesi të budallafepsura nga dhimbje që zor i shëronin peizazhe të tilla, qetësues.

- Gjergj, ke cigare? - Ai zgjati paketën me një shenjë të dukshme habie. Çne ti!, lexova në habinë e tij. Gjithë kohën që kishim qenë bashkë, unë as isha tunduar nga duqet që ai i shuante njërin pas tjetrit në himbledhëse, si të shtypte nervozizmin që ia shoqëronte fjalët. Tërhoqa cigaren, të cilën mezi e ndezëm me duart që i hukatëm me frymë. Këmbët na morën në një park me pisha të ulëta aty afër, trualli përreth të cilave herë-herë fshihej nën borën e ngrirë. Bryma që i kishte veshur, dukej edhe më e bardhë prej kurorave të varura dhe të ngarkuara. Gjurmët tona ishin të qarta, të dukshme, edhe më të dukshme i bënte zhurma që i shoqëronte, ai vajtim i borës nën shoje — ishte një marrje fryme ajrore — ndjesi që po e provoja për herë të parë. Mbase për Gjergjin s'kishte asgjë të çuditshme, por për veten mund të thosha, se kishte qenë një ditë e çuditshme: takimi me të, fluturimi ynë i mbyllur, ai hotel i panjohur, ajo ndodhi shqiptare që s'do ta kisha mësuar kurrë... dhe kjo borë, në një pyllishtë natën, në një drejtim të pahartë.

Një pikëllim varej në hijet e pemëve rrëzë të cilave ecnim, më të dukshëm e bënte hëna në sfondin e bardhë në blu të qiellit. Ishte pikëllimi i Gjergjit, pikëllimi ynë i përbashkët, që kishte zbritur pa na pyetur, duke bërë kryqe të çuditshme me hijet e pemëve, të tilla që nuk duheshin lënë në harresë. Erërat kishin pushuar, ndërsa mesi i natës i merrte minutat një tjetër dite. Në vetminë e drurëve më

dukej sikur shfaqej nëpër tym fytyra e Franit, megjithëse nuk e njihja, ai më ishte bërë i pranishëm dhe nuk më ndahej. Më humbte diku pas një druri, për të m'u shfaqur trishtimi i Terezës, e cila dukej se vinte rrotull me shpresën se nuk kishte harruar t'i thoshte të birit, Gjergjit, se do të bëhej më mirë, vetëm ai të mos shqetësohej, se mund t'i sillte në shtëpi çfarëdo gruaje, mjaft që ai ta donte dhe ta bënte të lumtur. Si Tereza mbaronte vërtimën, bukuria e Martës fshehur diku pas një druri të ri, në përgjim, e gatshme të fshinte çdo lëngatë që u sillte jeta të sajve, vrapi i paplotë i Borës nuse, kënga e prerë e dasmës së Kolë Gegajt dhe një fëmijë i tranuar... që jepte e merrte të harronte ç'kishte parë nga të këqijat që bënë shpeshherë të rriturit...

Peng i marrëzisë një fëmijë! Vura duart në bark, si me frikë. Jo, i imi ishte aty, ende i pakërcënuar nga ndodhi të tilla. Kishte disa muaj që një qenie ngjizej brenda meje dhe nga rrumbullakësia që merrte përmasë çdo ditë, e ndieja më shumë praninë e tij. Një fëmijë viktimë e gjakut! Gjergj, ti ke të drejtë, thashë me vete, ne kemi dhe gjëra të pandreqshme. Të tilla që zor do të ndryshojnë ndonjëherë, përderisa as gjashtëdhjetë vjet nuk i paskan mbyllur. Ti ke të drejtë, ka gjëra që s'mund të ndryshojnë, të përpiqesh të bësh këtë, është njësoj si të duash të ndryshosh gungat e një druri të vdekur tashmë dhe që kalbet ngadalë në pyll; jo në këtë pyll parku ku shkelin

njerëzit dhe e tëharrin çdo ditë nga gjethet, por në një pyll nga ata tanët, ku nuk shkel njeri, veç ujqërve që fshihen shpesh për të zënë në pusi viktimat e radhës.

Cigarja ime digjej ngadalë, pa tym. Doja të mbështetsha diku, ndoshta në ndonjë trung peme, si ai që po mendoja, por hijet më stepën, kam frikë nga pemët e natës, kot, pa arsye.

- Gjergj, - i fola lehtë dhe u mbështeta tek ai. Ishte një prehje njerëzore, një mbështetje për t'u ruajtur nga rrëzimi, e patrazuar me të tjera ndjesi. Nga trupi i tij vinte po i njëjti ritëm pulsi, s'kishte kurrfarë tundimi për *ekspansion mishi*, nga ai që lakonte shpesh në rreshtat e tij Moravia. Isha e qetë, akoma më të qetë më bënte heshtimi i tij. Ndenja ashtu, mbështetur, derisa u binda se kurrfarë dhune nuk do të trazonte qenien brenda meje dhe kujtesën time të kryqëzuar.

Gjergji, edhe me një ditë të vetme, edhe me atë natë të vetme, më kishte dhënë aq sa më duhej, më shumë mbase, më kish mësuar si ta ruaja atë krijesë brenda meje, si të isha më e përgjegjshme, si ta mbroja nga mëri që s'kishin lidhje më të, por që mund të lindnin befash, si të gjitha befashitë që kjo botë i kishte pa kufij. Ndoshta ndonjë ditë unë do të doja t'ia tregoja dikujt tjetër atë histori që, edhe të tjerët, si unë, t'i ruanin krijesat e pafajshme nga mëri që s'kishin lidhje me ta, por që pillnin fatkeqësi.

M'u kujtua se dikur në fëmijëri, të shtyrë nga ndjenja për hapësirë, lëviznim shpesh me babanë muret e shtëpisë së vjetër. Vite të tëra u përpoqëm t'i shtynim dhe t'ua ndërronim vendin, duke harruar se vërtiteshim brenda së njëjtës kubaturë. Në muret e rinj që ndërtuesit ngrinin, e përdornin gjithnjë mastarin, matësin e drejtimit të tyre, aty e mësova për herë të parë emrin e atij mjeti të thjeshtë, me të cilin ata rrihnin murin gjysmë të tharë, ajo copë dërrasë që sheshonte muret ndarës të kthinave tona.

Vite më pas, do të më dukej zbulim ai emër, dikur i parëndësishëm, me të cilin thirrej Kanuni ynë i Lekë Dukagjinit. Ai kodik më kishte magjepsur në rininë time, më kish bërë krenare dhe akoma më krenare, kur u thosha të huajve se ç'është kishim bërë shumë herët, por pa ditur se ç'është po bënim ende. Këtë s'kisha as kurajë, as krenari ta thosha, madje ndihesha keq ta mendoja. Mastar, perdah, sheshues, ngjeshës, drejtues, mbushës, rregullues, qetësues, zbukurues: kështu kisha parapëlqyer ta thërrisja Kanunin tonë, kodin tonë nga hyhej nëpër epoka të tëra gjaku dhe gjakësish. Dikur kisha kërkuar ngado ku ishin ngatërruar lidhjet me këtë emër, diku në shënimet e mia do të shtoja për vete dhe thirrma të tjera që më kishin lindur dhe po më lindnin duke bluar thellë historinë e Gjergjit: vrasës, goditës, asgjësues, i pamëshirshëm... Po e kaloja masën, po përkeqesha,

po bija në gabimin e të kundërtës, në atë që shpesh kishte rënë edhe Gjergji.

- Natën, - thashë shkurt në hollin e ndriçuar dobët dhe ngjita shkallët. Hija e një fëmije të panjohur, që më ishte ngjitur gjatë rrugës, nuk po më shqitej. Isha bërë pa dashje pjesë e asaj dhimbjeje, që një burrë shqiptar po e mbarte për në skajin tjetër të kontinentit. Gjatë darkës, me kureshtjen time, me vëmendjen time, isha përpjekur ta përpija ngjarjen, të lija sa më pak të pathëna në kujtesën dhe hamendjet e Gjergjit, që ai të shprazej i tëri, të çlirohej nga makthi i saj.

Tani më duhej ta mbaja unë, ta mbartja si një kryq harrese, për ta shprazur një tjetër ditë, a tjetërkund, për t'u çliruar edhe unë nga makthi i saj. Ishte një histori e jona, e përbashkët, e pamohueshme, e pandreqshme.

Gjer tani e mbajta për vete, tani po e ndaj me të tjerë, mbase me ty që po më lexon tani, të ndihem e lehtuar.

Ndoshta pse pikërisht këtë histori e mësova ende në truallin e Ballkanit, m'u bë edhe më e vërtetë. Në skajin tjetër të kontinentit, ndoshta, do të më kishte tingëlluar e largët, e ftohtë. Të tilla gjëma duket na ngjasin vetëm ne shqiptarëve, kisha një bindje se vetëm kështu dinim të jetonim, të trazuar me dhimbje. Të lumtur na bënte vetëm dhimbja. Tjetër lumturi nuk njihnim, nuk donim të njihnim, sepse nuk donim të ndryshonim, nuk donim të harronim.

2.

Të gjitha hamendjet që i kisha marrë nga toka ballkanike, i kisha ndryrë brenda, si rrobat në çantën e rëndë. Gjergji kishte humbur diku mes njerëzve, në anën tjetër të transportierit të bagazheve. Diku do të ishin aty të mbledhura me kujdes, trikot e leshta të së ëmës dhe ai do ta ruante atë përkujdesje si një shenjtërim të përkorë e fatsjellës. Bëra e para drejt derës me flegra të stilit francez, që ashtu, e veshur me ngjyra të gëzueshme, e bënte edhe më të dukshme lodhjen e mbërritësve. Volteri më priste si gjithnjë me një qeshje të lehtë dhe, ende pa arritur të përqafohemi, ndërsa i thosha turbull se një djalë shqiptar ishte me mua, pashë të afrohej një hije. Një vajzë me sy të hirtë ngulur mbi mua, rumbullakosi një qeshje të përçarët dhe qëndroi vetëm pak metra larg nesh.

- Gjergj quhet, - thashë dhe shënjova nga *french door*, pa iu drejtuar askujt dhe e përqendruar te vështrimi këmbëngulës i saj.

- Yes, - tha ajo. - *I am...*¹⁾

- Ëhë, - lëshova një si klithmë të pavetëdijshme, nga ato që lëshohen për gjëra të ditura dhe ktheva kryet me një ngulmin aspak të natyrës sime, andej nga duhet të dilte Gjergji, t'ia prezantoja Volterit, që më pas ta kisha më të lehtë t'i tregoja për të. Duke e njohur, vetë ai do të dinte ta kuptonte më mirë shqetësimin tim. Pa e njohur, mbase shqetësimi dhe historia do t'i dukeshin absurde. Por vajza erdhi dhe më afër. Me një ndjenjë të pakontrolluar, ndoshta prej atyre që më kishte treguar Gjergji një ditë më parë në aeroportin tranzit, e hoqa vëmendjen time nga hapja e flegrave plastike me ngjyra të ndezura. Ajo tani ishte fare pranë meje dhe s'e kuptova përse po ndodhte kjo, kur ajo duhej të ishte diku pranë kangjellave të inoksta, me sytë te dalja, ku rrinin njerëzit që prisnin.

- *You spent last night with him*²⁾.

Po kjo! Frazja e saj më tingëlloi e shpëlarë dhe akoma më e vrazhdë folja që ajo përdori. Ajo s'kishte si përdorte tjetër folje, por mua e tillë m'u duk, ndoshta pse u afrua ashtu, ngulmueshëm, mbase e kishte

1. Po, unë jam, *anglisht*

2. Ju kaluat natën e fundit me të, *anglisht*

bluar këtë çast një natë të tërë. E përkthyer keq në shqip, folja ishte e llahtarshme dhe me një ngarkesë fyese. Të shpenzoje, të harxhoje një natë me një njeri, me një burrë, ishte si të kishe bërë një llogari të thjeshtë. M'u duk e mjerë dhe më erdhi keq për të dyja. Edhe nëse do t'i shpjegoja, anglishtja ime do t'ia përçonte të cungëta frazat dhe në atë belbëzim ajo do të nënkuptonte njëfarë ndjese, keqkuptim që do të vinte sa nga mosbesimi i saj, aq dhe nga nxitimi im për t'i dhënë shpjegesë. Dhe, si për ta bindur që nuk kishte qenë vërtet ashtu, i thashë:

- I spent 24 hours with him, nothing happened...¹⁾

Ne ishim të dyja të mjera para dhimbjes që kishte burri që ajo priste t'i vinte. U ktheva pa e përshëndetur dhe nxitova drejt pamjes së habitur të Volterit, me të cilin ende nuk isha përqafuar, për shkak të përballjes në atë mënyrë të asaj vajze. Ndërsa lëshova çantën për të hapur krahët, ndjeva hapat e saj të largoheshin drejt derës. Ecëm ngadalë, në pritje të tyre. Një çast, kur ata po vononin, ktheva kryet. Ishin të përqafuar. Ndoshta vërtet i kishin munguar njëri-tjetrit. Mes rrëmujës së flokëve të saj, Gjergji më pa dhe pavetëdijshëm ngrita dorën ta përshëndesja, duke harruar ta pyes se ku shkonte, ç'adresë kishte, ku jetonte.

Kur zbritëm në peronin e nëndheshëm, ndjeva keqardhje që e kisha humbur. Ai më kish dhënë

1. Unë kalova 24 orë me të, asgjë s'ndodhi, *anglisht*

vetëm emrin dhe pikëllimin e syve dhe kryqin e paharrueshëm të kujtesës së tij. Megjithatë ai më kishte dhënë aq sa më duhej mbase — atë pjesën e tij që nuk do ta harroja — ai do të vërtitej tek unë ditë të tëra si një hije, prej së cilës s'kisha si shpëtoja, s'kisha si i fshihesha, sepse më ishte plazmuar në gjak tashmë, si një shtatzëni dyfishë: nënbarku dhe gjaku. Dhe pse tek unë mbeti në kujtesë në çastin e fundit një burrë që përqafohej, e shihja herë pas here nëpër shtigje duke i zënë pusi ose duke zënë pritë, a diku të ndryrë përgjithnjë, pa mundur t'ia shkruaja dot të ardhmen. Të tjera herë më dilte në rrugën e madhe që zhurmonte, me një vrap të beftë si për t'i shpëtuar dikujt, diçkaje që kishte arritur t'i binte në gjurmë dhe aq larg sa ishte, diçkaje që mund t'ia shkurtonte ditët.

- *You seems tired*¹⁾, - tha Volteri, kur u ndjeva zgjuar nga dremitja që më kishte marrë. Vetën e pashë në një ndenjësë treni në ngjyrë të portokalltë, të mbështetur në shpinore dhe me fuqinë e lëshuar në krahëpushore, me vështrimin e tretur jashtë në peizazhin e njohur të fushave.

M'u kujtua Gjergji, rrëfimi fill e fund, dremitja e margaritave me rremba të verdhë, trandja e ëndrrave të shkokëluara të Martës, dridhma e një vogëlushi që kishte nisur të urrente pushkën lodër, fryma e

1. Dukesh e lodhur, *anglisht*

ofshme e një nëne që numëronte ditët e kthimit të fëmijëve me rrathë të shtrembër në kalendar, droja ime e trembur nga largimi pa rrugë e një burri të panjohur. M'u kujtua se në një nga raftet e bibliotekës dëngas me libra, e kisha vendosur dikur "Kanunin" tonë në anglisht, një nga dhuratat e mia të para për Volterin, një nga "krenaritë" e mia të para. A kisha ndryshuar edhe unë, duke e parë atë tani ndryshe, duke gjykuar ndryshe. Jo, besoja se jo! Do ta kërkoja dhe do ta shfletoja me nxit që të rigjeja ato, të pandreqshmet.

Po shkonim drejt qetësisë dhe, së shpejti, do të rrëmbehesha nga paqja e fundit të mijëvjeçarit, do të piqnim pulën tonë dhe do të pinim verën e mirëseardhjes, do të rrëfenim se si i vogli në bark kishte filluar të gjuante shkelma me këmbkat që kushedi sa të vogla i kishte... do të bënim fotot e *New Year's Eve* me gjyshërit e fëmijës tim, me buzëqeshjen tonë të fiksuar në përkuljen e shkëlqimtë të letrës fotografike, gjyshërit e pafaj s'do ta mësonin kurrë se krijesa që merrte formë brenda meje, kishte lidhje me një rrëfenjë gojore që breza të tërë kishte formësuar jetën në thepjet diku në juglindje të Evropës, duke u bërë më vonë ligje të pashkruara, por që, edhe pse të tilla, kishin po aq forcë sa ato të shkruara, madje ndonjëherë i shpërfillnin edhe këto të fundit, çfarëdo kohësh të reja të vinin. Në natën e fundvitit, unë do të

shërbehesha me *oliebollen*¹⁾ dhe *appelflappen*²⁾ dhe verë pa fund... por unë do të ndieja shpejt velje, madje gati isha e velur nga të qenit e lumtur, pa ngatërresa gjaku dhe hiçesh që jeta t'i lëshon pareshtur.

- *Is still our Kanun on the shelves*³⁾? - e pyeta Volterin dhe në fakt veten e kapa tek mendoja "*My Kanun*"⁴⁾.

- Po, - m'u përgjigj ai në gjuhën time, i habitur ndoshta se nga më kishte ardhur befi i një pyetjeje të tillë pikërisht në tren, dhe duke menduar se isha ende përhumbshëm, nuk i vuri rëndësi pyetjes. Ia shiti atë dalldi timen lodhjes dhe gjumit që po më kaplonte. - Po, po, - mëshoi me një qeshje të lehtë, i ngazëllyer nga fjalët e pakta që njihte në shqip dhe që kishte kohë pa i përdorur.

Po, përsërita me vete, kush do ta prekë, kush "guxon" ta prekë?

te gjydeq Kanuni

Tiranë-Utrecht, 2000-2003

o loka

1. Ëmbëlsirë tradicionale holandeze e Vitit të Ri
2. Ëmbëlsirë tradicionale holandeze e Vitit të Ri
3. Është ende në rafte Kanuni ynë, *anglisht*
4. Kanuni im, *anglisht*

Për shkak të një fluturimi ajror të mbyllur, një shkrintare e re gjendet në mes të një historie tronditëse që ngjet mes Shqipërisë dhe Holandës.

Rikthimi i një gjaku gjashtëdhjetëvjeçar, një fëmijë dëshmitar dhe peng i tij, një djalë i ri me dilemat e emigrimit, një dashuri e fuqishme por e dyzuar, një tjetër burrë fatkeq nën hije paranojash, një e huaj në udhëkryqet shqiptare, një familje, një qytet e më gjerë në "grackën" e Kanunit të Lekë Dukagjinit, si njerëz me fatin e varur te befasia, - plazmojnë bashkë jetën në një libër të vetëm. Fatalitet, rikthimi përmbysës i së shkuarës, kërcënimi nga barbaria, shpresë diabolike, marrëzi dashurore, seks, udhëtime të prera, besë, mosbesim, gjak që përzin personazhe të tërë, dy botë që përplasen herë pa u pajtuar, herë duke u tretur në një.

Ky roman i ri nga Flutura Açka sjell një kryq harrese, me qëllimin për të trokitur dhe zgjuar kujtesën kolektive shqiptare.

BOTIMET TOENA
ISBN 978 99943 1 353 2

600 lekë [5,00 €]